

SZÉKESFEHÉRVÁRI SZEMLE 1936.

377/1926

SZERKESZTETTE

MAROSI ARNOLD
ÉS
DORMUTH ÁRPÁD.

K I A D T A

FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI
MUZEUMEGYESÜLET.

VI. K Ö T E T.

Készült Debreczeni István könyvnyomdájában
SZÉKESFEHÉRVÁR,
1936.

Tartalomjegyzék:

Barcsay-Amant Zoltán:	Jekelfalussy püspök összeütközése Ferenc Józseffel. — — — — —	97—102 l.
Dr. Brunner Isván:	Kelta temető részlet a római korból Lovasberényben. — — — — —	36—39 l.
Dr. Csitány G. Emil:	Érdekességek városunk multjából — — — — —	61—71 l.
Dormuth Árpád:	Székesfehérvár kulturális élete a XIX. sz. — — — — —	13—27 l.
Faller Jenő:	Adatok Fejér vármegye széntelegeinek ismeretéhez. — — — — —	28—36 l.
Juhász József:	A Székesfehérváron tartott országgyűlések és koronázások. — — — — —	93—97 l.
	Német világ Fehérvárott — Városunk I. Miksa római király birtokában. — — — — —	1—12 l.
Marosi Arnold:	Kormeghatározó adatok a Csőr-merítőpusztai őskori csontszigonyhoz. — — — — —	40—42 l.
	Adatok Fejér megye honfoglaláskori archeológiájához. — — — — —	43—48 l.
	A szárazréti középkori temető — — — — —	48—50 l.
	Fejérmegyei őskeresztény emlékek és a muzeum Krisztus-monogrammköve. — — — — —	108 l.
Dr. Polgár Iván:	Tanulság a fehérvári székesegyház megújításából. — — — — —	102—104 l.
Radetzky Jenő:	Adatok a Velencei-tóvidék madártani viszonyainak ismeretéhez. (Madárkat.) — — — — —	72—93 l.

Kisebb közlemények:

Dr. Buday Árpád:	Válasz kisapostagi cikkünkre. — — — — —	56—57 l.
Dormuth Árpád:	Adatok Kajászószentpéter és Vál régészettéhez — — — — —	50—52 l.
	A baracscai oltárkő és Pusztatemplom. — — — — —	53 l.
	Philipp István hagyatéka. — — — — —	54—57 l.
	Régészeti leletek a Velencei-tó partján. — — — — —	52 l.
	Pyrker László — — — — —	57 l.
	Ybl Miklós — — — — —	58 l.
Faller Jenő:	Római korú kelta sírlelet Inotán — — — — —	109 l.
Marosi Arnold:	Majovszky Pál † — — — — —	58 l.
	A hazilikai ásatások megkezdése — — — — —	58 l.
	A Budai-kapu római kövei — — — — —	58—59 l.
	A püspöki kőtár Szent Imre szobra — — — — —	59 l.
	Szabadságharc emlékeink gyarapodása — — — — —	59 l.
	Színházi adatok — — — — —	59 l.
	A városház lebontott részeinek fényképei — — — — —	59 l.
	Sóskút régészeti adatai — — — — —	109 l.
	Fejérmegye avar sírleletei — — — — —	111 l.
	Őskori kőszközők Székesfehérvárról — — — — —	112 l.
	Bronzkori urnatemető Káloz-Belmajor területén — — — — —	112 l.
	Nilusparti jelenet egy székesfehérvári kőemléken — — — — —	112 l.
	Középkori oklevelek Székesfehérvárról — — — — —	112 l.
	Adatok Székesfehérvár templomairól — — — — —	112 l.
	Fejérmegyei keresztény-római ládaveretek. — — — — —	113 l.
Radetzky Jenő:	A balkáni kacagógerle Székesfehérváron — — — — —	53—54 l.

Hivatalos tudósítások:

Dormuth Árpád :	A muzeumegyesület szabadelőadásai —	114 l.
	Közyűlés — — — — —	114—116 l.
	Választmányi ülés — — — — —	60 l. 116 l.
	Muzeumunk dicsérete — — — — —	59—60 l.
Marosi Arnold :	A muzeum közgyűjteményé nyilvánítása	113 l.
	Elismerés a muzeumnak — — — — —	113 l.

Adattár:

Adony	113
Agárd	52
Baracska (Pusztatempl.)	53
Bicske	30
Börgönd	86
Csabdi	29
Csákvár	43
Dinnyés	52, 84, 85
Dunapentele	105, 111, 113
Előszállás	111
Inota	109
Kajászószentpéter	50, 113
Káloz	112
Kisapostag	56
Kisvelence	52
Lovasberény	36, 113
Merítőpuszta (Csór)	40
Nagyláng	16, 57
Nagylók	44, 46
Nagynémetegyháza	29, 39, 31, 32, 33
Óbarok puszta	29
Pákozdi	88
Sóskut	109
Szababattyán	44, 46
Székesfehérvár	1, 13, 46, 48, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 93, 95, 98, 102, 112
Tác-Fővenyepuszta	105
Vál	51

Geologia	28
Óskor	41, 50, 51, 105, 109, 112
Római kor	36, 51, 52, 53, 58, 109, 113
Népvándorlás	43, 111
Középkor	1, 48, 58, 59, 93, 95, 112
Ujkor	13, 53, 57, 58, 59, 61, 97, 102, 112
Természetráaj	53, 72
Művészet	56, 58
Muzeum	59, 100, 113, 114.

Székesfehérvári Szemle

DOLGOZATOK

Székesfehérvár és Fejér megye életéből.

1936.

I-II.

Juhász József:

Német világ Fehérvárott. — Városunk I. Miksa római király birtokában.
(1490 nov. 17—1491 júl. 26.)

Dormuth Árpád:

Székesfehérvár kulturális élete a XIX. században.

Faller Jenő:

Adatok Fejér vármegye széntelepeinek ismeretéhez.

Dr. Brunner István:

Kelta temető részlet a római korból Lovasberényben.

Muzeumi értesítő:

MAROSI ARNOLD.: Kormeghatározó adatok a csőr-merítőpusztai őskori csontszigonyhoz. — Adatok Fejér megye honfoglalás kori archeológiájához. — A szárazréti középkori temető.

Kisebb közlemények:

DORMUTH ÁRPÁD: Adatok Kajászószentpéter és Vái régészetéhez. — Régészeti leletek a Velencei-tó partján. — A baracskai oltárkö és Pusztatemplom. RADETSZKY JENŐ: A balkáni kacagógerle Székesfehérváron. — DORMUTH ÁRPÁD: Philipp István hagyatéka. — BUDAY ÁRPÁD dr.: Válasz Kísapostagi cikkünkre. — FELTEGYÉSEK: Pyrker László. — Ybl Miklós (D. Á.) — Majovszky Pál. — A bazilikai ásatások megkezdése. — A Budai kapu római kövei. — A püspöki kőtár Szent Imre szobra. — Szabadságharc emlékeink gyarapodása. — Színházi adatok. — A városház lebontott részeinek fényképei. (M. Á.). — Muzéumunk dícsérete. —

Hivatalos tudósítások:

DORMUTH Á.: Választmányi ülések.

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEHÉRVÁRI MUZEUMEGYESÜLET KIADVÁNYA.

SZÉKESFEHÉRVÁR 1936.

ÁRA 2 P.

SZÉKESFEHÉRVÁRI S Z E M L E .

Szerkesztette: **MAROSI ARNOLD**
muzeumi igazgató

és

DORMUTH ÁRPÁD muzeumi titkár.

Kiadásért felelős: **Dr. KEPES JÁNOS**
ügyvezető alelnök

Bognár utca 3.

A „Székesfehérvári Szemle“ kiadásához a Muzeumegyesület **vidéki tagjai** közül adományaikkal hozzájárultak: Városi Nyilv. Könyvtár (Bpest) 6 P. Werner Adolf dr. (Zirc) 5 P.; Eszterházi Móric gróf (Majk) 5 P.; Nedeckzy Griebisch Viktor (Szolgaegyháza), Szávits Miklós (Dunapentele) 4-4 pengő; Tóth Béla (Lengyel); Zichy Livia grófnő (Adony); Korniss Károly (Baracs); Eszterházy László gróf (Sárosd); Deáky Lajos (Csákvár); Huszár Dezső (Sárbogárd); dr. Kerbolt László (Sárosd); Légár Hugó dr. (Szentgotthárd); Hajós József (Martonvásár); Richter Mátyás (Eger); Ruznyák Lajos (Lovasberény); Pappenheim Sándor gróf (Izszakaszentgyörgy); Adamecz Elek (Nagylók); dr. Nagy Sándor (Csákvár); Jankó László dr. (Győr); Seidel János dr. (Bpest); Fábian Gáspár dr. (Bpest); Martonvásár Előljáróság; Veiland Jozsef (Csákvár); Kapossy Endre dr. (Zirc); dr. Brunner István (Lovasberény); Merán Fülöp gróf; Merán Lajos gróf (Csákberény) N. N. 2-2 Pengővel.

Helybeli tagjaink közül: Dr. Kepes János 10 P.; gróf Széchenyi Viktor; dr. Csitáry G. Emil; dr. Sziits Gedeon 5-5 P.; Magdics István 4 P.; Csikós Andor, Deák Pál, Freud Manó, dr. Havranek József, Karl József, dr. Kaltenecker Vilkor, Kisteleki István, Klöckner József, Lanzerits Sándor, dr. Neuhauser Imre, Polczer Cyula, dr. Say Mórincé, Szigethy B. Ödön, Knazovitzky Béla 3-3 P.; dr. Angeli Ödön, vit. Angyalffy Nándor, Akóts János, Akóts Gyula, Bilkei Ferenc, dr. Berzsényi Zoltán, Bokor Attila, Csúcs István, dr. Csiky Ödön, Dieballa Mária, dr. Eisenbarth Ferenc, dr. Erdélyi Gyula, dr. Falvai Jenő, Farkas László, Farkas Sándor, Felmayer I. Rt., dr. Freud Zoltán, Fekets Gábor, Foncière Ált. Bizt. Szfvár, Gelb Adolf, Grész Leó, Györgyi János, Grohmann Lajos, Hekele István, dr. Heller Pál, dr. Herczeg István, dr. Hübner András, dr. Hirschler Pál, Héjj Testv., Horváth és Rónainé, Halbich Győző, Illés Károly, dr. Incze Nándor, Irányi Kamill, dr. Kovács Kálmán, dr. Kovács Lajos, dr. Kardos Jenő, Kelemen Árpád, dr. Keller Károly, Kereskedelmi Csarnok, Koltay Lajos, dr. Korniss Elemér, dr. Koroncay József, dr. Köhler Jenő, dr. Kövess Emil, dr. Kende János, Krécsy Károly, Kukorelly Béla, Kunos Gyula, Kéri Nándor, dr. Lauschmann László, dr. Láng Rezső, dr. Löwy Károly, Lublószy Mátyás, Máté Ferenc, Majláty Lipót, Manger Emil, dr. Markwarth Rezső, Marschall Rafael, Márton Jakab, özv. Mayerhoffer Ferencné, dr. Mészöly József, dr. Milosevits Miklós, dr. Mohai Lajos, özv. dr. Molnár Jenőné, dr. Murakeőzy László, dr. Morvai Béla, Mathey Béla, Námesy Medárd, dr. Németh László, Nádas József, Palotay István, Pásztor Sándor, Pálos Lajos, dr. Polgár Iván, dr. Pfeifer István, dr. Pattantyus Ábrahám János, dr. Potyondy Imre, Radetzky Dezső, Rauscher Béla, Rudbányai Imre, Scheirich Antal, Schlammadinger Gyula, Schmidl Ferenc, Schwartzbach Flóra, dr. Schmöltz József, Streit Ferenc, Szirbek József, dr. Tarján Pál, dr. Takáts Sándor, Vadász József, Zimándi Benő.

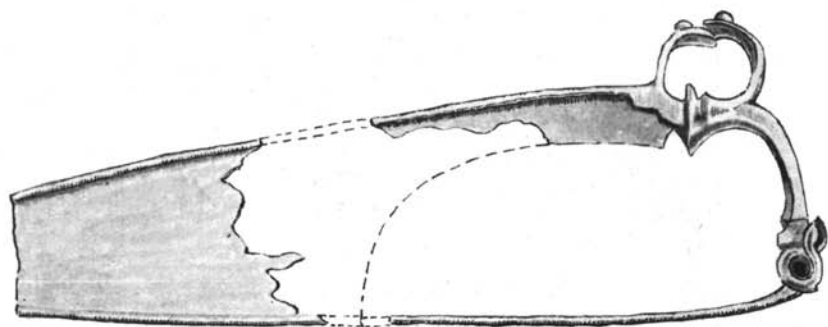
A Muzeumegyesület tagjainak sorába mindenki felvehető, akit az egyesület titkársága a választmány elé terjeszt. Tagsági díj évi 4 Pengő, intézményeknek, községeknek 12 Pengő. **A tagok** tagsági igazolványt kapnak, mellyel **mindenkori díjtalanul megtekinthetik a muzeum gyűjteményeit.** Évi 2 Pengő hozzájárulással az Egyesület kiadványát a „Székesfehérvári Szemle“-t kapják, mely a város és megye múltjáról, a muzeum külső s belső életéről és az egyesület működéséről nyújt bő felvilágosítást.

1. kép I. Miksa német császár csapatai elfoglalják Székesfehérvárt 1490-ben.
Eredeti je a székesfehérvári muzeumban.

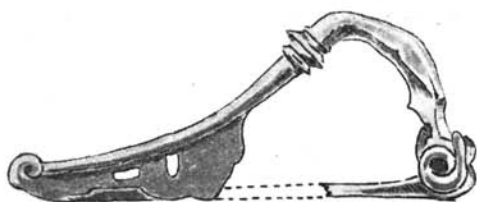

a.

9933.

b.

c.

9931. d.

9930, 9931

2. kép. Leletek a lovasberényi római-kelta sírokból.

a. második sír, b. negyedik sír, c. első sír, d. második sír.

Német világ Fehérvárott. — Városunk I. Miksa római király birtokában. (1490 nov. 17—1491 júl. 26)

AMIDÓN 1490 ápr. 25-én, előkelő és néma közönség jelenlétében bezárult a fehérvári bazilika sírboltja Mátyás király tetei felett, előlépett tizenkét vértés vitéz és a szent korona valamennyi országának címerét összetörte. A magyar állam jövő sorsának végzetesül valóra vált szimboluma volt ez, amely mintegy előre jelezte, hogy a középkori magyar nagyhatalom rövidesen ugyanúgy szét fog töredezni, mint ahogyan szertehullottak az országrészek kőbe vésett jelvényei a Boldogasszony-templom csillogó márványán. A nagy király halála után hamarosan megindult bomlási folyamat lehetővé tette, hogy ellenséges had törjön az ország szívébe. Városunk ez alkalommal súlyos anyagi és vér-áldozatot fizetett ama könnyelműségért, amellyel egyesek hazánk akkori sorsát intézték.

* * *

Első tekintetre különösnek tűnhetik fel, hogy Magyarország olyan előnyös külső körülmények között, mint amilyenekkel Hunyadi Mátyás jobb sorsra érdemes országát hátrahagyta, oly szédületes gyorsasággal szétesett és védekezésre képtelenné vált. A dolog valóban különös, de kielégítő magyarázatra talál azokban a politikai viszonyokban, amelyek hazánkat a XV. sz. végén jellemezték. Ami pedig azokat a speciális okokat illeti, amelyek pillanatnyilag a nemzet egységének megbontásához és erőinek gyors széteséséhez vezettek, azok most a királyválasztással voltak kapcsolatosak.

Sambucus azt állítja, hogy a haldokló Mátyás király különösen három dolgot ajánlott a betegágyát körülálló magyar urak figyelmébe. Nevezetesen, hogy fiát válasszák meg utódjának, távolítsák el Beatrixet és ne hanyagolják el zsoldos seregét. Az elbeszélés költött ugyan, de kitűnően sikerült, tömör összefoglalása ama feltételeknek, amelyek mellett Magyarország az európai államok sorában elfoglalt előkelő helyét és függetlenségét továbbra is megőrizhette és a szomorú hanyatlást kikerülhette volna.

Azonban — mint ismeretes, — a magyar urak e feltételek egyikét sem valósították meg, legkevésbé azt, amelyik a trón betöltésére vonatkozott. Bár esküvel fogadták valamennyien, hogy a fiatal János herceget uralkodójuknak elfogadják, mégis alig hunyta le szemét a nagy király, ígéretükről a legtöbben megfellebbeztek. Közöttük éppen azok, akik volt uruknak legtöbbször köszönhettek: felemelkedést, vagyont és méltóságot, s akik e mellett a politikai élet szövevényes útvesztőin is a legügyesebben tudtak mozogni. Különbösen is e korszak embereinek jellemző vonása volt, hogy könnyen kitértek a terhesnek vélt kötelezettség teljesítése elől, mielőtt arra alkalom adódott. Végeredményben a magyar urak esküszegése és ármányos viselkedése elűtötte János herceget a koronától és Ulászló cseh királyt ültette Szent István trónjára.

Volt azonban még valaki, aki jogos igényekkel léphetett fel a magyar királyi méltóságot illetőleg: I. Miksa római király, a Habsburg-család fiatal és ambiciózus tagja. Igényeit az 1463-as soproni szerződésnek arra a pontjára alapította, amelyben a magyarok kötelezték magukat, hogy ha Mátyás király törvényes utód nélkül halna meg, III. Frigyes német-római császárt, vagy közvetlen leszármazottját fogadják el királyuknak. A feltételezett eset most bekövetkezett, és III. Frigyes jogainak érvényesítését fiára, az említett I. Miksa római királyra bízta. A Habsburg-család trónrajutásához azonban ezidőszereint hiányoztak a szükséges előfeltételek. Egyrészt nem volt pártjuk, másrészt pedig a császárnak Mátyás királlyal szemben folytatott alattomos politikája és háborúi egész családját gyűlöletessé tették a magyarok szemében. A királyválasztó országgyűlés tehát kereken megtagadta a soproni szerződés végrehajtását.

Az a kérdés már most, hogy ha az a két tényező, amely az uralkodó személyét előre meghatározhatta volna, — mint a soproni szerződés, vagy az urak esküje Korvin János érdekében, — a királyi szék betöltésénél nem érvényesült, mégis mi-féle szempont vezette a választókat akkor, amikor e fontos ügyben döntöttek? Az események alapos vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy Ulászló megválasztásánál főleg a rendek osztályérdeke és önző szempontjai érvényesültek. A rendi korszak dualisztikus államrendszerében ugyanis a királyi hatalom és az „una eademque nobilitas“ egyensúlyozó erőkként hatottak egymásra. Mátyás uralkodása alatt az egyensúlyi helyzet elbillent a királyi hatalom javára, amely a maga akaratát, ha kellett, a rendek ellenére is megvalósította. Mindazonáltal Mátyás kormányzása emez önkényes színezete mellett is általános nemzeti szempontból előnyös lett volna, ha előnyeit nem csupán a király személye biztosította volna. Sajnos Mátyást egyéb irányú elfog-

altsága, főképpen pedig korai halála megakadályozták abban, hogy az általa inaugurált kormányrendszert megszilárdítsa és a továbbélésre képessé tegye. Így halála után nem szolgálhatott tovább a nemzet javára, sőt a rendiség brutális ellenhatását váltotta ki. Mert, miután az ország sorsának intézése ismét a rendek kezébe került, ők hamarosan romba döntötték a nagy királyalkotta állam egész épületét. Megnyirbált jogaikat nemcsak visszaszerezték, hanem az uralkodó jogainak rovására ki is bővítették. A király hatalmát szűk korlátok közé szorították, azután kiválasztották azt az egyént, aki ilyen megkötések mellett is hajlandó volt vállalni a királyi méltóság súlyos terheit, és akinek gyenge egyénisége elég biztosíték volt arra, hogy a szűkre szabott kereteket energikus kézzel nem rombolja szét. Ezt az egyént találták meg a magyar urak Ulászló király személyében.

Még ez is rendben volna, ha uraink a gúzsbakötött királyi hatalom helyett maguk intézik az ország sorsát úgy, ahogyan azt a bekövetkezett súlyos körülmények megkívánták volna. Ha minden igyekezetükkel arra töreksenek, hogy az országot választottjuk, Ulászló királysága alatt meg is védelmezzék. De ez nem történt meg. Így amidőn a királyválasztás miatt a másik két trónkövetelő: János Albert lengyel herceg, Ulászló öccse, és a római király támadásra készültek, hogy fegyveres erővel szerezzék meg azt, amit békés úton elnyerniök nem sikerült, Magyarország határai, — hiányozván a megfelelő kormányzat és védelem, — nyitva állottak seregeik előtt.

A lengyel herceg ugyan még Ulászlóval szemben is gyengének bizonyult, de Miksa energikus fellépése komoly veszéllyel fenyegetett. 1490 augusztusában már látni lehetett, hogy a magyar királyság sorsa az Ulászló és Miksa közötti küzdelem végső kimenetelétől függ. Ekkor párthíveik kölcsönösen biztosítják egymást, azután legnagyobb részük fagyos közönnyel szemléli a helyzet alakulását, lelkében azzal az elhatározással, hogy ahhoz a félhez áll, amelyiknek a szerencse kedvez. Ez egyenlőre a római király oldalára szegődött, aki miután okt. 4-én a Lajta-menti Brucknál átlépte Magyarország határát, ellenállás nélkül jutott el Szombathelyig. Okt. 19-én rövid ostrom után Szombathely is megadja magát, mire kezdetét veszi a magyar urak tömeges meghódolása. Rövidesen hűségnyilatkozatot tesz a Dunántúl és a Délvidék valamennyi számottevő főura. Ezek legnagyobb része eredetileg Korvin János híve volt, majd a herceg bukása után a Habsburgok felé orientálódott. Ulászlót valójában soha el nem ismerték és most azonnal az ellenfél táborába siettek. A Kani-zsayak, lindvai Bánffyak, Széchyek stb. személyesen jelentik be meghódolásukat, mások, mint Ujlaky Lőrinc, Váradi Péter kalocsai érsek, a pécsi püspök, sőt maga a színleg Ulászlónak meghódolt

Korvin János is, titkos követeket küldöttek Miksához ízenvén, hogy nemsokára személyesen is megjelennek és segítik őt Buda elfoglalásában és a szent korona megszerzésében. Ezek viselkedése még menthető, hiszen vagy egyáltalán nem, vagy csak kényszerűségből vallották magukat az új király hívének; de már Zápolyai István titkos meghódolása mással mint jellemtelenséggel nem magyarázható, ha meggondoljuk, hogy első sorban az ő mesterkedései juttatták Ulászlót a magyar trónra, amiért bőven részesült is jutalomban.

Általában látszik a magyar urak viselkedésén, hogy a védelemre nem gondolnak, hanem alkalmazkodnak szolgáló módra a viszonyokhoz és mentik a saját bőrüket. Állásfoglalásuk természetesen nem őszinte, amit a római király titkára is észrevesz, amikor a magyarok tömeges politikai páfordulását regisztrálva, bizalmatlanságának a következő szavakkal ad kifejezést: „Egy magyar csak egy magyar, akinek sem hite, sem hűsége nem állandó!”

Maga Miksa, aki csak nehezen tudott eligazodni a magyar politikai élet chaotikus zűrzavarában, szintén megvető hangon nyilatkozott ellenfele egykori híveiről. Tisztában volt vele, hogy hűségnyilatkozataikra nem igen építhet, és hogy csak a maga erejében bízhat. Mivel pedig a körülmények rendkívül kedvezőek voltak számára, sietett azt minél gyorsabban kihasználni. Gyorsított menetben vonul Veszprém alá, amelynek püspöke, Vitéz János, a bécsi érsekség fejében önként megnyitotta kapuit. Így a nemzet alig két hónappal a kormányzás után arra ébredt, hogy fővárosa ellen egy mindenre elszánt ellenség vonul, amelynek útjában már csak Székesfehérvár mocsár-övezte vára állott.¹⁾

* * *

A harmincegy esztendő Miksa király kiváló szellemi tulajdonságaival magasan kiemelkedett kortársai közül. Tudománynak, művészeteknek lelkes híve és bőkezű támogatója, az irodalomnak pedig nemcsak kedvelője, hanem különféle ágaiban maga is művelője volt. Nyájasságával viszont alattvalói körében akkora népszerűsége tett szert, amilyenre a Habsburgok történetében sem előtte, sem utána nem volt példa. Életviszonyai hosszú ideig Nyugateurópához kötötték, ahol a felesége, Burgundi Mária halálával reászállott németalföldi tartományok birtokáért hosszadalmas és veszélyes háborúba keveredett a franciákkal és lázadó alattvalóival. Ezekben a harcokban nőtt hadvezérré és az itt szerzett tapasztalatait értékesítette most Magyarországon. Ő szervezte a „landsknecht”-ekből álló állandó zsoldos hadsereget, amelynek ez a magyarországi vállalat volt az első nagy erőpróbája. E mellett számos előkelő német fejedelem sietett csapa-

tával együtt a már nagy hírű római király segítségével. Így kíséretében találjuk Kristóf és György bajor, János és Frigyes szász hercegeket, Zsigmond brandenburgi őrgrófot stb.²⁾ Amidőn ez a hadsereg Székesfehérvár előtt állott, minden jel arra mutatott, hogy Ulászló magyar királyságának hamarosan vége szakad.

A mieink részéről ugyanis mindezideig alig történt valami az ellenség feltartóztatására. Miksa már Veszprémnél táborozott, amikor végre az Ulászló-párti országnagyok gondoskodni akartak a koronázó város védelméről. Azzal tisztában voltak, hogy Székesfehérvár elestével szabaddá válik az út Budára, az ország fővárosába. Az ellenállás megszervezéséhez azonban pénz kellett volna, ezt pedig az urak nem voltak hajlandók adni. Ulászló tehát egyenlőre sorsára bízta az országot, Pozsonyba távozott, hogy Beatrixnál és a fekete seregnél próbáljon szerencsét.

Annyi mégis történt, hogy az országnagyok Báthory Istvánt és Kinizsy Pált, e korszak két leghíresebb magyar hadvezérét, kisebb had élén városunk védelmére rendelték. Nagy baj volt azonban, hogy a két vezér pénzt nem kapott az expedíció támogatására. Pedig erre nagy szükség lett volna, mert a fehérvári vár gondozására az elmúlt hosszú békés korszakban kevés figyelmet fordítottak, úgy hogy már falai, bástyái omladoztak, a szükséges várvédő felszerelés pedig csaknem teljesen hiányzott. Hogy e hiányokon segítsenek, Báthory és Kinizsy a fehérváriaktól akart pénzt kiperéslni. Ez azonban nem sikerült. A kereskedő-, iparos- és földművelő elemekből álló polgárság nem látta a közelgő veszedelmet, amely életét és vagyonát fenyegette. Hivatkoztak arra, hogy a várost övező mocsárgyűrű elégséges védelmet nyújtott már a tatárok ellenében is, ennél fogva felesleges, hogy nagyobb költségekbe verjék magukat. Különben pedig a csak nem rég végbement koronázás anyagi erejüket teljesen kimerítette és így újabb terheket nem tudnak vállalni. Annyira mégis hajlandók voltak, hogy mintegy félezer katonát bebocsátottak a várba és ezeknek eltartásáról gondoskodtak. Amidőn tehát a két vezér látta, hogy az anyagi eszközök hiánya és az idő rövidege miatt Székesfehérvár erőssége megfelelő védelmi állapotba nem hozható, s így annak megtartása legalább is kétséges, a várost sorsára bízta. Közben ugyanis feltűntek az ellenség előhadai, mire Báthory és Kinizsy az említett pár száz katonát hátra hagyván, kisdud seregükkel Tata irányában visszavonultak a főváros védelmére.³⁾

Miksa rövid pihenő után megindult hadaival Veszprém alól. Míg a pártján lévő magyarok közül Székely Jakab és a Kanihsayak a Délvidéket hódoltatták, maga a római király nov. 16-án átkelt a Sárvíz mocsarain és egy mérföldnyire a várostól, a széles mezőn táborni ütt. Még ugyanaz nap felszólította a vá-

rost, hogy térjen hűségére, de mivel erre tagadó választ kapott, azonnal hozzálátott az ostrommunkálatok előkészítéséhez. Hogy katonaságát minél nagyobb vitézség kifejtésére serkentse, a várost, — amint ez akkor általános szokás volt, — szabad rablásra átengedte nekik. Megtiltotta azonban a templomok kifosztását és a barbár kegyetlenkedéseket.⁴⁾

Azután kémeket küldött előre, akiket magyar menekültek ruhájába öltöztetett. Ezek hírül hozták, hogy a városbeliek a nyugati külvárost, — azt t. i., amelyik szemben a Palotai kapuval, a Sziget és Ingovány között terült el, — felgyújtották, mivel erről az oldalról várták az ellenség támadását. Továbbá, hogy a várban sem elegendő katonaság, sem megfelelő hadiszerek nincsenek. Másnap, nov. 17-én reggel tehát a király egészen a város alá ment és utasította Tüskés János lovászmestert, hogy az előhaddal a külvárosokat foglalja el. Ez alkalommal történhetett, hogy amidőn az ellenség egy különítménye megjelent a Budai-külvárosban (ma Felsőváros), szembetalálta magát a mieink egy kisebb csoportjával. Ezek közé keveredett kíváncsiságból vagy merészségből a Szt. Miklós-káptalan iskolájának diáksága is, amelyet a támadók a katonasággal együtt elnyomtak és megöltek.⁵⁾

A külvárosok elfoglalásával egyidejűleg a Budai kapú külső hídfőjét védő köralakú bástyájával⁶⁾ szemben felállítottak 5—6 öreg ágyút, ugyanannyi sugárágyút, amelyekkel állandóan lőtték a falakat. Közben az egyik ágyú túl közel került a belső vár falaihoz, úgy hogy a várbeliek heves lövöldözése miatt komoly veszélybe került. Ez az incidens azonban a gyors és átütő erejű támadást már nem állíthatta meg. Az ágyútűz segítségével a Lang Konrád vezetése alatt álló svábok beveszik a Budai kapuval szemben emelt erődöt. Ugyanakkor a bajor hercegek és János szász herceg csapatai, valamint a cseh zsoldosok keresztül gázoltak a várarkokon és megmászták a falakat. A mieink ekkor már elhagyták a bástyákat, amelyeket az ellenség azonnal megszállt. Kinyitották a vár kapuit, amelyeken át most már szabadon nyomulhattak be a külvárosokban várakozó landsknechtek és a lovasság.

A lakosok fejvesztetten menekültek, csupán néhány száz lovas és bátor polgár gyülekezett a bazilika és a királyi palota közötti téren, hogy a széles úton felvonuló ellenségét feltartóztassa. Asszonyok és gyermekek szörnyű jajveszékése között folyt a harc, amelynek kimenetele nem lehetett kétes. A katonaság és a vele küzdő polgárság egy szálig elesett. A megvadult harcosok kíméletlenül leöltek mindenkit, akit elcsíphettek, úgy hogy hamarosan 800—900 ember véres teteme feküdt a város utcáin.

Mindjárt meg is kezdődött a város kirablása. Fegyveres

csoportok törtek be a házakba és a durvaság mindenféle némevel kényszerítették a polgárokat, hogy pénzüket, kincseiket és értékesebb javaikat adják elő. Ahol másképpen nem ment, kínzásoktól sem riadtak vissza.

Egy kisebb csapat meglepedkezve a királyi parancsról, Magyarország leggazdagabb templomának, a fehérvári bazilikának kirablását szándékozott végrehajtani. Kálmáncsehy Domonkos prépost ugyan a városi tanáccsal együtt a templom erőd-tornyába menekült, ahova magával vitte egyházának nagyértékű szerelvényeit is, mindazonáltal a papság és néhány előkelőbb magyar elállotta a bazilika bejáratát. Hasztalan, mert a túlerő a templom belsejébe szorította őket. A küzdelem a királysírok védelmében ott tovább folytatódott, végül is a védők — papok?) és világiak, — kegyetlen legyilkolásával végződött. A győzők azután Mátyás király tetemeit meggyalázták, majd a torony feljáratát igyekeztek betörni, hogy a templom kincseit megszerezzék. Ekkorra azonban már odaérkezett Miksa és katonáit a további kegyetlenkedésben és garázdálkodásban megakadályozta. A zsoldosok ugyan szertették volna Kálmáncsehyéket kiostromolni, de a király és tanácsosai ezt nem voltak hajlandók megengedni. Ellenben a csapatokat visszarendelték a városon kívüli székértáborba, ahova a római király kíséretével d. u. 2 óra körül szintén kivonult, miután a várba megfelelő őrséget helyezett és Ehenheim Mihályt, — az események érdekes tollú krónikását, — a préposti udvarba küldötte, hogy annak készleteiből lássa el borral és élelemmel a sereget.

Ezzel a város elfoglalása tulajdonképpen be is fejeződött. Kint a székértáborban nagy örömmel ünnepelt a győzelmes sereg. A király jutalomban részesítette mindazokat, akiknek a diadal kivívásában döntő szerepük volt. Egyeseket a győzelem emlékére lovaggá avatott⁸⁾, másokat anyagiakkal jutalmazott. György bajor herceg pl. azt a házat kapta, amely a fehérvári várban a budai kapu közelében állott és előzőleg Albert udvarbíró tulajdona volt.⁹⁾

A következő napon, nov. 18-án, tartotta Miksa király ünnepélyes bevonulását városunkba. Kiséretében voltak a német fejedelmeken és tanácsosain kívül a következő magyar főurak: kevendi Székely Jakab,¹⁰⁾ Széchy Miklós és Kanizsay László. Bár a bevonulást csapatainak viharos örömjongása kísérte, a lovagias lelkű királyt nagyon elszomorította az a látvány, amelyet a sok-sok temetetlen hulla és az elpusztított város külső képe nyújtott. Miksa most Szent István sírját óhajtotta látni. Belépett tehát a Boldogságos Szűz világhírű templomába, ahol azonban még gyászosabb kép tárult eléje. Már a templom ajtajában állítólag összerogyott a lóva, melyet rossz omen gyanánt magyaráztak a

vállalat kimenetelére vonatkozólag. Bent a templomban mintegy tíz holttest hevert szanaszét, mint e szent helyen lefolyt barbár vérengzés tanujele. Joggal kiáltott tehát fel az egykorú krónikás, hogy „vér áztatta a szentegyház padozatát!“⁽¹¹⁾ Ketten úgy látszik Mátyás király sírja védelmében szenvedtek hősi halált, mert ehhez egészen közel feküdt kihült tetemük, miközben kiontott vérük barnára festette a márványszárkófógot. A síremlék felett a templom faláról a néhai nagy királynak Magyarország címerével díszített zászlaja és fegyverzete függött. Miksa a rendkívüli látvány hatása alatt állítólag könnyezve olvasta Mátyás epitaphiumát; „sive mutabilem animo reputans fortunam, variosque mortalium casus, sive gaudio redditae hostibus vicis, ipsius fortunae regressus“. „Vagy a halandók mulandó szerencsáját és változó sorsát fontolgatva, vagy a feletti örömben, hogy ellenségétől elpártolt, hozzá pedig visszatért a szerencse“ (Tubero.)

Miksa, aki Fehérvár elfoglalása után magyar királynak kezdi magát címezni, rendeletet adott ki a holttestek eltakarítására. A bazilikában talált tetemeket ugyanott helyezték örök nyugalomra. Azután rendezni kezdte a város viszonyait, hogy a kihalt élet ismét visszatérhessen bele. Legelőször is Kálmáncsehyt bírta megadásra azzal a feltétellel, hogy a templom kincseit magával viheti. Szavát meg is tartotta, csupán egy keresztet tartott vissza az egyház értékeiből, amelyről a rajta levő címer alapján azt állította, hogy hajdan valamelyik őse birtokában volt. Kálmáncsehyt méltóságától megfosztotta és a prépostságot Pollheim Bernátnak adományozta. December 4-én különben a prépostságot és a káptalant birtokaival együtt védelmébe vette. November végén pedig kihirdette, hogy a polgárok térjenek vissza házaikba és folytassák csendes békés munkájukat.

Miksa azonban végső céljának megfelelően szeretett volna minél előbb Buda elfoglalására indulni, amelynek bírja városa kulcsait meghódolása jeléül előre hozta Fehérvárra. A római király tehát Brunó Lajos költőt Ulászlóhoz küldötte, hogy vele a királyság átadásáról tárgyaljon. Ugyanakkor Kristóf bajor herceget néhány mérföldnyire előre küldötte azzal, hogy nemsokára maga is követni fogja a hadsereg zömével. Ezáltal azonban Miksa király diadalainak vége szakadt. A koszorús költőt nem valami előzékenyen fogadták Ulászlóék Budán, sőt még élete is annyira veszélyben forgott, hogy alig tudott visszatérni a bajor herceg táborába.

A királyt pedig zsoldosainak lázadása végleg megakadályozta a továbbvonulásban. Amikor ugyanis a zsákmány szétosztására került a sor, a lovasok azt követelték, hogy az elosztás az egyenlőség alapján történjék. A gyalogosok ebbe nem egyeztek bele hivatkozván arra, hogy a győzelem oroszlánrésze

az övék, ennél fogva a zsákmányból is nagyobb rész illeti meg őket. A vezérek azonban minden vitatkozásnak véget vetettek azért, hogy a zsákmányt összehordták a város főterére és ott egyenlően elosztották. Erre a gyalogosok nagyon megnehezítettek, sőt egy részük még ugyanaz nap éjjelén titkon elhagyta Miksa táborát és a Bakony irányában elindult haza felé. Hiába küldött utánuk a király futárokat, azokat visszatérésre bírni többé sem szépszóval, sem fenyegetésekkel nem lehetett.

De a visszamaradottakkal is baj volt. Ezek ugyanis kérték elmaradt illetményeiket, arra az esetre pedig, ha tovább akarják őket vezetni, kétszeres zsoldot követeltek. Miksának azonban erre pénze nem volt, s hogy hadjáratát, amelyet eddig oly páratlan szerencse kísért, befejezhesse, szorult helyzetében Pécs dúsgazdag püspökéhez, a zsidó származású Ernuszt Zsigmondhoz fordult kölcsönért. A főpap előzőleg szintén bejelentette hódolatát a római királynak, ez a meghódolás azonban — akárcsak a legtöbb magyar főrendé, — nem meggyőződésből történt, hanem az események pillanatnyi hatása alatt. Éppen ezért áldozatra nem volt hajlandó még a salzburgi érsekség fejében sem.

Igy Miksának, miután hiába kérte katonáit két héten keresztül mindennap, hogy induljanak el Fehérvárról, keserű csalódással le kellett mondania Buda elfoglalásáról és az egész ország meghódításáról. Közben ugyanis Báthory és Kinizsy megerősítették a fővárost és Mátyás volt zsoldos hada is megindult Pozsony felől, miután Ulászló az özvegy királyné segítségével kifizette elmaradt járandóságait. Fehérvár környékén ekkor már nagy területen semmiféle élelmet nem lehetett kapni. Ezért a római király, nehogy még nagyobb bajba kerüljön, a bajor herceget visszarendelte Fehérvárra, majd dec. első hetében végleg elhagyta Székesfehérvárt és megkezdte gyors visszavonulását Ausztriába. Városunkban csupán kisebb őrség maradt Reichenburgi Reinprecht parancsnoksága alatt.¹²⁾

* * *

Miksa eltávozása után nem fenyegette többé közvetlen veszedelem hazánkat. Az események fejlődése most más irányt vesz. A nemzet a rövid kábultság után magához tér. A főurak szégyenlik a történeteket és katonaságot gyűjtenek, hogy a megindítandó felszabadító hadjáratban Ulászlót támogathassák. A megváltozott hangulatra jellemző Báthory és Kinizsy levele, amelyben már a magabizás öntelt hangján írják a lengyelektől szorongatott kassaiaknak: „A római király hallván, hogy királyunk igen nagy sokasággal és erővel jön, és félvén tőle, hogy elbukik, megfutott és már e királyságból eltávozott. És reméljük Istenben, hogy ha olyan vezér kettő volna is, mint az az Albert, nekünk

akkor sem tudnának ellenállni, hanem Isten segítségével kivetjük őket.¹³⁾

Albert herceg valóban nem tudott ellentállni a megújuló magyar támadásoknak. Ulászló ugyanis, miután Miksa távoztával a németek részéről fenyegető veszedelemmel szemben némi hadalékot nyert, hadseregével öccse ellen indult. A szerencsés hadjáratot 1491 február 20-án a kassai béke fejezte be, amely után már csak a németek kezén lévő dunántúli-erősségeket kellett visszafoglalni, hogy az ország területi épsége ismét helyre álljon.

Miksa ezalatt mindent elkövetett, hogy magyarországi hadjáratát az 1491. év folyamán megújíthassa. Azonban sem fősvény atyja, sem a német birodalom nem nyújtottak neki akkora segítséget, hogy a most már tekintélyes haderővel rendelkező magyar király ellen nagyobb kockázat nélkül harcba szállhatott volna. Pedig hamarosan komoly veszély fenyegette mult évi hódításait.

A fehérvári német őrség a tél folyamán valóságos réme volt a városunk és Buda körül elterülő vidéknek. Több alkalommal jól sikerült kirándulást végzett a környékbeli várkastélyok ellen. Egyszer a Duna menti Paks mezővárost rabolták ki, máskor Ozora várában lepték meg váratlanul és fogták el fiával együtt Héderváry Miklóst. Végül azonban szomorú vége lett egyik vállalkozásuknak, amennyiben a rác Belmusi Milos és Kéri Bálint seregétől súlyos vereséget szenvedtek.

A nyár elején azután vége szakadt a fehérvári németek garázdálkodásának. Junius 5-én Báthory István a fekete sereg egy részével megindult Budáról és 8-án körülzárta a várost. Majd miután Ulászló király és Kinizsy Pál csapatainak megérkezésével az ostromlók serege mintegy negyvenezer főre szaporodott, kezdetüket vették a rendszeres ostrommunkálatok. A németek kisdéd csapata egy hónapig vitézül védte magát, de végül is be kellett látnia, hogy minden további küzdelem hiábavaló. Ők maguk akkora hadseregnek, mint amekkora a magyaroké volt, sokáig ellen nem állhattak, arról viszont hallhattak, hogy Miksa király a magyarokéval egyenrangú csapatot kiállítani nem képes. Július 23-án tehát öt napi fegyverszünetet kértek, hogy ezalatt a város átadásának módját megtárgyalják. Július 26-án végre aláírták a kapitulációt, amelynek értelmében minden rablott holmit vissza kellett adniok, viszont podgyászaik elszállítására harminc szekeret és védelmükre katonaságot kaptak a magyar királytól. Ezután hamarosan megnyitották a vár kapúit, mire városunk a nyolc hónapig tartó idegen megszállás alól felszabadult.¹⁴⁾

* * *

Miksa király pár hónap mulva a pozsonyi békében megegyezett Ulászlóval és azután nem háborgatta hazánkat. Rövide-

sen elnyerte a német-római császárságot, mellyel egy nagy, de felbomlóban lévő birodalom kormányzásának súlyos terhét vállalta magára. A császári trónon ragyogó államférfiúi képességeivel lehetővé tette, hogy imperiuma Európa vezető nagyhatalmává nőjje ki magát ugyanakkor, amikor a szomszédos Magyarországot szerencsétlen körülményei feltartóztathatatlanul sodorták a mohácsi katasztrófa felé.

1) Mátyás király halála utáni viszonyokra Szalay L. Horváth M. és Hóman-Szekfű összefoglaló munkáin kívül ld. a következő műveket: Fraknói V.: A magyar királyválasztások története. Bp. 1922. — Szabó D.: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. Bp. 1917. — Tóth Z.: Mátyás király idegen zsoldoserege. Bp. 1925. — B. Kraus: Maximilians I. Bezieh. zu Sigismund von Tirol 1490—1496. Wien, 1879.

2) Cronicon Carionis. Murelia Aliobrogum. 1610. 917.

3) Bonfini: 539. l. — Istvánffy: 6. l. — Hiányozván a Fehérvárott végbement koronázások feldolgozása, azoknak sok részlete vár még bővebb megvilágításra. Így az a kérdés is, hogy mennyiben jelentett a fehérváriaknak anyagi megterhelést a koronázás. Ennek különben már a XIII. században nyomára akadunk. Erzsébet királyné ugyanis Nőé falut a IV. László király koronázásán szenvedett kárait jóvátétele címén adományozta a fehérváriaknak. („... ipsa domina Regina, terram suam Noe nominatam, existentem prope Albam, Civibus suis Albensibus, cum suis pertinentijs et vtilitatibus, in recompensam dampnorum eorundem Civium, que ijdem tempore coronationis domini Ladislai Regis, filij sui, fuissent perpersi, duxisset conferendam.“ — Orsz. Levéltár: DL. 641.)

4) Dubravius: Historia Boemica Basilea, 1575. 296. l.: „... datque civitatem militi in praedam, si illam expugnasset, excepto tamen templo, in quo reges Hungariae et coronantur et sepeliuntur. Illud ne quis attingeret, edicto prohibuit.“

5) A körülmények szólnak a mellett, hogy ezek a Szt. Miklós káptalan tanulói voltak. A Szt. Miklós prépostság káptalani iskolájának létezését tanúsítja: Békefi R.: A káptalani iskolák tört. Bp. 1911. 231.

6) Bonfini: 539. l.: „... validissimo propugnaculo, quod ante urbis aditum fuerat excitatum.“

7) Hogy kik voltak Fehérvár vértanú papjai, emlékeink elhallgatják. Minthogy azonban az előbbre szerepelt káptalani tagok közül egyik sem fordul elő később, feltehető, hogy az ostromban életüket vesztették.

8) A fehérvári mezőn lovaggá ütöttek közül ismeretesek a már említett Ehenheim Mihály, Albrecht von Rechberg, Georg von Rosenberg, Johann von Closen, Seyfried von Törring, Johann Holzszattel, Caspar Schenk, Otto Oberhamer, Wolfgang Weichs, Johann Schiltbass, Georg Peuscher stb. L. Fugger: Ehrenspiegel. Nürnberg, 1667. 1028. l.

9) „... domum Alberti prouisoris curie, prope portam budensem in ciuitate nostra Alba Regalij ...“ — Lichnovszky: Gesch. des Hauses Habsburg. VIII. Reg. 1476. — Firnhaber: 53 l. — 1526-ban ugyanezen a tájon van a város birájának a háza, amint azt Szeréminél olvassuk. (Monum. Hung. Hist. Script. I. 132.)

10) „Jacobus Siculus“, akit Károly János „Szittyja Jakab“-nak fordít, aki pedig nem más, mint ormosdi és kevédi Székely Jakab, Mátyás király unokaöccse, előbb Korvin János híve, majd a csonthegyí ütközet után a római kir. leghatékonyabb támogatója.

11) Jos. Grünbeck: Vita Friderici III. et Maximiliani I.

12) Fehérvár elfoglalásáról több hazai és külföldi mű megemlékezik. A

hazaiak közül fontosak: **Bonfini Antal** munkája (Használt kiadás: Hanovia, 1606), **Tabero Lajos** emlékiratai (**Schwandtner**: *Scriptores*, I.); Továbbá az egy századdal később élt és leginkább az előbbiekre támaszkodó, de más forrásokból is merítő **Istvánffy Miklós** Historiája. (Használt kiadása: Köln, 1622.) — Az idegenek közül a Miksának tulajdonított „*Journal de voyage du roi Maximilien en Hongrie.*“ (Kiadása eredeti nyelven **Firnhaber** alább idézendő munkájában; német fordítása: **Hormayr**: Archiv. 1810. április; magyar fordításai: 1) **Kápolnai P. J.**: I. Miksa császárnak Bécs és Szekesfehérvár elfoglalására vonatkozó feljegyzései. *Századok*, XIX. (1885.) — 2) **Gömöri G.**: Miksa római király naplójából Magyarország elleni hadjárata alatt 1490. **Had-történeti Közlemények**, IV. (1891.) 274–277 ll.) — Igen jelentős végül éppen a fehérvári események szempontjából a római király kíséretében részt vett **Ehenheim Mihály** tudósítása, amelyet kiadott **Fridrich Firnhaber** „*Beiträge zu, Gesch. Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaws II. u Ludvig II*“ 1460–1526. Wien, 1849. c. munkájában. (Sonderabdr. „*Archiv f. Kunde oesterreich. Geschichtsquellen.*“ III. (1849) 375–552) — **P. C. B. Han**: *Alt und Neu Pannonia*. Nürnberg, 1686. — Ami az elfoglalás napját illeti, azt a régebbi magyar irodalom november 16-ra tette az esztergomi breviárium következő bejegyzése alapján: „Nov. 16: in festo S. Othmari civitas Albaregalis fuit despoliata per Maximilianum regem Romanor.“ (L. **Pray**: *Historia Regum Hungariae*. II. 502.) Hogy azonban az elfoglalás egy nappal később történt világosan kitűnik Miksa királynak egy nov. 17-én Fehérvárról Zsigmond tiroli főherceghez intézett leveléből, amelyben többek között a következőket írja: „daz wir an gestern der gerechtigkeit nach so der allerdurchlewchtigist, grossmechtigist fürst, vnser lieber herr vnd vatter der römisch keyser vnd wir zu der cron zu Hungern haben di stat Stulweyssenburg in vnser gehorsam eruordert, vnd als si vnns das zutun gewaygert, haben wir di an hewt mit dem sturm geweltiglichen, erobert und eingenommen...“ (Firnhaber id. h. 52.)

¹³⁾ 1490 december 7-én Budán kelt levelük a kassaiakhoz: „Item Rex Romanorum audiens Regem nostrum cum maxima multitudine, et potencia venire, et formidans se periclitari diffugit, et jam de hoc regno exivit. Et speramus in deo, quod si duo duces tales essent, sicut ipse Albertus, adhuc nobis obstare non possent; sed eos auxilio Dei abjiciemus.“ Budapesti egyetemi könyvtár kézíratai: Coll. Kaprinayana. B. Tom. XXVII 164.

¹⁴⁾ A visszafoglalás napjára l. Bakócz Tamás győri püspök levelét: **Pray**: *Epistolae procerum* I. — A megadás feltételeire **Bonfini** és **Istvánffy** munkáin kívül Zápolyainak 1491 július 26 Fehérvárról a bártfaiakhoz írt levelét: „Significamus vobis, quod Alemanni qui Albam Regalem conservarunt, coacti sunt reddere Civitatem cum omnibus rebus, et Reliquiis Ecclesiarum, ipsi eciam propria in persona Regie Majestati, et Regno Hungariae in sex ebdomadis nulla nocumta infere presumpt.“ — Budapesti egyetemi könyvtár: Coll. Kaprinayana. B. Tom. XI. No 13

Juhász József.

Székesfehérvár kulturális élete a XIX. században.

A MERRE nézünk manapság mindenünnen a „kultura“ ra-
gyogó cégére ötlik szemünkbe és szinte hivalkodik azzal, amit
a műveltség látszata alatt mint talmi értéket hirdet. Ma mindenütt
az arc kulturájáról, tánckulturáról, a test kulturájáról beszélnek
és lassanként e fogalom annyira elcsépelet frázissá válik, hogy
komoly értékéről egészen megfeledkezünk. Pedig a kultura sokkal
többet jelent, mint a testi lét ápolását, többet mint az ösztönélet
művészi köntössel való palástolását, többet mint az anyagi jólét
előmozdítására irányuló gazdasági és társadalmi berendezkedést,
amit *civilizáció* néven nevez a tudomány. Mindez talán arra
való, hogy alkalmassá tegye a talajt, az emberiség érzelmi, gon-
dolati és akarati világát az igazi kulturára, mely eszményeken
keresztül viszi előre az emberi nemet és a szép, jó és igaz örök
elvei alapján a legmagasabb értékek honába emeli.

Ha tehát a *civilizációt*, a *művelődést* modern szociológus-
sokkal *külső kulturának* is nevezzük, megmarad még mindig
a *belső kultura*, mely az ember szellemi ténykedésének megfe-
lelőleg három irányú működést fejt ki: a) az *igazság* keresésén
alapuló *logikai* működést, mely a *gondolat*, a *tudomány* hősein ke-
resztül viszi előre az emberi nemet;

b) a *szép* örök eszményét megvalósító *érzelmi* működést,
mely a művészet irodalom és zenén át kiemeli az embert a földi
lét korlátaiból;

c) a *jó* erkölcsi eszméje felé törő *akarati* működést, mely
a nemzeti és szociális eszmén keresztül teszi az embert a „Ci-
vitas Dei“ polgárává.

Az igazi kultura tehát a művelődés útján elkészített talajon
építi ki a szellemi műveltséget. Művelődés nélkül nincs műveltség,
azonban a műveltség maga mégis több a művelődésnél. Lehet
valaki bármint teljében az anyagi vagy technikai javaknak, lehet
modern iparmágnás, avagy pénzoligarcha, ha nincs lelki, erkölcsi
kulturája, nincs semmije, nincs műveltsége és viszont. Lehet va-
laki bármily szűkösen birtokában az anyagi kultura javainak, ha
lelke, erkölcsi értékelése kiemeli a hétköznapi emberek sorából,
úgy a művelt, kulturált ember ismérveit viseli magán.

Amint az ember életében a kultura ekkép formálódik ki,

úgy történik ez az emberi közületek, községek, városok, vidékek, nemzetek életében is.

Egy vidéki város kulturális élete sok szálból tevődik össze: egyedek egyéni kulturáján kívül a tömegek gazdasági célja, életkörülményeik, világnézeti megoszlásuk mind megannyi tényező, melyek többé kevésbé befolyásolják kulturális haladását. Mindezek fölött azonban a városnak egy nagy közösségbe, a nemzet testébe való tartozandósága az, amely irányt ad kulturális fejlődésének. Önálló irányt, új kikezdést tehát ne keressünk a mi városunk életében sem.

A vidéki város mindig magán viseli az ország közállapotainak bélyegét. Kultúrája rendszeren a fővárosnak tükörképe bizonyos egyéni színezettel átfestve, ami az illető vidék, avagy népi tájegység sajátosságaiból tevődik össze. Áll ez főképp az újkorban a XIX. század közepétől kezdve, mióta a technikai és közlekedési eszközök az eszmék terjedését meggyorsították. Azelőtt egy-egy vidék képezett szellemi gócpontot, mint Erdély, a Tiszántúl (Alföld), a Felvidék, vagy a Dunántúl. E tájszemléletet részben a közös életproblémák, az anyagi és politikai egymásrataltság, részben vallási, felekezeti erők, mint világnézeti összetartó kapcsok adták meg. A transzsilvanizmus pl. ma is eleven gondolat, melyben a nemzeti létfenntartás közös szükségessége és az összetartozandóság eszméje egyébe kovácsolta az egyéneket elmosva még a világnézeti ellentéteket is. A Tiszántúlt a református magyar öntudat, a Felvidéket a lutheri evangélikus világszemlélet, míg a Dunántúlt a katolikus nyugattal való közösség avatták szellemi egységekké. E tájegységből azután egy város emelkedik ki mint centrum: Kolozsvár, Kassa, Debrecen, Pannonhalma vagy a Dunántúl püspöki városai: Székesfehérvár, Esztergom, Győr, Szombathely, Pécs, avagy Veszprém, melyek azonos mozaikszemei ennek a szemléletnek.

Nem céлом itt rámutatni Pannonhalma és Fehérvár, vagyis a középkori egyház kapcsolataira, az itteni káptalani iskolák és a kir. kancellária szerepére, amiket a 140 éves török megszállás nyom nélkül eltüntetett, és amire ma is csak halvány fénysugár világít rá, sem arra a *civilizatorikus* munkára, melyet a XVIII. században ide települő német és idegen kereskedő és iparosnép a kamarai adminisztrációval együtt a romok fölött végezett. A rendi magyar társadalom szerepe a legfontosabb, mert a nemzeti lét védőbástyája lett a megyei életen keresztül, és belőle áradt először fény a nemzet egészének kulturájára. Az Amadék, Ányosok, farádi Vörösök, Meszlényiek szerepe eléggé ismeretes a XVIII. század berendezkedő munkájában, míg a kulturális élet első hajlékát: a „Sedes doctae Palladis“ őrhelyét az egyház első katonái, a nagy Pázmány rendtársai, a jezsuiták állítják fel városunkban.¹⁾

Innen indul ki városunk kulturális életének megalapozása. A jezsuiták iskolája a jellemnevelés iskolája volt. Céljuk az volt, hogy egész embereket, nemes eszményekért küzdeni tudó jellemeket állítsanak a közéletbe, ugyanakkor azonban nem hanyagolták el a kedély és érzelem nevelését sem.²⁾ Hogy a nemzeti cél nem állott közel hozzájuk, hogy idegenek maradtak a magyar testben a XVIII. század második felében is, nemlehet állítanunk, mert elég csak *Pray Györgyre* és *Faludi Ferencre* hivatkoznunk, akik a nemzeti multnak oly emléket állítottak műveikkel, mint senki más abban a korban. A tanítás és nevelés eredménye pedig mindig az egyéntől függ. Pray fehérvári tanítványai közül *Fejér György* és *Horvát István* szintén történetírókká lettek.

Hogy a XIX. század első negyedének kulturális mozzanatait megérthessük, vissza kell tehát nyúlnunk az előző század végére. A hajdani magyar Fehérvár az osztrák-barokk kultúra képét öltötte magára. Az 1777. évi nevelési rendszer (Ratio educationis) a latinnal és német nyelvvel ezt a szellemet akarta az iskolába is belevinni. A magyar nyelv számúzve volt az iskolából, de a magyar szellem élt és a jezsuiták már össze kezdtek forni a magyarsággal városunkban is. A rend felszabadulása után iskolájukat a pálosok vették át. Magyar rend, magyar szellem költözik velük a falak közé. Ők az előírás ellenére már magyar gyakorlatokat iratnak, magyar iskolai szindarabokat adatnak elő.³⁾ Ányos Pál, Virág Benedek, Pottyondy Ráfael, ki később az Ürményiek nevelője Válban, azok a nevek, akikhez a XVIII. század vég nevelése fűződik, majd utánuk Benyák Bernát expiarista veszi át öröküket és az 1806. újabb nevelési tanulmányi rendszer már kötelezővé téve a magyar nyelvet az ő eszméiket hitelesítette.

Fehérvár kulturális fejlődésének kiindulása két szerencsés körülményre vezethető vissza: az egyik, hogy városunk a megye székhelye lévén, a rendi megye tisztviselő-tagjai itt éltek a városban és ezzel a magyarság szószólói, támaszai voltak; második, hogy a pálos rend tagjai közt is helyet kap a fejérmegyei nemes *Kreskay Imre*, de a rendi társadalomból, bár más megyéből való Ányos Pál, Pottyondy Ráfael és Virág Benedek is, kik a magyar kultúra előharcosai és e minőségükben nem válnak meg a katedrától még a rend feloszlata után sem. Ők és a velük együtt dolgozó Benyák Bernát, akit az áskálódás ép magyarsága miatt fosztatott meg igazgatói tisztétől 1794-ben⁵⁾, de kinek érdekében az akkori fehérvári plébános, a volt jezsuita Vajland tett legtöbbet⁶⁾, készítették elő azt a lelki talajt, mely a XIX. század elején a „**Székesfehérvári nemzeti játék szini társulat**”-ot megalakította s melynek a célja a „honi nyelvnek kipallérozása” volt, mint azt gr. Zichy Károly leveléből olvashatjuk.⁷⁾ A nemzeti

nyelv ápolása volt a kultúra első célja és ezt a színházban találta meg a XIX. század magyarja.

Eddig városunkba a gazdag német iparos és kereskedő-vezető réteg és a központi császári kormányzat és osztrák katonaság igényeinek megfelelőleg a budai, pécsi, zágrábi német társulatok látogattak el.⁸⁾ (Brandt Fülöp 1790, 1794, Czibulka Hoffmann és Karner opera társulata 1804-ben, Gindl Lőrincé 1808-ban.) 1813-ban jelenik meg Fehérvárott az első magyar társulat: *Kultsár István* pesti igazgatóé. Okt. 21—29, tehát nyolc napig tartózkodik városunkban és Szentjóni Szabó László Mátyás király-ával nyitják meg vendégszereplésüket. A következő év tavaszán és telén egy-egy hónapot töltenek körünkben (április 23—május 24-ig és november 20—december 28-ig.) Ujdonság, lelkesedés vonzotta a közönséget.⁹⁾ Ez a pesti társulat azonban sajnos feloszlott és Fejér vármegye közönsége élükön a fő és középnemességgel, a fő és alpapsággal volt az, mely a magyar színészetnek egy időre állandó otthont biztosított. (1818—1820.) Közadakozás útján összesen 37.327 pengő forint gyűlt össze.¹⁰⁾ A rendek erre meghívták Balog István színtársulatát a városba. A társulat anyagi ügyeit Kolossváry Pál megyei főszolgabíró, Nagy Ignác megyei főpénztárnok és Bajzáth György aljegyző vezették, míg művészi részét Komlóssy Ferenc színész vitte.¹¹⁾ A színészet otthona, a theátrum épülete a Győry-féle ház (ma Boross-ház) a Kossuth L. utcában, melynek a mai kaputól jobbra eső részében a Pelikán-ról elnevezett vendéglőben volt a megyei urak találkozó helye; az első emeleti rész az igazgató lakása, míg az udvar baloldali része a theátrum szalája volt. Hatalmas terem, melynek innenső végében a karzat foglalt helyet, a földszint ülőhelyeknek volt berendezve, egyébként báli terem is volt, míg a mai tulsó végében a színpad, zsinórpadlás, öltözők voltak.¹²⁾

1818 október 18-ika volt az ünnepélyes megnyitás napja, melyre *Marschner Henrik* zeneszerző, ki azidőben Nagylángon a Zichy grófok házi zenetanítója volt, írt zenekari nyitányt. A társulat erői a magyar színészet büszkesége: Kántorné, a Murányi pár, Déryné és maga Komlóssy voltak. Az előadott darabok között eleinte a világirodalom nagyjai szerepeltek. (Schiller: Moor Károly; Shakespeare: Hamlet, Lear Király; Calderon: Élet csak álom; Körner: Zrinyi-je.) Igazi színpadi kultúra volt tehát, mely innen áradt az előadásokat látogató megyei urak felé.¹³⁾

1819 ápr. 15-én egy ifjú magyar nemes darabjával próbálkoznak meg és ez: *Kisfaludy Károly: Tatárok Magyarországon* c. munkája. A színmű hatása magával ragadta a nézőket. Az ébredező magyarság, mely nyelvéért küzdött már az iskolában, itt látja egyszerre saját nemzeti multját, saját történelmének hőseit, nem pedig magyar ruhába öltözött alakokat, akik mégis csak idegen szellem képvi-

selői maradtak előtte. A lelkesedés fellobog... A nemesi kúriák kisasszonyai, kik eddig Kármán: Fannyjának és Kisfaludy Sándor: Himfyjének ábrándos levegőjében éltek, és az „Uránia“ a „Minerva“ lapjain Dayka és Ányos kesergő panaszdalait olvasták, egyszerre a theátrumért lelkesednek, ... és Kisfaludy Károly házi szerzőjévé lett a társulatnak. Egymásután írja meg: Ilkát, Stibor vajdát, a Pártütőket. Az utóbbiban a nemesi társadalom már önmagára ismer, a maga problémáját látja feltárulni a falu képében, még inkább a Kérők és Csalódások alakjaiban. Új szerzők lépnek fel: a veszprémmegyei *Bárány Ágoston*; a megyei *Pap Gábor* vármegyei tiszti. alügyvéd; sőt *Katona József* a Bánk bán szerzőjének „Luca széke“ c. darabja is színre kerül, de nem maradnak el a helyi vonatkozású darabok sem: mint „István király koporsója“¹⁵⁾, „Fejérvári szüret“ vagy „Csákvári lakodalom“ stb.¹⁶⁾ Innen látogatott el azután a társulat Pestre, majd 1825 után, amikor a Pozsonyi Diétára látogató társaság anyagilag tönkrement, mint **Nemzeti Színjászó Társaság** vándortársulattá alakult át és ellátogatott az ország nagyobb városaiba: Veszprém, Zombor, Szabadka, Győr, Pécs. Így jár 1829-ig, amikor újra feloszlik és **Dunántúli Társaság** név alatt Kisfaludy Sándor igazgatása alatt szerepelget a nyáron, míg a télen Fehérvárott tartózkodik 1837-ig a Pesti Nemzeti Színház megnyitásáig.¹⁷⁾

Küzdelmes, nehéz esztendőök voltak ezek a vándorévek, mert a 3 évi megyei támogatás után anyagi tekintetben szomorú idők következtek. A városi polgárságra nem lehetett számítani, azt nem érdekelte a magyar színjátszás, hisz az állandó társulat támogatására csak Róde András polgármester, Hübner János és Say István járultak hozzá a közadakozáshoz.¹⁸⁾ Idegen volt ez a réteg még a magyar szellemi élettől, habár a Palotaváros és Felsőváros népe jórésben magyar volt is, de vagy szegény zsellér-nép, vagy földmives, kisebb iparos, melynek a napoleoni háborúk utáni kor éppen elég gondot adott a pusztá megélhetésre, úgyhogy Vörösmarty méltán mondhatta Fehérvárról írt ódájában:

„S ti, kik között mi hajdan uralkodánk,
Hol fényben állott a fejedelmi szék,
Törvénytekért ti sem buzogtok?“

Különben hasonló viszonyok voltak azok a maiakkal. Fáradt, pénzügyileg agyongyötört kor volt ez, mely a szegénységet, a biedermeiert, a kispolgári egyszerűséget tette stilussá. Csakhogy a magyar biedermeier nem merült el a lemondásban. Előbb Kisfaludy Károly és Vörösmarty Zalánjának nemzeti multjába, romantikus mesevilágába temetkezik ugyan, nemsokára azonban romantikus lendülettel, szenvedély fűtötte kedéllyel forradalmi erők karjaiba veti magát.

Nagy lelki átalakulás ez, melynek munkája ismét az iskola, e gimnázium és a későbbi Casino falai közül indult ki. Vörösmarty még a 20-as évek elején a fehérvári bazilika királysírhain elmereng és e város nemzetietlenségén kesereg,¹⁹⁾ két-három évtized múlva már nemzeti eszmékért lelkesedik az idegen nevű, de szívében magyar fehérvári polgár. Ezt az átalakítást ismét az egyház végzi. Egyik oldalon a világi papság a papnevelő intézetek irodalmi iskolája révén, másik oldalon a ciszterci rend az 1813-ban saját kezelésébe vett gimnáziummal. A ciszterci tanárok mindjárt itteni működésük elején az I. II. gram. osztályban magyarul tanítanak és az alsóbb osztályok szentbeszédeit magyarul tartják, habár az rendeletileg csak a reform országgyűlések során 1843-ban öltött valóságot.²⁰⁾ Villax Ferdinánd, Szabó Krizosztom, Horváth Dániel, Takács Henrik, Vagovits Bertalan és Winkler Engelbert igazgatók, Fordermayer Vilmos, Koller Károly, Szvorényi József, Mezner Rudolf tanárok neveihez fűződik a város mult századi kulturális életének második korszaka.²¹⁾

Nem kisebb nevek szerepelnek tanítványaik között, mint Vörösmarty Mihály, Simor János, Pauer János, Szalay László. Reguly Antal, Róder Alajos, Rónay Jácint, Ybl Miklós, Zichy Nándor, Vajda János.²²⁾

A nemzeti érdekek mindig hivatott munkásokat, önfeláldozó, kitartó harcosokat letek a cisztercita tanárokbán. Hol szóval kellett küzdeni, a szó erejét használták, ahol tollal, a toll hatalmával éltek — írja Lakatos Dénes alapvető munkájában. És munkájuk nyomán az eddigi német szellemű városba magyar szellem költözött. Különösen Szvorényi, Koller, Fordermayer és Mezner tanárok lelkesítő, buzdító működése mellett nem lehet szó nélkül elhaladnunk. Ugyanakkor a kat. világi papság, akiknek élén *Horváth János*, majd *Barkóczy* püspök állottak: Farkas Ferenc, Mayer József, Püretics Ignác, Gózony György, Nyirák Ignác, Pauer Jánossal és a növendékpapsággal együtt vették ki hatalmas részüket a magyar szellemiség fejlesztéséből. A papságnak irodalmi vonzalmát egyháztörténeti iskolájuk és az a tény mutatja, hogy Berzsényi Dániel verseit az ő összeadott garasaikból adják ki. Hozzájárult ehhez Széchényi lapjának a, „Jelenkor“-nak állandó ösztönző, sarkaló, buzdító hangja, úgyhogy városunk büszkén vallhatja, hogy elsőnek értette meg az új idők új szózatát, mert ép Barkóczy püspök ösztönzésére vidéki városok közül az elsőként alakította meg az akkori kulturális élet új otthonát a „**Casino Társaság**“ néven ismert társaskört.²³⁾ 1838. április 7-én, tehát már két évvel a pesti „Nemzeti Kaszinó“ megalakítása után, nyílt meg az egykori Vanossi majd Bezerédy-házban. (Károly király-tér, a városháza mellett.) Főnemesség, köznemesség és egyszerű városi polgár egyformán tagja e társaskörnek, melyet első alapszabályai „a jó ízlést,

mivelt társalkodást, egyesek értelmi és erkölcsbeni gyarapultát és ezáltal egyszersmind a közértelmesség kifejlődését ápoló, lelket és testet ébresztő intézetnek“ mondják, és tagjai csak „fedhetetlen magaviseletű, jóhírű férfiak“ lehetnek.²⁴⁾ Az első év 240 tagjából már 82 kimondottan városi polgár, 22 egyházi férfiú, de a szorosán vett megyei urak közül is kb. 60 itt lakik városunkban, tehát felénél jóval több a város lakosaiból kerül ki. Első igazgatói: Haader Pál városi polgármester, Ürményi József és Zichy Edmund gróf megyei urak. Vezetőségében Baur György városi tanácsos, Boros Imre vár. kapitány, Eischl János s. aljegyző, Farkas Ferenc nagyprepost, Ruszwurm, Ybl Miklós vár. polgár, Say István, Say József gyógyszerész foglalnak helyet, de ott találjuk a megye tisztikarát is: Csapó József vármegyei aljegyzőt, Eklér József táblabíró, Gindly Antal, Horhy Miklós, Horváth István, Pribék György, Nagy Ignác táblabírókat is.²⁵⁾

Ebben a társaskörben lett tehát igazán magyarrá e város és ennek volt köszönhető, hogy 1844-ben a város polgársága immár a magyar állameszme harcosa, mint azt a muzeumban levő nagy zászlószentelési ünnepség képe is mutatja.²⁶⁾ És mégis nem látunk oly lelkes művészi, érzelmi kulturális öntudatot, mint a század elején. Talán éppen a politikai eszmék kihangsúlyozása a nemzeti kultúra terén volt az oka a művészeti kultúra némi pangásának a 30—40-es években. A nemzeti közélet terén is a politikusoké a szó: Széchenyié, Kossuthé és Wesselényié. Íróink is inkább publicisták, mint Eötvös és Kemény Zsigmond, avagy gazdasági téren tevékenykednek mint Fáy András. Az egyetlen Jósika báró az, aki ismét a nőközönségen keresztül beleviszi az irodalmi műveltséget a lelkekbe. Irodalmi folyóirataink is tehát a hölgyek felé fordulnak. „Pesti Divatlap“; „Hölgyfutár“; „Divatcsarnok“; „Honderű“ e kor kedvelt olvasmányai és költőink is itt nyernek alkalmazást: Jókai, Petőfi és Vachot nevei állnak rajtuk szerkesztők gyanánt. A vidéki színészet azonban tovább tengődik. Ideig-óráig működnek társulatok, de ide-oda vándorolnak, állandó letelepedésre nincs meg az anyagi alap.

Városunkban a negyvenes években szaporodnak ismét a vándortársulatok, mint Szabó Józsefé, akinél Petőfi Sándor is színészkedik 1842-ben „Borostyán Sándor“ név alatt.²⁸⁾ Ennek a 40-es évekbeli társulatnak itteni életéről fest élénk képet Szuper Károly naplója.²⁹⁾ Ekkor kezdi meg itt pályafutását Laborfalvy Róza, míg Prielle Kornélia az Erdélyi Dalszintársulattal került közenk 1846-ban.

Általában többet mondhatunk e kor zenei életéről.

Főuraink otthonában a bécsi udvar zenekulturája folytán szintén helyet talál a magasabb zenei műveltség. A Zichyek, Eszterházyak, Brunswickek klasszikus muzsika iránti szereteteleggé

ismert zenetörténészeink előtt. Nem egy grófkisasszony szívének első szerelme a zene lágy harmoniáján keresztül szövődött a spinét vagy a klavicembalo mellett, mint Brunswick Teréz grófnőé Martonvásáron Beethoven iránt, melynek csodás terméke a Mondschein-szonáta, avagy a kis Zichy grófnőé házi zenetanítója: *Marschner Henrik* után, kiből később az osztrák zeneköltészet ünnepelt alakja lett. Az ő nevéhez fűződik az első fehérvári színjátszó társaság megnyitó előadásának nyitánya, melyet magyaros motívumokból szőtt lelkes, tüzes zenei kompozícióvá, mint Kultsár egykorú folyóirata említi.²⁰⁾ De az ezelőtt itt járt német operatársulatok, mint Gindl-é, már Weber: „Oberon“-ját játsszák jelül annak, hogy volt zeneértő közönség, amit az ünnepi előadás selyemszínlapja is bizonyít. Liszt Ferenc első bécsi hangversenyének egyik szereplő tagja: *Charlotte Unger* is fehérvári származású hangversenyénekesnő, amint azt az egykorú német sajtó is megemlíti.³⁰⁾ Hol keressük tehát annak a zenei életnek nyomát városunkban. Bizonyára gazdagabb polgáraink házában is fellelhetjük az Ámon, Hell, Ree, Hübner, Flitsch, Say családokban, de elsősorban az egyházi zene akkori művelőiben, az elemi iskolák tanítóiban. A székesegyházban teljes számú ének és zenekar működött. Első feljegyzést erre vonatkozólag 1837-ből találunk. Karnagya ekkor Janny József jeles régen és basszista, egyuttal leányiskolai igazgató; tagjai Ámon Terézia (discantista); Vogl Anna (alt); Vogl János (tenor); Purébl Ferenc (hegedüs); Nivik Mátyás (II. hegedüs); Leidl Lipót (III. hegedüs); Berg Antal (orgonista és zeneszerző); Ámon Jeromos (nagybőgős); Frank Imre (cellista); Feld Antal (viola és tenor).³¹⁾ Az akkori időkből még meglevő és a kórusi raktárban még látható réz és fafuvóknak, valamint vonós hangszereknek nagy száma erős zenekarról tanuskodik. Különösen husvét hetében volt hagyományos az egyházi zenének megnyilvánulása, minek mai maradványa városunk intelligens közönségének szinte hagyományos szeretete a nagyheti lamentációk iránt, ami bizonyára e kor egyházzenei hangversenyeinek reprezentáns szerepéből következik. Nagycsütörtökön meghívók mentek szét a városban és minden zeneértő polgár meghallgatta az ez alkalomra előadott oratóriumot. Ilyenről 1839-ből van először adatunk, amikor „Christi Grablegung“ Neukomm Oratóriumát mutatta be a kórus.³²⁾ 1850-ben pedig Rossini: Stabat Mater-ét adják elő.³³⁾

Énektanár is működött egy időben városunkban, az olasz származású Cornelli, kiről bővebbet azonban nem tudunk.³⁴⁾

A szabadságharc forradalmi hangulata, nemzeti lelkesedése városunkat is magával ragadta: Fekete János, Boros Mihály röpiratokkal szolgálták az eszmét, mások mint Hübner András, Kuczka Hávelka Ferenc, Streit Miklós életükkel áldoztak, vértanuhalált haltak, Frideczky György főbíró, Haader Pál polg. mester, König Jó-

zsef, Kolossváry Miklós, Pados János pap, Schwanfelder József kanonok, Szüts Mihály lakatos, Boros M. és Fekete J. fog-ságot szenvedtek, Reé János, Hübner Vilmos, Nagy Zsigmond az olasz légióba állottak be, Eischl Ödön (Lórodi) Kossuth-tal emigrált. Utána nyomasztó csend nehezedett a városra. E csendből csak az ének és zene szárnyán emelkedett ki a lélek. Elősegítette ezt az egykori császári megyefőnök: Gradwohl zenekedvelő hajlama is, valamint Dr. Eltér József megyei főorvos neje Uffer Eliza, ki zongora és énekben egyaránt magas zenei műveltséggel rendelkezett.³⁵⁾ Ő rendezte többek között 1854-ben Garay János, a költő árváinak javára tartott hangversenyt.³⁶⁾ Eltér főorvosék háza különben a kor zenei és kulturális mozgalmainak legfőbb gócpontja volt, aminek élénk tanuságtétele Péterfy Jenőnek levelezése is.³⁷⁾ Innen indult ki a Megyei kórház gondolata is, melynek javára 1865-ben újra előadták a székes-egyházi kórossal és Eltérné közreműködésével Rossini: Stabat Mater-ét.³⁸⁾ Az egyházi zene művelése a lassan kiöregedő Janny József mellett a 70-es években *Emmerth Henrik*-re megy át. Már 1865-től itt tanítgat és mint orgonista működik a kóruson. Zeneelméleti képzettsége kimagasló volt. Ő alakította a város intelligens zenekedvelőiből az első városi dalárdát, tanította az egyházi zenét és azt művészi nivóra emelte.³⁹⁾ Több szerzeménye is fennmaradt, melyeket csak legujabban kapott meg muzeumunk.⁴⁰⁾ Örökét *Lányi Ernő* vette át 1888-ban, majd 1892-től *dr. Kneifel Ferenc*. A zeneoktatás terén mellettük a 60-as években Raader Cecília, a 70-es években Landesmann Dávid zongoraművész, majd Aujedzsky Adolf, Heinrich Aranka, Horváth Böske, Udvardy Emérika működtek, míg Breinreiter Lipót és Balassa Kálmán a hegedűoktatást művelték.⁴¹⁾

A hangversenyélet is megélénkült: 1850-től kezdve mind sűrűbben megfordulnak városunkban hazánk és a külföld jelesei: Blaha Lujza, Wilt Mária (Bécs), Pálmai Ilka, de itt hangversenyezett *Reményi Ede*, *Henry Vieuxtemps* és *Wieniawsky* is. Utóbbiak műsorát azonban sajnós nélkülözzük.⁴²⁾

Kiemelkedő hangverseny volt 1870-ben Kletzer Feri gordonkaművész, K. Valéria énekesnő és Max Wogrity zongoraművész közreműködésével.⁴³⁾

Mielőtt azonban tovább mennénk a nyolcvanas évek nagy kulturális szinpadára, melyet az egyesületesdi és társadalmi széttagozódás jellemez, rá kell mutatnunk a társadalmi élet más számottevő alakulatára, mely mintegy ennek alapját képezi és honnan későbbi kulturális életünk vezető egyéniségei rekrutálódnak. Ezek egyike az 1861-ben új életre ébredező „Casino-társulat“ br. Splényi Henrikkel (Blaha Lujza későbbi férjével), Zsömböri Edével, Say József, Rudolf és Gebhardt Ignáccal az élen.⁴⁴⁾ Sajnos azonban

nehezen kelt életre, úgyhogy Fekete János indítványára 1867 tavaszán belőle alakult a mai „**Vörösmarty irodalmi és társaskör**“, melynek célja: A közműveltség fejlesztése, közszellem ébresztése, ápolása, szaktudományi vívmányok és szép művészetek részleges ismertetése. Ész és szívnek párhuzamos művelése és ezáltal az egyetemes műveltség valódi színvonalának megközelítésére való törekvés.⁴⁵⁾ Ennek megfelelőleg a kör három szakosztályra oszlott: A szépirodalminak elnöke: Mészáros Amand ciszt. tanár és költő, később Fekete János. A természettudományi és filozófiai szakosztályt: Kuti Márton hittanár, majd Pallér Kelemen ciszt. tan. vezeti, előadója Fanta Adolf. Végül a jog és államtudományinak Márkus István, Pauer János a későbbi püspök az elnöke, előadója: Fitler Béla és Cserna Vince. Innen indult ki a város kulturális megmozdulásának minden gondolata. A kör titkárai és igazgatói: *Bóné Géza, Zsömböry Ede, Fanta Adolf, Fitler Béla, Szűts Miklós, Hattyufy Dezső, Vértessy József, Juraszek Ferenc, Udvardy János, Dieballa György* azok a nevek, akikhez a század hetvenes és nyolcvanas éveinek kulturális mozgalmi füződnek. A kör felolvasó üléseket, irodalmi ünnepélyeket rendezett, melyeken fentiek kivül Rosty Zsigmond, Rónay Jácint, Pauer János, Zichy Jenő gróf, Kereskényi Gyula is szerepeltek.⁴⁶⁾ Innen indult ki az állandó színház létesítésének gondolata is. A színházi élet u. i. a Bach korban sem szünetelt, habár most újból német társulatok tűnnek fel, de ellátogat az 50-es évek végén Tóth János és Csabai Pál magyar szintársulata is.

Az 1860-ban az irodalmat kedvelő *Zsömböry Ede* nevéhez fűződik a „**Szinészet pártoló társaság**“ megalakítása, mely 4 frt. részvényjegyek útján ideális lelkesedéssel karolta fel a magyar színügy fejlesztését. Kibérelte ismét a Györy-féle házat és versenypályázatok alapján válogatott a szintársulatok között. Így került ide Szupper Károly, Kétzeri, Várady és Bokody Antal társulata.⁴⁷⁾ Itt kezdte pályáját Jászai Mari is, itt vendégszerepelt Blaha Lujza és sok más neves művésznő is. Itt játszódtak le a kor kedves műkedvelő előadásai is, (1869-ben a Kat. Legényegylet, és az árvaház javára), amíg az az épület 1872 aug. 30-án egy délután összeomlott és Bokody Antal társulatával a „Magyar Király“-szálló termeibe szorult. A „Szinpártoló társaság“ tehát a Székesfehérvári Casino-hoz fűződik, míg az állandó színház gondolata a Vörösmarty-körhöz. A kör beadványára a város közgyűlése Ullman Miklós elnökletével bizottságot küldött ki, mely a telek megvételét eszközölte. A felépítésre Szogyény-Marich László főispán elnökletével „Szinház részvénytársulat“ alakult⁴⁸⁾ és az 1872. évi alapkövetétel után 1874 aug. 22-én már meg is nyílt. Megnyitó előadásán, mely város és megyeszerte ünnepszamba ment, Katona: Bánk bán-ját adta elő a társulat

Jókainé Laborfalvi Rózával (Gertrud), Szigeti Imrével (Bánk-bán), Felekiné Munkácsy Flórával (Melinda), Náday Ferencsel (Otto). Káldy Gyula külön ez alkalomra nyitányt szerzett; Jókai Mór pedig, prologust írt az ünnepélyhez. Az ünnepélyen az Akadémiát Pulszky Ferenc és Arany László, a Kisfaludy Társaságot Gyulai Pál és Zichy Antal képviselték. Az új színházban vendégszerepelt: Mátrai Laura, Bulyovszky Lilla, Blaha Lujza, Pálmai Ilka, Küry Klára, Ney Dávid, Vizváry Gyula, majd Helvey Laura, Jászai Mari, Csillag Teréz, és itt búcsúzott a színpadtól 1884-ben Jókainé Laborfalvy Róza.⁴⁹⁾

A színpadnak és zenének ezzel új otthona támadt, de gondoskodnia kellett színpártoló közönségről is. 1876–77-ben „Színpártoló-Egyesület” alakult Havranek József, Fiáth Imre és Fitler Imre vezetésével az u. n. első consortium, de a Színházi R. T. anyagilag nehéz helyzetbe jutott és e nehézség a század végén sem mulott el, míg végre 1898-ban a város Havranek József polgármestersége alatt árverésen jutott az épület tulajdonába.⁵⁰⁾ A színpártolás eleven pezsgő életet teremtett, de hozzájárult ehhez a város hölgyközönségének összefogása is, mely a **Jótkony Nőegylet** égisze alatt nemcsak charitatív célokra, hanem műpártolásra is összefogta úri társadalmunkat. *Szögyényi Júlia, Say Rudolfné, Horváth Böske, Rosty Mária, Gebhardt Ignácné Seidel Antónia, Vértessyné Makfalvy Erzsébet, Klein Józsefné, Hahn Jakabné, Deutsch Ignácné és Pick Ignácné* nevek, melyek a nyolcvanas évek társadalmi életében vezető szerepet vittek.⁵¹⁾ De hozzájárult a fellobogó művészi élethez a hetvenes években meginduló **hirlapirodalmunk** is, mely így a 80-as évek nagy fellendülését mintegy alátámasztotta. Az első időben a Forster József szerkesztette „**Székesfejérvár**” vitt vezérszerepet, melyet később Udvardy Géza, majd Hattyuffy Dezső vezettek és Klöckner Péternél jelent meg 1871–1879.⁵²⁾ Közben „**Fejérmegyei Közlöny**” címen Kubik Lőrinc ellenlapot adott ki, de csak rövid életű volt. (1872–73.) Majd a „**Vértessalja**” és a reáliskolai tanárok szerkesztette: „**Szf. Figyelőből**” 1874-ben megalakult „**Székesfehérvár és Vidéke**” vette át az irányító szerepet és Csitári Kálmán majd Csitáry G. Emil utján lett szószólója e kor egész művelődési életének.⁵³⁾ Mellette a 80-as években „**Szabadság**”⁵⁴⁾ címen erősen liberális irányú lap indult meg, mely az egyházpolitikai harcok idején a baloldal szószólója volt, de utána meg is szűnt és közéletünkbe az egyházmegyei lap a „**Fejérmegyei Napló**” lépett.⁵⁵⁾ A napisajtó éber figyelemmel kísérése azonban egyuttal annak a megállapítására is vezet a figyelmes szemlélőt, hogy a nyolcvanas évek eme egyszerű ragyogásában rengeteg volt a táلمي érték: hiúság kérdés, kanapé-pörök, pozíció-tartás és agyarkodás, a késői casino-élet liberális eszméáramlata mellett a jólét-

ben dúskáló polgári társadalom féltő elzárkózottsága a magyar társadalom egyéb rétegeitől—sebben nem volt különbség benszülött, vagy idegenből ideköltözött között,— mert szó van itt ugyan charitatív munkáról, de nincs szó igazi szociális érzésről. — De ez volt a kor hangulata. Az egyének egocentrikusan mind maguk köré néztek, magukat látták mindenben központnak, ahelyett, hogy magukba nézve, innen kifelé szárnyaló lélekkel néztek volna szét a világba, társadalomba és így lelki egységbe fonódva magasabb eszmények felé törekedtek volna.

Tipikus megtestesítője e kor felfogásának a Hattyuffy Dezső által megteremtett „Régész-Egylet“, mely nemes elgondolásból, a multak iránti szeretettől hevülve indult meg, de a kort jellemző „l'art pour l'art“ felfogásából csak gyűjtött magáért a gyűjtésért, anélkül hogy a köznek abból valamit is juttatott volna, hogy általános közműveltséget terjesztett volna és eredménye egy magában értékes, de idővel elhanyagolt gyűjtemény volt, mely senki részére nem volt hozzáférhető. Hasonló volt a levéltárak sorsa, ahol a levéltáros magának gyűjtött és nem a köznek dolgozott. Féltékenység, hiúság, elzárkózottság a jellemző vonások. Két tényezőnek kellett a lelkeket ismét visszavezetni az eszmények, a szociális együttérzés testvéri világába és ez ismét az iskola közönségén keresztül az irodalom és zene volt.

Az irodalmi élet felélesztése és új irány felé terelése az 1850-ben főgimnáziummá lett ciszt. gimn.-ban kezdődött, ahol *Gerlach Benjamin*, *Vajda Ödön*, de legkivált *Mészáros Amand* vezetésével 1861-ben megindult Önképzőkör lett nevelőiskolája a 80—90-es évek irodalmi vezető férfainak. Irányeszméül az 1856-ban meghalt Vörösmarty Mihály nevét írta fel homlokzatára és 1866-ban a Vörösmarty-szobor leleplezésénél már egyik későbbi nagy államférfink *Wekerle Sándor* áll a szobor előtt és későbbi irodalmunk egyik vezérének, *Endrődi* akkor még *Kupritz Sándornak* versét szavalja a költő emlékezetére. De itt nevelődött későbbi tudományos irodalmunk büszkesége is *Badics Ferenc*, *Czobor Béla*, *Goldzieher Ignác*, *Günther Antal*, *Klebensberg Kunó* gróf is.⁵⁶⁾

A 70-es években *Pallér Kelemen* igazgató buzgólkodására megalakult az intézet kebelén belül a zeneiskola is, mely a *Bula Theofil* ciszt. ig. által 1851-ben alapított testvér főreáliskolában ugyanakkor *Aujedszky Adolf* vezetésével működő zene és énekkarral együtt a következő két évtized zenei életének vált alapjául.⁵⁷⁾ *Aujedszky Adolf* kiváló zenész, mint a *Walmoden* vértés-ezred karmestere került városunkba és itt letelepedvén előbb mint gimnáziumi majd 1874-től mint reáliskolai rajztanár pezsgő zenei életteremtett. 1875-ben közös zenei ünnepélyt rendeznek a főgimn. segélyző egylete javára.⁵⁸⁾ 1879-ben egy másik nagy hangversenyt

a színházban. Itt nevelődött ki *dr. Vass Bertalan* és *dr. Greizinger Iván*, akik a 80 és 90-es évek zenei életének mozgóitá váltak. A *Raáder*, *Schlamadinger*, *Lauschmann*, *Vértessy* és *Hahn* családok zenei szalónjain kívül már felvetődött egy Zenekedvelő Egyesület alapítása. Erre vonatkozó megbeszélések a Magyar Király-ban tartani szokott vonós-négyes estélyekből indultak ki a 80-as években. Erre vonatkozó feljegyzések *dr. Vass Bertalan* hagyatékából muzeumunkban lelhetők fel.⁵⁹⁾ Ezek a kamaraesztélyek, mint a legnemesebb zenei szórakozás *dr. Greizinger Iván*, *dr. Fejér Ferenc*, *Bardon József* és *dr. Vass Bertalan* nevéhez fűződnek. És ezzel lassan elérkeztünk a milleniumi ünepségekhez, amelyeken már mai vezérférfiaink szerepelnek az iskolai zenei élet porondján, mint *dr. Kaltenecker Viklor*, *dr. Havranek József*, *Námessy Medárd* a gimnáziumban, *Hermann László* a reáliskolában.⁶⁰⁾

A századfordulóhoz érve ép a zene világán át megtisztult szívű generáció ment a második ezredév felé ívelő század küzdőterére *Lauschmann Gyulával* és *Vass Bertalannal* az élen, hogy kibontakozva a liberalizmus egyre fojtó polipkarjai közül az egyház élen fároszként világító apostoli lelkű püspökkel, *Prohászka Ottokárral* egy új ideálok felé haladó városi és nemzeti életnek legyen kiindulópontja. Eddigi kulturánkban még sok van a külvilág emberi rétegződéseiből, a társadalom sokszor hasznot, dicsőséget kereső robotmunkájából, de az igazi kultura belülről, a lélek mélyéből az erkölcsi eszmék felé törő akarat, vagy mint *Prohászka* mondja: „A legnagyobb kulturtett, ha valaki megtalálja magát, ha eltalálja igazi emberi gondolkozásának, érzésének és akaratának stílusát, s e stílusban megteremti s kialakítja öntudatának hozzá méltó s igazán becses értékeit, — így bizvást bátran dolgozik a világ fejlesztésén s ezáltal Isten gondolatainak kialakításán.⁶¹⁾ Az ily lélek világító fáklya, mely az élet világosságát árasztja maga köré, és szent egységbe fűzi a szegényt és gazdagot egyaránt, az igazi krisztusi világba.“ Ez a kultura élet, mindig feljebb törő diadalmas élet, mely hivatva van a „Civitas Dei“ kialakítására e földön.

1) *Werner Adolf*: A székesfehérvári kat. főgimn. története. Székesfehérvár. 1896 19. l. „Hogy mikor alapították meg a jezsuiták a gimnáziumot Fehérvárott azt biztosan nem tudjuk. Annyi azonban valószínű, hogy mikor a városnak a török uralom alól való felszabadítása után 1688-ban megjelent a jezsuita-missió... egyuttal iskolát is nyitottak egy-két osztállyal. Ezt abból lehet következtetni, hogy az évkönyvek följegyzik a gimnázium ünnepies megnyitását az 1724. év november 6-án s egyuttal hozzáteszik, ... hogy majdnem 20 évi megszakítás után újra megkezdte az iskolákat *P. Obalics Ferenc*, aki a négy grammatikai osztály tanítását vállalta el.“

2) *V. ö.* a jezsuita *Ratio Studiorum* paedagógiai elveit. *Duhr*: Studien-

ordnung der Ges. Jesu. (Fináczy—Korniss: Magyar paedagogiai lexikon I. 999—1003 h. Jablonkay cikke.) Lakatos Dénes: A székesfehérvári ciszterciata rendi kat. főgimn. száz éves története Szfvár 1914. 61. l.

3) Fináczy E.: A magyarorsz. közokt. története Mária Terézia korában I. 166 l. és Lakatos Dénes említett műve 47 l.

4) Lakatos Dénes: id. m. 15—16. l.

5) Werner Adolf: id. m. 39—47. l.

6) Volumen II. Protocolli Diurni Reg. Gymnassii Alba-Regalensis 1—152 l. és Lauschmann Gyula: Egy régi levél tanulságai. Muz. Msc Misc. B. 9. 61—65. l.

7) Lauschmann Gy.: A székesfehérvári színészet multja. Szfvár 1899. 31—32. lap és Fejérm. Levéltár Fasc. I. No 189—1821.

8) Városi levéltár 1772/43; 1784/109, 148; 1788/48, 1032, 1223, 1347, 1409; 1789/651, 841, 876, 924; 1790/91. 1791/1291; 1792/353, 574; 589, 659, 768, 1021, 1474. 1802/860, 1505; 1804/408, 706, 714, 1516. 1805/495, 623; 1808/1457; 1811/482. sz. acták. Kerner és Gindl társulatának egy-egy színlapja a muzeum tulajdonában van.

9) Bayer J.: A nemzeti játékszín története Bp 1887. I. 392—393 l.

10) Lauschmann Gy.: A székesfehérvári színészet multja. Szfvár 1899. 17—42. l.

11) Lauschmann Gy.: id. m. 20. l.

12) E leírást Békefi (Szaller) István vár. tisztviselő, egykori színész szávaiból ismerjük, ki maga is játszott benne a 60-as években.

13) Bayer J.: A nemzeti játékszín története I. 555—557 l.; II. k. 460 l.

14) Bayer id. m. I 440—441. l.

15) Érdekes, hogy ebben az időben került fel tényleg Pestre egy sarkophág a bazilika területéről, melyről csak ujabban állapították meg, hogy a nagy király koporsója lehetett. Magy Művészet. 1930. 7. sz. 372—379. l.

16) Bayer id. m. I. 559 l.

17) Bayer id. m. I. 560—562. l.

18) Lauschmann Gy.: id. m. 18—19. l.

19) Vörösmarty összes munkái: Gyulai Pál. Bp. 1885. VIII. köt. 123 l. „Fehérvár“ c. költ. Az Akadémia Vörösmarty-szobájának tulajdonában van egy levél, melyet Vörösmarty öccse, János irt Gyulai Pálnak. Eszerint a költőt nem lehetett Fehérváron megtartani „mert akkor kissé németes város volt, a nagyurak lenézték a polgárokat“, . . . ezt nem szerette a költő látni. V. ö. Brisits Frigyes. Adalékok Vörösmarty M. életéhez Irod. tört. Közl. XLI. évf. Bp. 1931. 57. l.

20) Lakatos Dénes fent id. m. 48. l.

21) U. ott 175—207. l.

22) Csak egyet említhetni fel: Vörösmarty „Csongor és Tündé“-jének megjelenését egyenesen Szabó Chrisostom-nak köszönhetni, ki a 30-as években mint censor működött Fehérvárott. Amikor Pesten nem engedte meg a cenzura a mű megjelenését, Vörösmarty Fehérvárra jött és itt nyomatta ki Számmer Pál nyomdájában, hol a censor a költő itteni egykori tanára volt. (V. ö. Vörösmarty János levélét. Brisits Frigyes: Adalékok Vörösmarty M. életéhez. Irod. tört. Közl. XLI. évf. Bp. 1931. 56. l.). Hasonlóképp fehérvári papnak köszönhető Petőfi Sándor műveinek megjelenése: Reseta Jánosnak, ki a 40-es évek pesti cenzora volt.

23) Székesfehérvár Püsp. Levéltár.

24) Székesfehérvári Casino-Könyv 1839. 39—40. l.

25) U. ott 7—37. l.

26) Szfv. és Fejérm. Muz. Lt. sz. 81/1920.

27) Fekete Soma: Játékszini zsebkönyv Pest. 1842. (Muz. Lt. sz. 660/1913); Lauschmann Gy.: id. m. 58—59. l.

28) Szuper Károly naplójának Fehérvárra vonatkozó része közölve Lauschmann Gy.: id. m. 55—64. l.

29) Kultsár J.: Hazai és külföldi Tudósítások 1818. II. 33. sz. 257—259. l.; Tud. Gyűjt. 1818 XII. Gaal: Theater der Magyaren XXI. lap.

30) Harsányi Zsolt: Magyar rapszódia. I. k.; v. ö. Székesfehérvári Szemle 1935. 92. l.

31) A város zenei multja. Szfvár tájékoztató jelentése a város zenekulturájáról a VKM-hez. 1928 július. Muz. Msc. Misc. Fasc. XVI. sz.

32) Múz. 142/1918. Lt. sz. Christi Grablegung. Oratorium aus Klopstocks Messias entnommen und in Musik gesetzt von Sigmund Neukomm. Stuhlweissenburg. Paul Sammer.

33) Múz. 192/1918. Lt. sz. Stabat Mater Grossartiges Oratorium in Musik gesetzt von J. Rossini. Stuhlweissenburg Paul Sammer.

34) I. fenti jelentés I. r. 6. pont.

35) u. o. I. r. 7. pont

36) Múz. 195/1918, 196/1918 Lt. sz.

37) Lakatos Dénes: Péterfy Jenő ifjúkori levelei. Irod. tört. 1926. 144—151. l.

38) I. Szfvár város jelentése id. m. I. r. 7. pont.

39) I. u. o. I. r. 6. pont.

40) Emmerth Henrik volt első mestere Schwarzbach Flóra, városunk ismert zongoraművésznoéjének. Schwarzbach Flóra egyébként Eltérné Uffizi Eliza unokája, zenei tehetsége ebből a művészi talajból fakadt, mely városunk mult századának egész zenei kulturáját megalapozta. Az ő szíves készségének köszönhetjük Emmerth Henrik néhány kedves zeneművét: Tavasz dal. Ezt a művet Göbel Katica (Janny Józsefné), Teréz (özv. dr. Kuthy Józsefné) és Mariska (Schlammadinger Gyuláné) kisasszonyoknak ajánlotta. 2 Rondo magyar irányban Szfvár. Klöckner Gyulának és Gyász dal (Elegia) Zimay Lászlónak ajánlva. Muz. Lt. sz. 36/1936. Ugyancsak Schwarzbach Flóra ajándéka az Eltér család egyik tagjának zeneműve: Elite-Polka von Anton Eltér Stuhlweissenburg. Anton Räder. A szerző művét Ida von Heringh kisasszonynak ajánlotta. Muz. Lt. sz. 36/1936.

41) L. fenti jelentés I. r. 6. pont.

42) U. o. I. r. 7. pont.

43) Muz. 269/1918 Lt. sz.

44) Chalupka Rezső: A Székesfehérvár városi állandó színház története. Szfvár 1899. Számmer I. 6. l.

45) A „Vörösmarty-Kör“ Alapszabályai 1869. Sfvár Számmer. 1. l.

46) Csapáry László: A székesfehérvári Vörösmarty Kör 22 éves működésére készült titkári jelentése Szfvár 1893.

47) Chalupka Rezső id. m. 6—8. l.

48) Chalupka Rezső id. m. 8—38. l.

49) Chalupka Rezső id. m. 39—49. l.

50) U. ott. 60—61. l.

51) U. ott. 43 l.

52) Muz. 379/1933 Lt. sz.

53) Muz. 200/1920 Lt. sz.

54) Muz. 230/1920 Lt. sz.

55) Muz. 235/1934 Lt. sz.

56) Lakatos Dénes id. m. 142—144 l.

57) U. o. ott. 106—108 l.

58) Muz. 164/1912 Lt. sz.

59) Muz. 432/1933 Lt. sz.

60) Muz. 433/1933 Lt. sz.

61) Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái: Kultura és terror.

Adatok Fejér vármegye széntelepeinek ismeretéhez.

GAZDASÁGI ÉLETÜNK, de elsősorban iparosodásunk minden mozzanata egyre szorosabban simul csonka hazánk szénkészletéhez, melynek okszerű és gazdaságos kihasználásán kívül további energiaforrások feltárásában és azoknak ipari kulturánk szolgálatába való állításában látom legfontosabb háború utáni technikai feladatunkat.

Amikor a világháború befejeztével ráébredtünk azokra a gazdasági veszteségekre, melyek hazánkat Trianonnal érték, első feleszmélésünk már meglévő energiaforrásaink, elsősorban tehát szénbányáink intenzívebb kihasználásában és termelőképességük felfokozásában nyilatkozott meg, hogy csak némileg is pótoljuk háborús veszteségeinket és megkezdhessük, az újraépítés munkáját, melynek egyik alapföltétele épen a gazdasági javak és erőforrások teljes kihasználása, miután egyedül ez biztosíthatja gazdasági függetlenségünk megőrzését. Míg tehát az 1918 utáni évek első pillanatában a szénbányák, illetve energiaforrások hirtelen, nagy lendületben fölfokozott termelőképességével találkozunk egyik oldalon, amihez — különösen Németországban — csakhamar az erőforrásokkal való józan takarékoskodás párosul, addig másik oldalon a veszteségeket és tartalékokat pótló, lázas, geológiai és bányászati kutatás indul meg Európa-szerte, újabb erőforrások biztosítása végett.

Bár csonka hazánk megmaradt szénkészlete még hosszú évtizedeken át biztosíthatja ipari termelésünk egészséges fejlődését, mégis óriási jelentőségű az a munka, mely egyrészt már meglévő szénbányáink életének meghosszabbítását célozza az energiakérdés és villamosítás megoldásával, másrészt újabb széntelepek és energiaforrások feltárásával hazánk jövőben kihasználható energiakészleteiről gondoskodik.

A nálunk megindult háború utáni bányászati kutatások elsősorban oly területeken mozogtak, melyeknek geológiai fontossága már régebben is ismert volt s ily módon azok kecsgették a leggyorsabb sikerrel, nemzetgazdasági jelentőségük értékére azonban csak a háború befejeztével ébredtünk rá. Az e területeken végzett kutatások szülték a Gyöngyös-Hatvan-vidéki lignitbányászatot, a hirtelen fellendült borsodi medencét s a Vér-

tes és Bakony jószenű kis Bányáit.¹⁾ Uj nyomokon indult meg csonka hazánkban, az elveszett részekben már 1909-ben megkezdett petróleum és gázkutatás,²⁾ valamint idesorolhatjuk azokat a fúrásokat is, amelyek már előzőleg megfúrt és részben meddőnek minősített területeken mozogtak. Ez utóbbi kutatások elsősorban vármegyénk területén vezettek kitünő sikerre s eredményezték a nagynémetegyházi, mesterberekai és csordakuti gazdag szénterületeket, melyeknek rövid ismertetését a következőkben adhatom.

A Vértest és Gerencsét elválasztó, óbarok-felsőgallai, nagy vetődés, Óbarok-pusztánál kezdődően hatalmas medencévé öblösödik, melyet délről, illetve délkeletről a Halyagos-Spitzberg és Lóingató-hegy, észak—északkeletről a Hársas-Nagy Somlyóvár, Nagy-Baglyas és a tornyói magaslatok, nyugatról a Hangító és a Sátorhegy triaszdolomit masszivumai fognak közre. (L. Nagynémetegyháza és vidéke átnézeti térképét.) E medencét, — ame-

lyet következőkben csak egyszerűen nagynémetegyházi-medencének nevezek —, keleten a Lóingató-és Hársashegy közti eocén nyereg köti össze, a tőle keletre elfekvő Csordakut-Csabdi-i medencével, melyet északon az Órhegy, nyugaton a Nagy-Somlyóvár, délen a Lóingató- és Dobogóhegy, keleten a Várhegy és Irtási-hegy (Csabdi-i szőlők) dolomit, illetve szarmata vonulatai határolnak.

Mindkét medence geológiai felépítésének zömét oligocén

rétegek alkotják és csak a medenceperemeken bukkan néhol (a Sátorhegy keleti, a Hársashegy nyugati és déli, a Lóingatóhegy északi nyulványain) felszínre az eocén. A medence további felépítésében a csabdi-mányi szarmata vonulaton kívül a legújabb kor üledékei vesznek részt s a jóminőségű vöröses-barna erdőtalajokon a nagynémetegyházi, mesterberek, csordakuli és tükörsi uradalmak folytatnak intenzív gazdálkodást.

Nevezett puszták, mint tudjuk Bicske község határában, vármegyénk északnyugati csücskében fekszenek s különösen az ősi Mészáros-(Fleischhauer-Strasse) vagy Budai út mentibe eső Németegyháza régi telephelye lehet az embernek. Igazolja eme föltevésemet egy sírlelet, melyre 1924-ben bukkantam, a Kisnémetegyházról Csordakutra vezető dülő-út déli oldalán lévő 215.2 m. magas dombhátságon, melyben három kis bronz ékszert leltem, valamint az a sok római korbelti érem, melyet Nagynémetegyháza határában gyűjtöttem. Hasonlóképpen régi telephelyek Mesterberek, Csordakút s a szomszédos Csabdi-község is, melynek dongaboltozatos, középkori bazilikáját csak nem rég tárta föl a Székesfehérvári Múzeum.³⁾

Nagynémetegyháza és környéke hullámos, hegyes-völgyes arculata különben kedvesen illeszkedik bele a Vértes, illetve Gerecse vadregényes, természeti szépségekben dúsan bővelkedő, hangulatos vidékébe s különösen Pusztá-Tornyó felé napokig elkóborolhat az ember a nélkül, hogy betelne a táj változatos szépségével. Egyébként az egész medencében az északnyugati-délkeleti irányú, hármas tagozódás jellemző. A hármas tagozódás nemcsak az egész medencére, de annak kisebb önálló részeire is karakterisztikus. E tagozódás legfőltűnőbbben a Lóingató-hegy, nyugati meredek sziklái figyelhető meg és szinte önként vetődik föl az a gondolat, hogy a németegyházi mélységben lapangó triasz hátságok a Lóingató-hegy mélységbe süllyedt folytatódásai, melyeket ésszakkelt felől köpenyszerűen takarnak be az eocén rétegek.

E tagozottság tömbökre bontja a medencét s a hullámhegyek (szinklinálék), mint vízvázalasztók szerepelnek, úgy hogy a hullámvölgyekben (antiklinálék) mindenütt ott találjuk a csapadék vizek fölszaporodásából megindult vizereket. Ezek az erek a nyári melegben kiszáradnak, esős időkben azonban patak nagyságúvá dagadnak s vizük mesterséges elgátlással van fölfogva a halastavakban.

Nagynémetegyházán egyébként geológus szemmel François Sulpice Beudant, francia geológus fordult meg elsőnek, ki mint tudjuk XVIII. Lajos francia király megbízásából és költségére, mint a párisi kir. ásványtár aligazgatója 1818-ban csaknem egy félvevra terjedő, rendkívül becses tanulmányutat tett hazánkban,

mely alkalommal Bicskéről Felsőgallára menet Nagynémetegyházáról nem szól ugyan külön, tanulmányútja eme szakaszának pompás leírását mégis ide iktatom már csak a kulturhistorikum végett is.

„A sárisápi szételepek megtekintése után⁵⁾ Zsámbékon át Bicskére irányítottam utam, hogy elérjem a Tatai hegysort... Bicskét elhagyva kezdetben folyton durva kvarc kavicssal kevert homokokon járunk, véleményem szerint a Zsámbék és Bicske között látottak folytatásán. Valamivel távolabb egy magaslatra érünk, mely nem hagy sok mondani valót; tovább menve azonban az út két szélén lévő árokban, melyek lehatárolják a mezőket, márgával kevert, rengeteg kövületet tartalmazó, fehéres színű, kovás homokot találunk, mely a Páris-környéki, d'Ézanville-i, Moisselles-i stb. homokkövekre emlékeztet. A kövületek közt ceritiumokat, melániákat, vénuszokat, osztrigákat és balanus-féléket találtam, de valamennyit igen rossz állapotban és még véletlenül se került a kezembe egy biztosan és közelebbről meghatározható. Még tovább ezek a csigás homokok egy zöldes, ugyancsak kövületes márgával vannak keverve. Végül egy nagy kiterjedésű, sárga színű homokterületre érünk, mely földes agyaggal kevert és amely helyenként teljesen eltakarja az előbb ismertetett csigás homokréteget. E területrészt legmagasabb pontján meszes konglomerátumokat találunk s úgy látszik ezen fekszenek az eddig leírt összes rétegek. Ezek a konglomerátumok erősen átdolgozott magnéziás meszekből épülnek föl és magnéziás mészkőre települtek, mely valamivel távolabb ki is bujik a kültre. A magnéziás mész itt finoman szemcsézett, csaknem teljesen egyenmő és szürke, vöröses-szürke színű. Egyébként ugyanoly megjelenésű s ugyanúgy málik is, mint a budai s helyenként, különösen a hegység nyugati oldalán meszes homokokkal takart, melyek hol fehérek, hol színesek s itt-ott vörösbé játszó. Ezek után a különben is erősen hullámos út, még többször emelkedik és esik, de mindenütt magnéziás meszeket vezet. Lassan aztán elérjük az út legmagasabb pontját, mely 310 m. t. sz. f. magasságban fekszik s jobbról-balról magas hegyekkel övezett.⁽⁶⁾

Mint látjuk Beudant Bicskéről a régi Mészáros-uton ment Felsőgallára, miközben Óbarok — és Nagynémetegyháza — pusztákon haladt keresztül. Utjában Nagynémetegyházáig csaknem mindenütt vékony humusszal takart dachsteini meszeket haladt végig, melyek a Vörös-földeknél bujnak ki tömegesen, elpusztult bauxit telepekkel takarva. Elhagyva Németegyházát a Halyagos (344 m.) és a Sátor-hegy (300 m.) közt vezető gyönyörű mély útszakaszon kapaszkodott föl a szári vízvásztóra, honnan leereszkedve már eocén üledékkel találkozott. Az út innét, mint Beudant írja is valóban hullámosan esik, illetve emelkedik

egész a 314 m. magas Hosszuhegyig (Beudant szerint 310 m.) hol hirtelen Felsőgalla előtt találta magát.⁷⁾

Ami már most a nagynémetegyházi medence geológiai föl-építését illeti, úgy az az alaphegység rögeitől körbefogott, kelet felé nyitott katlan. A környező dolomit rögök szélein több helyt találkozzunk eocén képződményekkel és pedig azok parti kifejlődésével. A nyugati szegélyen a középső eocén üledékei főnummulinás mészkő képében foglalnak helyet, egyebek mellett a nummulina perforata jelenlétével jellemezve. A Nagynémetegyházról nyugatnak, Tatabánya felé vivő ut északi oldalán, valamivel a vasuttal való kereszteződésétől keletre, egy kőfejtőben igen szép Roncafauna fordul elő. A teknő északkeleti peremén, a Hársas-hegy déli lejtőjén is megtalálhatók az eocén képződmények nagyobb elterjedésben. Az eocén mező közepén kibukkan a dolomit egész kis elterjedésben s e helyen ostreás padok közvetlen rátelepülése észlelhető. A nummulina perforatának a Hársas-hegy képződményeiben való jelenléte arra utal, hogy az itteni rétegsorban a középső eocén főnummulinás mészkőve is képviselve van, uralkodó szerepet itt azonban a felső eocén ortofragminás mészkőve játszik. Délkelet felé a Pusztá-Csordakut környékétől már említett a Lóingató-hegy dolomit tömegéhez tartozó két kis nummulinás mészkő kibukkanás (kőfejtő a pusztá közelében és a Hajdúvágás tetőn) jelzi az eocén képződmények utolsó felszíni előfordulását. A nagynémetegyházi medence déli peremén, a Bicskére vezető út mellett elpusztult bauxit-telepek nyomai jelentkeznek. A bauxit telepek tapasztalás szerint (a Vértesben és Bakonyban) eocén rétegek védő takarója alatt szoktak jelentős elterjedésben előfordulni. Minthogy ez a védő takaró itt hiányzik, e helyen csupán az alaphegységben megmaradt roncsokra számíthatni. A nagynémetegyházi medencét egyébként felső oligocén rétegek töltik ki és a pusztá közelében, délkeletre az országút északi oldalán bőven gyűjthetők a fönnebb említett félig sós vízi kőületek.⁴⁸⁾

Az oligocén rétegek különben már rég óta ismertek a németegyházi medencében⁹⁾, sőt a Vörös-dombok északnyugati oldalán kibúvó 0.20—0.25 m. vastag oligocén széntelep feltárására gr. Batthyány Kázmér, akkori földtulajdonos már 1863-ban egy fúrólukat és egy kutató aknát mélyített. Erre vonatkozó föl-jezzéseket Hofman Ede, Nagynémetegyháza jelenlegi birtokosa családi levéltárában leltem. Egy ott fekvő s 1863-ban irt német szakvélemény a széntelepet tévesen eocén korúnak minősíti s azt egy ugyanaz évben mélyített kutatóaknában 22"=0.58 m. vastagnak mondja. Ezen aknán kívül a szakvélemény szerint egy 20 öl =37.9 m. mélységű fúróluk is mélyített, mely 4 telepet harántolt és pedig 6"=0.16 m, 21"=0.55 m. és 11"=0.29 m. vastagságban. A szakvélemény egyébként a következőket írja: „Az

itteni település teljesen megegyezik az esztergom-melletti Mogyorós települési viszonyaival, azzal a különbséggel, hogy míg ott csak három, addig Németegyházán négy telep ismeretes. A legnagyobb valószínűség szerint tehát a Mogyoróstól negyed órányira fekvő telep itt is megvan.“(1)

Épen az oligocén rétegeknek a tatabányai szénmedencéhez hasonló külszíni települése s a németegyházai medencének Tatabányához való közvetlen közelsége a Magyar Általános Kőszénbánya r. t. figyelmét már régebben magára vonta s mintegy 35—40 év előtti furási munkálataiba Nagynémetegyházával együtt Csordakutat is bevonta.

Két csordakúti fúrás lemélyítése után a Magyar Általános Kőszénbánya r. t. 1903—1905-ben négy fúrólyukat mélyített Nagynémetegyházán és pedig 199.2, 25.0, 229.2 és 188.2 m. mélységre, anélkül azonban, hogy széntelepet harántolt volna. E meddő furások természetesen kedvét szegték a további vállalkozásnak és nem csoda, hogy a Magyar Általános Kőszénbánya r. t. bányászati kutatásait beszüntetve a nagynémetegyházai és csordakúti uradalmakkal kötött szerződéseitől elállt. Csak későbbi tanulmányok mutatták ki aztán, hogy a Magyar Általános Kőszénbánya r. t. furásai nagyrészt oligocén rétegekben lettek beszüntetve (ismerve ezek helyét csak a nagynémetegyházai II. és csordakúti I. sz. furás, mely 46.3 m. mély volt, érhatték el a triaszkori fekűt) s épen eredményeire támaszkodva mutatott rá elsőnek Taeger Henrik: A Vértes hegység földtani viszonyai, című klasszikus munkájában annak lehetőségére, miszerint a tatabányai barnaszén medence Nagynémetegyházánál folytatódik.¹⁰⁾

Ily előzmények után a világháboró befejeztével, a Salgótarjáni Kőszénbánya r. t. kezdett újabb bányászati kutatásokba Nagynémetegyházán s tárta föl rövidesen csonka hazánk egyik legnagyobb szénkincsét, melyre a jövő energia szolgáltatásában még nagy szerep vár.

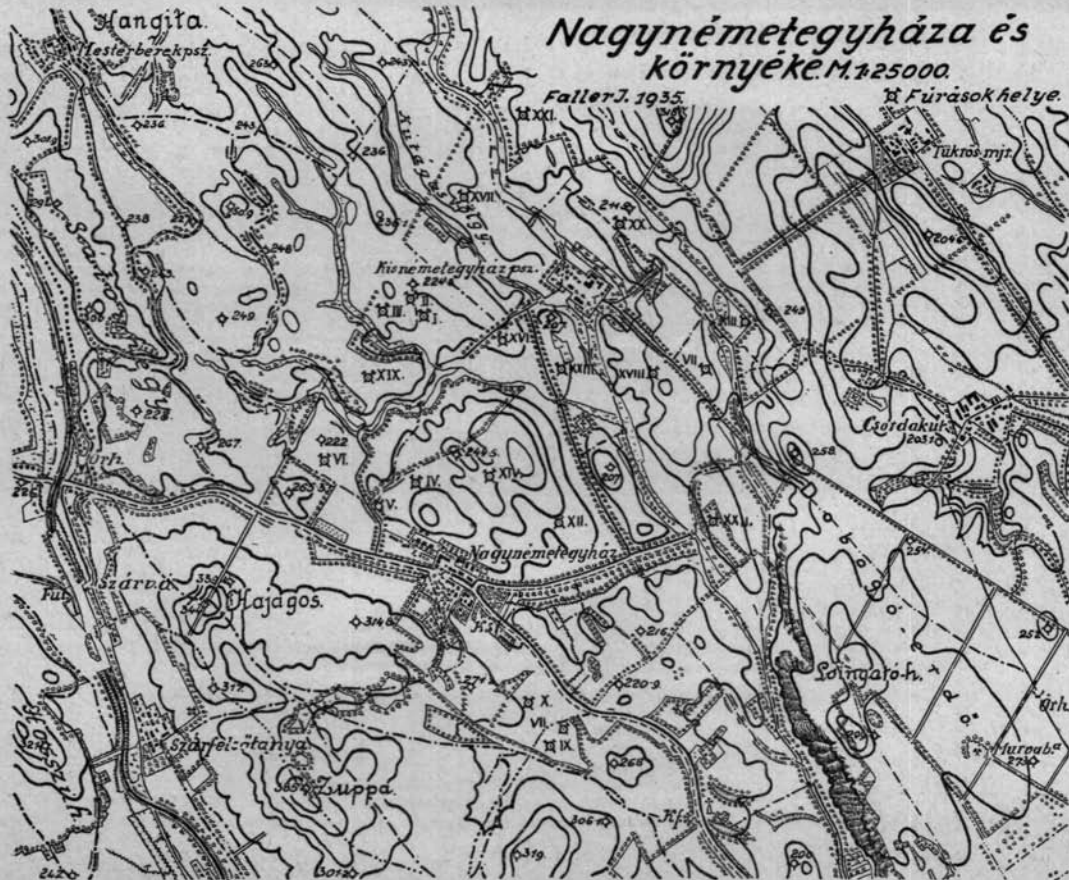
A vállalat első számú furását 1923 máj 24-én kezdte meg, a 2. számú halastótól északra, a Nagy- és Kisnémetegyházát összekötő tanyai út nyugati oldalán 204.39 m. t. sz. f. i. magasságban (I. Nagynémetegyháza és környéke című 25000-es léptékű térképet). A véső mintegy 260 m. vastagságban szondirozta a nagyrészt laza homokból és homokkövekből álló oligocén üledékeket, melyek egynemű agyagmárgából és vastag édesvízi mészkövekből vannak fölépítve. Miután azonban a 350 m. mélységre tervezett furás végső, 4“-os csőrakata tovább süllyeszthető nem volt, az 366.2 m. mélységben be lett szüntetve, anélkül, hogy a következő fúrásokkal konstatált főtelepet szondirozta volna.

A furásban konstatált gazdag eocén fauna, valamint a vékony

Nagynémetegyháza és környéke M.125000

Falló J. 1935.

Fürások helye.

kis foinai széntelepek átharántolása készítette a Salgótarjáni Kőszénbánya r. t.-t, hogy újabb anyagi áldozatokkal folytassa a fúrást. Így vette kezdetét 1924 febr. 20-án a II. számú nagynémetegyházai fúrás 200 m. távolságban északra az I. számútól, 213.67 m. t. sz. f-i magasságban 500 m. mélységre tervezve. E fúrás az oligocén rétegsor harántolása után ugyancsak eocén üledékekbe jutott s 367.6 m. mélységben először egy vékony, agyagmárga közbetelepülésekkel megszaggatott 3.0 m., majd 406.8 m. mélységben egy édesvízi mészkőbeágyazásokkal tagozott 8 m. vastag 5000 kalóriájú, tatabányai minőségű széntelepet harántolt és 422.4 m. mélységben az alapkőzetet képező triasz mészkőben lett beszüntetve.

A II. számú fúrás kitűnő eredménye adta a további impulzust a Salgó-Tarjáni Kőszénbánya r. t.-nak, hogy folytassa fúrási programját úgy, hogy három év leforgása alatt nevezett bányavállalat összesen 27, nagyrészt eredményes fúrást mélyített le Nagynémetegyházán s további fúrásokkal tisztázta a már kevésbé értékes csordakuti szénteknőt.

A Salgó-Tarjáni Kőszénbánya r. t. nagynémetegyházai fúrásaival hazánkban eddig ismeretlen mélységben, mintegy 300 métermélységet reprezentáló kitűnő minőségű szénkincset tárt föl, miáltal nemzetgazdasági szempontból óriási szolgálatot tett, mivel csonka hazánkat, úgy minőségileg, mint mennyiségileg újabb hatalmas energiaforrással gazdagította Fejér megyében, hol ennek alapján előreláthatólag a közel jövőben erőteljes szénbányászkodás veszi majd kezdetét.

1) I. Hoffmann Géza: A bakonyi szénterületek. Bány. és Koh. Lapok LVI. évf. 23. sz.

2) I. dr. Pávay-Vajna Ferenc: A magyar szénhidrogén kutatások eddigi tudományos eredményei. Bány. és Koh. Lapok. LVI. évf. 23. sz.

3) Fönti pusztaik illetve községek archeológiájához v. ö. a következő fontosabb munkákat: NácZ József: A Vértes vidékének történelmi műemlékei. Archeologiai közlemények XXII. (Uj foly. XIX.) Budapest 1899., Károly János: Fejérvármegye története. 1—5. köt. Székesfehérvár. 1896. és Krompecher László: A csabdi középkeri bazilika. Székesfehérvári Szemle II. évfolyam 10—12. szám.

4) Cime: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. par F. S. Beudant, chevalier de l'ordre royal de la Légion d'honneur... etc. Paris, chez Verdière, Libraire Quai des Augustins no 25, 1822 v. ö. a következő tanulmányokat és fordításokat: Birkás Géza: Egy francia tudós dunántuli utazása 1818-ban, valamint Dr. Dornay Béla: Beudant 1818-dik évi tanulmányútja Salgótarján vidékén és Beudant francia természet-tudós Keszthelyen 1818-ban, végül Faller Jenő: Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Veszprém vármegyében és Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Komárom vármegyében.

5) I. Faller Jenő: Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja a sárisápi, vasasi és bennbergi szénbányákban. Bány. és Koh. Lapok LXVI. évf. 19. sz.

6) I. Beudant idézett művét II. köt. p. 420—421. magyarul Faller Jenő: Beudant francia geológus 1818. évi tanulmányútja Komárom vármegyében.

7) I. u. o.

8) I. dr. telegdi Roth Károly: A tokod-dorogi és a tatabányai barnaszénmedencék között elterülő vidék és a móri árok környéke. A m. kir. Földtani Intézet évi jelentése, 1920—1923 p. 69—81. v. ö. m: Staff János: Adatok a Gerecse hegység stratiographiai és tektonikai viszonyaihoz. M. Kir. Földtani Intézet Évkönyve XV. kötet. (1906) és végül dr. Vigh Gyula: Adatok a Dunántuli Középhegység felsőtriaszkori képződményeinek ismertetéséhez. Bány. és Koh. Lapok. LXVI. évf. 13—14. sz., valamint ugyancsak dr. Vigh Gyula: Adatok a Gerecse-hegység nyugati részének földtani ismeretéhez. M. Kir. Földtani Intézet évi jelentései 1925—1928 évekről (1935.)

9) v. ö. Hantken Miksa: A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. 1878. (p. 251.) és Litschauer Lajos: Magyar Általános Kőszénbánya r. t. alsógalla-bánhidai barnaszénműve 1902. (p. 21—28.)

10) Taeger idézett művében p. 153 a következőket olvassuk: „Ugy látszik, hogy kelet felé az a (tatabányai) barnaszénmedence Nagynémetegyházánál folytatódik. Itt ugyanis a furó ugyanazokat az oligocén rétegeket állapította meg.“

Faller Jenő.

Kelta-temető részlet a római korból Lovasberényben.

C SÁS ZÁR MIHÁLY alsótelki földjét, amit 1934-ben pár kémelő árokkal átnéztünk, 1935 őszén szőlő alá forgatni kezdte. Bár megkértem, hogy szóljon, ha munkába kezd, csak akkor szólt, amikor az első leletre akadt, felhozván egy fibulát hozzám, amit egy csontváznak a nyakánál találtak. A csontokat szépségesen kiszedte és a barázdába kirakta emlékezve kérésemre, hogy mindent, amit talál a találás, irányába a barázdába rakjon ki.. Embereimet mellé adtam és bár az időjárás szeszélyessége sűrűn megszakította munkánkat, az alábbiakban számolhatok be rigolizásunk eredményéről.

I. számú sir. A csontváz fekvése a föld forgatását végző tulajdonos bemondása szerint a III. számú sir csontvázának fekvésével mindenben megegyezik azzal a különbséggel, hogy a karok nem a mellen keresztberakva, hanem a törzs mellett elől és hátul ahhoz simulva, mint a II. sz. sírnál, voltak. Bemondását elfogadom, mert a bronzfibula okozta elszíneződés a koponyán tényleg ugyanott van, mint a III. sz. koponyánál. A csontváz fekvésének iránya a dombhát irányával egyező Eny-Dk irányú, fejfelé északnak, arccal nyugat felé. A csontváz mellől, hogy honnan, nem tudta pontosan megmondani, provinciális munkájú római edénykének a töredéke került elő. 993b

A csontváz az egyes csontok állapotából és méreteiből meghatározhatóan erősen fejlett nagy termetű férfi, 175-180 cm. magas lehetett. A fogak kopása és a koponyavarratok csontosodási viszonyai arra engednek következtetni, hogy 35-45 év közötti lehetett, igen szép és teljesen hibátlan fogazattal, szép alakú koponyával. A fogkő az egykori inyszélt hűen mutatja.

A homlok jobb felén a homlok-dudornak megfelelően hátrántirányú, 4 cmnyi hosszú erős ütéstől, illetve ütődéstől származó impressziós törés jól gyógyult nyoma, vályúszerű lapos bemélyedés formájában, ami azonban a koponyacsont belső lemezét már nem repesztette, csak bedomborította közel két pengőnyi területen.

A sir helyét gondosan feltártuk. A csontváz 80 cmnyi mélységben feküdt. Sem alatta, sem mellette a már említettekén kívül egyéb emléket nem találtunk.

II. számú sir. Az I. számú sirtól 8 méternyire, ehhez és a következőhöz viszonyítva, sorban találtuk ugyanolyan 80 cmnyi mélységben. Igen gondosan tártuk fel. Fejjel délnek, arccal kelet felé fordulva, a törzs mellett lesímitott karokkal, térdben csipőben mérsékelten felhuzott lábakkal, jobb oldalára dülve feküdt. Bal vállán bronz fibula. Edény vagy ennek töredéke sehol. Egyebütt sem bronznak, sem vasnak, sem vasoxydnak nyoma sincs, ezeknek feltját a csontváz egyetlen csontján sem találtuk, kivéve a fibula okozta elszíneződést. 993c

Idős ember. A koponyacsontok varratai szorosan elcsontosodva, a fogak lekopva, a fogmeder erősen sorvad. A csontokon észlelhető senilis elváltozások a fentiek mellett arra engednek következtetést, hogy 50-70 éves lehetett. Fogai egyébként jók. A felső fogsor két bölcsesség-foga kihullott vagy kihúzták, helye a szokott módon elcsontosodva. Az alsó fogsor jobb oldalán lyukas nyakú bölcsesség-fog, az előtte lévőnek csak egyik erősen szuvas gyökere van meg, alaposan sorvad fogmedri

résszel. Sokat kinlódhatott vele! Koponyája szép formájú. Testmagassága a csontok méretei után táblázatból számítva 150-155 cm. magas.

A második és harmadik sir között szabad kézből készült, durva munkájú, vastag falú... bronzkori küllemű... edényke került elő. Helyenkint téglavörösen átégett. Falvastagsága a talpi részén 2 cm., alsó hajlataiban 1.50 cm.

III. sz. sir. A II. sirtól közel 3 mnyire amazoknak sorában feküdt arccal nyugatnak, jobb oldalára dülve, kényelmesen alvó helyzetben. Karjai a mellén keresztbe fektetve úgy, hogy jobb karja a bal vállához támasztva pihent. Fibulája a bal vállán. Ellenétben a II. sir fibulájával az eredeti helyzetében fejével előre, tüskéje hegyével hátrafelé néző helyzetben volt alkalmazva. Edénynek vagy edénytöredéknek semmi nyoma. A fibula tüskéje v a s b ó l készült így az egész rugós szerkezet vasoxyd csomó alakjában van csak meg.

A csontváz 30 év körüli egyéné lehetett. Testmagassága 155-165 cm. Csontjai gracilisak. Fogazata igen szép, teljesen ép állapotban. Koponyaalakja formás.

A sírok esetleges kövekkel való körülrakottságára különösen figyeltünk. Südi Sándor földjén állítólag ilyen csontváz is volt mi seholsem észleltük, még a környező talajban sem.

Edényt vagy töredéket is csak az I. sz. sírnál talált a tulajdonos mi nem találtunk.

A leírt három síron kívül három urna-temetkezést, illetőleg urnasirt is találtunk.

Különösen figyelemreméltó a IV. sz. Ez a temetkezés *urna nélkü a puszta földbe vájt üregbe történt.* A talaj felszínétől 35 cmnyire két maroknyi égett csont-tömeg, amelyet délről egy csecsemőfejnyi homokkő, északnyugatról pedig szürke anyagú, sötétszürke mázzal festett, korongon készült, jó anyagú és kitűnő égetésű tipusosan római edényke határolt. A csontok között inkább a felszín felé két *pannoniai szárnnyfibula* töredékei. A töredékekből is megállapíthatóan két teljesen egyező példány. Nyilvánvalóan női sir. A fibulákon az égés okozta rücskösödése a bronznak nem látható. A földbe dobás előtt törtettek szét. Sok darabjuk hiányzik, ...azokat valószínűleg az eke hordta el a csontok egy részével együtt. A csontok között szétporladó, málékony vasoxyd rögök... pár borsónyi darab. Az edénykében földön kívül egyebet nem találtunk.

A fibula alakra a pátkai és az ászári fibulával teljesen egyező, lemeze azonban teljesen sima, nem áttört.

Az V. számú urna hasonló mélységben került elő. Kicsi érdekes alakú, jó iszapolású és égetésű anyagból, felső felrészét az eke már elhordta. Sima.

Benne két maroknyi égett csont. Mellette északnyugatra 20 cmnyire kecses alakú, alacsony, római típusú tálcaska darabokra törve. Ugyanolyan anyagú és kidolgozású. Az urna egészen sima, a fálón a peremmel párhuzamosan futó mélyített vonaldisz.

A IV. sz. urna darabokra törött állapotban, a csontokkal keverten, feküdt. Az előbbiekhöz hasonló anyagú és készítésű. Az V. és VI. sz. urnák mellett bronz és vasnyomok nem voltak. Ugy szintén köveket sem találtunk.

A sírok felett mesterséges halom nem észlelhető... A talaj átmetszeti képe mindenütt egyezik az itt észlelni szokott képpel.

A most feltárt temetőrész a leletek alapján része annak a *kelta temetőnek*, ami az *alsótelki domb legnagyobb domborulatán vonul végig*. Kitakarított részei a *Takács féle föld*, ahonnan bemondásuk szerint döntésgödörök készítésekor valamikor koponyákat és kis edényeket találtak; a *Südi féle föld*, ahonnan az első kezembe került leletek valók (szekerce, bronz-csésze, római és provinciális készítésű edények, amelyeket szintén forгатáskor találtak csontvázak és urnák mellett)... a *Tóth féle földön* feltárt római épület rész, amelynek terrazója alatt volt a kőkori gyermek-sír (Szfvári szemle 1935, 62—65.) A temető további folytatása a vasuton tuli szántásokban van, ahol peremes tetőcserepeket néha kocsiszámra találnak és visznek haza. Az ismert római ezüst és bronzérmek javarésze is innen valók. (Hadrianus-Constantin közti időből. Az általunk véletlenül feltárt sírokat a Kr. u. II.—III. századbelieknek gondolom.

Dr. Brunner István (Lovasberény).

Muzeumi értesítő.

Kormeghatározó adatok a csór-meritőpusztai őskori csontszigonyhoz.

A székesfehérvári múzeum e ritka és nagybecsű szerzeményéről első cikkünkben (Székesfehérvári Szemle 1935 I—II. füzet.) csak első benyomásainkat közöltük, jelezve annak rendkívüli jelentőségét. Azóta áttanulmányoztuk a rendelkezésünkre álló forrásokat,¹⁾ és olyan adatokra akadtunk, melyek alapján koráról, a külföldi és hazai leletekhez való viszonyáról bővebb tájékoztatót adhatunk.

Forrer szerint a szigony előfutárai a solutréi időszaknak azok a késpengeszerű eszközei, melyek a francia irodalomban *pointe-à-crau*, a német irodalomban *Kerbspitze* néven szerepelnek.²⁾ Anyaguk kő, ritkán rénszarvas agancs. Igazi, jellegzetes szigonyok, harpunák csak a magdaléni korban jelennek meg. Rendszerint rénszarvas agancsból készültek, több fogszerű nyulvánnyal, u. n. szakával, melyek pálcaszerű gerincük egyik, vagy mindkét oldalán helyezkedtek el. A szigonyok hossza 10—15 cm. és alsó végük a nyélhez való odaerősítés végett kétoldalt tompa tövist visel vagy lyukasztott. Ritkán vonalas díszítés is van rajtuk.³⁾

Ezen harpuna típus folytatódik a régebbi és újabb kőkort áthidaló átmeneti időszakban is, mikor már a mammut kihalt, a rénszarvas felhúzódott északra és helyét a szarvas foglalta el. Az emberi művelődés ezen fokán a harpunák szarvas agancsból vagy csontból készültek. Ennek belseje porhanyós, spongyás, csak a külső kérge használható, ép ezért alakjuk lapos és végük rendszerint lyukasztott. Ezzel szemben a magdaléni rénszarvas-agancsból készült harpunák ovális, kerek átmetszetűek. A későbbi harpunák rendszerint durvák és felületes kidolgozásúak.⁴⁾ De ezek között is vannak finomabb kivitelűek, aminők egy skandináviai konyhahulladék halomból (*kjöggenmödding*) származó csontpéldány⁵⁾, egy szarvasagancsból készült lelet Mas d'Azil (Ariége) barlangjából⁶⁾ a saint-germaini múzeumban, a Gr. Kreuzról és Dániából származó harpunák.⁷⁾ Mindezek egysoros szakákat viselő alakok lapos kidolgozással és lyuk nélkül.

A meritőpusztai szintén egysoros, lapos típus, három szakával, végén a nyélre erősítés végett átfúrással. Anyaga csont és nagyon gondos kidolgozású. Szakájának alakja és öbölserű bemélyedése legjobban egyez a spanyolországi Castillo-i,⁸⁾ a már

fentemlített skandináviai⁵⁾, a kreuzi és az egyik dániai példánnyal. Korát illetőleg is — egyéb leletek híján — ezek az analógiák lehetnek iránytadók. A Castillo-i lelet alapján a magdaléni időszak végére volna helyezendő, mert ennek is, miként a meritőpusztainak három szakája van, teste hajlott és végén át van lyukasztva. Viszont szakáinak körvonala a skandináviai, a kreuzi, főleg pedig a dániai példányokéval egyez, bár ezek végén a lyuk nincs meg. Ezen analógiák után indulva a meritőpusztai harpuna már nem magdaléni, hanem az azt követő paleolithikum és neolithikum közé ékelődő mezolithikum kulturájának volna emléke. A bizonytalanságot a kísérő leletek hiánya okozza, melyek nélkül korát évszámokkal kifejezni csak nagy általánosságban lehet. A szélső határok Krisztus előtt 15000—8000 esztendő.

A lelőkörményeket tekintve a meritőpusztai harpuna Seeland Mallerup melletti maglemosei teleppel hasonlítható össze, ahol az egykor vízből lerakódott leletek szintén tőzeg alatt fordulnak elő. Ennek a nagyszámú fa, csont és egyéb régiségeket tartalmazó lakóhelyeknek telepesei, a telep feltárója Sarauov szerint, tutajyszerű faalkotmányon laktak. Fennmaradt eszközeik tűzköből készült kaparók és vakarók, nyílhegyek, vésők és csontszerszámok: szigony, tőr, horog. E csontszigonyok azonban teljesen elütő típusok a meritőtől és nem kapcsolhatók be annak fejlődési sorozatába. Lengyelországban L. Korlowski tizenhat lelőhelyről számol be hasonló leletekkel.⁹⁾ A mi szigonyunk tőzeg alatt volt, előfordulása hasonló tutajos életmódra enged következtetni, aminek teljes bizonyosságára azonban épp úgy, mint a kormeghatározásnál nagyobb számú tárgyi bizonyítékra volna szükségünk.

E hiányok ellenére is a meritőpusztai harpuna a magyar őstörténetnek egyik legbecesebb lelete akár magdaléni, akár mezolithikumba sorozzuk. A harpuna Magyarországon a magdaléni korszakban jelenik meg először. Az a néhány darab azonban, melyek egyike a pilisszántói kőfülkéből,¹⁰⁾ három pedig a Szelim-barlangból¹¹⁾ ismeretes, nagyon kezdetleges készítmény. A mi harpunánk művészi magaslaton áll felettük és vetekszik a legszebb külföldi példányokkal. E jelentőségéből akkor sem veszt, ha a mezolithikumba helyezjük. Ez esetben nemcsak mint az akkori technika legtokéletebb alkotásának van kiváló értéke, hanem hézagpótló szerepet tölt be a magyar prehistóriában.

Azt az ugrásszerű hasadékot, mely mint ki nem töltött hézag, hiatus választja el egymástól a paleolith és neolith korszakot, a külföldnek már sikerült áthidalnia a transneo- vagy mezolithikum beillesztésével. A mezolithikum ugyanis melegebb és kezdetben száraz, majd nedves éghajlatával, a mammut kivészésével, a rénszarvas visszavonulásával, a kutyának mint első háziállat-

nak feltűnésével, a korábbi növényfajoknak új fajokkal való kicserélődésével összekötő kapocs a jégkorszak és jelen között. Ugyanez a szerepe a művelődés történetében azáltal, hogy a pattintgatott eszközök geometrikus alakot öltenek magukra, megjelennek a vízholdta kavicsokból csiszolt kőeszközök, a harpunákat a horog váltja fel és végül létrehozza az agyag ipar legrégebbi termékeit.

A mezolithikum tartama mintegy tizezer esztendő és több emeletre különül, melyek külföldi leletek alapján lépcsőszerűen vezetnek át bennünket a paleolith korból a neolithba. Ezeknek az emeleteknek a magyar földön még csak bizonytalan nyomai vannak. Ilyenek a szolnokmegyei Tószeg mellett fekvő Áldozóhalom. Szabolcs megyében Huguaj homokbuckáinak, Győr megyében Koronczó mikrolithikus kovaeszközei, melyeket Hillebrandt Jenő a Nemzeti Múzeum az említett helyek régebben gyűjtött leleteiből válogatott ki és ismertetett.¹²⁾ Teljes bizonyossággal megállapított mezolithikus lelőhelyek a Kassa melletti Korláth és a miskolci Avas-hegy kőeszköz kulturája. Ezt Hillebrandt a Campigni-periódusba osztotta be.¹³⁾ Szigony a magyar mezolithikumból még nem ismeretes. Ha tehát a meritőpusztai harpuna a fent jelzett analógiák alapján ezt a kulturát képviselné és nem a magdelénit, semmit nem veszítene jelentőségéből, sőt még a nemzetközi irodalomban is feltűnő haladást jelent a magyar mezolithikumra vonatkozó ma még szegényes ismeretkörünkben.

1) Forrer Róbert: Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Alterthümer, Berlin u. Stuttgart 1907. Dr. Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve. Cluj-Kolozsvár I. és II. k. 1926—27. Hillebrandt Jenő: Magyarország őskőkora, Budapest 1935. Az idézetekben előforduló egyéb forrásműveket Hillebrandt Jenő volt szíves rendelkezésünkre bocsájtani. Szíves előzékenységeért és utmutatásaiért hálás köszönet.

2) Forrer: i. m. 582. l. 160 t. 9—10. á; Roska: i. m. I. 143 l. 73 k. 3. á.

3) Forrer: i. m. 583. l. 161 t. 2 á. A franciaországi (Laurerie) barlanglakásból, 814 l. 240 t. 12—13 á; Roska: i. m. I, 2, és 7. á.

4) Roska: i. m. II. 46. l. 7. k.

5) Forrer: i. m. 405. l. 105. t. 10 á.

6) U. o. 845 l. 252 t. 2 á.

7) Roska: i. m. II. 75 l. 22 k. 1 és 3 á.

8) Breuil: Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Compte Rendu de la XIV. me session Gèneve, 1912. 213 L. 32 k. utolsó ábra, Roska: i. m. I. 150 l. 72 k. 2 á.

9) Forrer: i. m. 460 l. Roska: i. m. II. 53—54 L. 13 k.

10) Hillebrandt: i. m. IV. t. 12 á.

11) U. az: i. m. V. t. 10—12 a.

12) Ungarlandische Funde aus dem Mesolithikum. Wiener Prähistorische Zeitschrift XII. 1925. 81—83. l.

13) Über ein Atelier des „Procoto-Campignonien“ auf dem Avasberg in Miskolcz (Ungarn) Eiszeit und Urgeschichte V. 1928. 53—59. l. Neuere Ausgrabungen auf dem Avasberg bei Miskolcz in Ungarn. U. o.

Marosi Arnold.

Adatok Fejér megye honfoglaláskori archeológiájához

A székesfehérvári muzeum honfoglaláskorát már több ízben ismertettük (Marosi A.: A szfvári muzeum honfoglalás- és Árpád-kori régiségei. Arch. Ért. 1914, 60—63. l.; U. az.: Szfvár honfoglaláskori temetői. Arch. Ért. 1920—22, 25—41. l.; U. az.: A szfvári rádiótelepi ásátás, Arch. Ért. 1923—26, 247—257 l. Bartucz Lajos: Honfoglaláskori magyar koponyák. Bpest, 1926.). Ez alkalommal a csákvári, nagylóki és szabadbattyáni leletekről lesz szó, melyekről ez ideig csak hirlapi közlemények jelentek meg. Tudományos leírásuk a szakirodalomból még hiányzik, ezt akarjuk most pótolni és segítségükkel a muzeum honfoglaláskori leleteinek az újabb kutatások alapján közelebbi kormeghatározását adni.

A **csákvári** lelet megszerzésére az uradalmi főszámvevőség adott alkalmat jelentve, hogy a rókahegyi homokbányában ló- és embercsontokat tartalmazó sírt találtak. A jelentés alapján 1929 nov. 18-án vizsgáltuk meg a helyszínen kihányt csontokat, a sír környékét is feltártuk, de érdemleges eredmény nélkül. Ezután a bánya függőlegesen levágott partját vizsgálva akadunk gyanus nyomokra. Tehát itt is ásní kezdtünk, minek folytán leletekre is bukkantunk. A csontváz már bolygatott volt, amennyiben láb-szárcsontjaiból csak a bal combot találtuk meg. A medencétől fölfelé azonban a sír épségben volt és elég gazdag anyagot szolgáltatott. A medence tájon gyengén aranyozott, kupalakú 3 db., 2,8 cm. átmérőjű, domborított bronzdísz került elő. Közepükön kiemelkedő dudor, körülötte rosettakoszorú és az alatt aranyozott, árokszerű mélyedés látható. Szij- vagy ruhadíszek lehettek, felerősítésük a széleken 4 lyukon át cérnával, fonállal történt. Ugyanilyen díszítmények kerültek elő a két váll között a melltájon is. Hat az előbbiekkal megegyező, 6 náluk kisebb példány aranyozás nélkül és csak két lyukkal. A két vállon egy-egy 4,5 cm. átmérőjű korongszerű bronzdísz volt; közepén dudor, körülötte árokszerű mélyedés, szélükön három lyuk van. Helyzetük alapján a közöttük fekvő kisebb díszekkel együtt ruhadíszek lehettek. A jobb karon egy darabokra tört fonatos karperec, a balon töredékes pántos karperec, a keresztcsont felett 10 cm. hosszú vaskés, a bal felsőkarnál nyílhegy töredék (?), a koponyatájon két ezüstgömböcske a függőből, a bronzdíszek közül bőr és szövetmaradványok kerültek elő. (Lt. sz. 7983). A sirlelet a karperecek és bronzdíszek alapján rokon a pilisi honfoglaláskori temető leleteivel. (Hampel Z.: Alterth. des früh. Mittelalters in Ungarn. III. 525—526. t.) A csontváz (387/1929) Bartucz Lajos megállapítása szerint balti típusú női csontváz.

A **nagylóki** lelet 1924-ben került a muzeumba. Ugyanis a Nagylók pusztához tartozó Erdőmajor agyaggödrében földásás közben a munkások embercsontvázra és mellette különféle régiségekre akadtak. Adamecz Kálmán mérnök összegyűjtve azokat behozta a muzeumnak. Ennek alapján Marosi Arnold muz. igazgató okt. 1-én kiutazva Adamecz Elek, jószágfelügyelő szives támogatásával a sir környékét egészen feltárta és közelében kutató árkot is húzatott, hátha lesz még több sir is. E remény azonban nem vált valóra, de a már feltárt csontváz helyzetét teljesen lehetett tisztázni. Miután az embercsontváz lábainál lócsontok, 4 alsólábszár és koponya feküdtek, a sir lovas sir volt, tipikus honfoglaláskori mellékletekkel.

A muzeumba beszállított sirlelet részei: 1) Csikózabla két szájrudal, egy szájkarikával. — 2) Két kengyel mindegyik két darabra törve. Alakjuk tojásdad idomú háromszög pálcás szárrakkal, lemezesen kiszélesedő talppal. A fülrészt csak egyiken van meg. Amennyiben rozsdától eltorzult alakján kivethető, trapézidomú. — 3) Tizenegy darab aranyozott, szividomú szegeces bronzdisz. Ezek közül 5 keskenyebb alak felső szélük közepén bevágással, 4 szélesebb felső szélük közepén dudorral, 2 pedig áttört. Diszitése mindannyinak háromleves palmetta a közepén szivalakú, két oldalt befelé kunkorodó levelekkel. (Hasonmásukat I. Hampel J.: I. m. I. 2167. á. Bodrogvécs). A két áttört alak diszitése szintén palmetta, de más változatban: a középső levél két részre tagozott, az oldallevelek pedig kiszélesedve kifelé hajlanak. — 4) Csát aranyozott szíjpánttal. Diszitése két háromlevelű palmetta egymás felett befelé kunkorodó szélső levelekkel. — 5) Hét töredékes, aranyozott bronzszalag benyomott, rézsutos pontsávokkal és két-két felerősítő lyukkal. — 6) Bronzkarperec három darabra törve. Vége lándzsaalakú (stilizált kígyófej). — 7) Emberkoponya öt koronás nagyságú sebhellyel. A sebhely szélén forradás nyomai, körülötte zöld patina foltok. — 8) Lókoponya és lábszárcsontok. (Lt. sz. 6018.) A csontváz, (460/1929.) Bartucz Lajos megállapítása szerint, nordikus jellegű férfi csontváz. A koponyatetőn levő seb nem közvetlen kardvágás, hanem más szándékos koponyalékelés eredménye, amely már gyógyulásnak indult. Utólag beállt komplikáció okozta a halált.

A **szabadbattyáni** lelet lelőköri körülményei: 1927 tavaszán vitéz Simon István a székesfehérvári határ szomszédságában szőlőültetés közben embercsontvázra akadt. A leletről vitéz Ceglédi András jegyző tett a muzeumnak jelentést és ugyanekkor a csontok mellett talált néhány pénzt és régiséget is átadott.

E leletek alapján helyszíni szemlét tartottunk, amikor még ott találtuk a kihányt csontokat, melyek két egyéntől származtak és lócsontok is voltak közöttük. A csontok erős patinasága azt

mutatta, hogy a beadott csekély számu régiségeken kívül még egyebeknek is kellett a sirban lenni, de azok elkallódtak. Egyben az ásást is megkezdjük, minek eredménye egy lovassir feltárása volt. A kinyújtott helyzetben fekvő csontváz baloldalán a fejnél megtaláltuk a lófejet. Ettől lefelé a törzs és lábak mellett a 4 lólábszárt párosával egymás mellé fektetve. Egyéb mellékletek: 1) a csontváz medencéjében egy pár kengyelvas. Elég ép állapotban maradtak fenn. Alakjuk széles tojásdad, száruk hengeres, lemezes talpuk alsó fele bordás, fülük négyszögű. — 2) A lófejnél egyszerű csikószabla két szájruddal és két lapított karikával. — 3) Kés fatokmaradványokkal 2 darabban. — 4) Csatlóredékek. — 5) Két bronzgyűrű a halánték tájról. — 6) A koponya mögött madárfejet ábrázoló, botfogantyúhoz hasonló nyeltokos csonttárgy. (Lt. sz. 7417). — A hozzájuk tartozó csontvázat is beszállítottuk. (459/1929).

Bartucz Lajos megállapítása szerint a koponya férfitől származik, hasonló a kenézlői koponyákhoz, az állkapocs azonban nem tartozik hozzá. A másik szabadbattyáni koponya 458/1929) mediterrán jellegű. Felmerülhet az a kérdés, nem volt-e ugyanott rézkorú temető, bár hasonló típusu koponya a kenézlői honfoglaláskori sírok között is előfordul.

A vitéz Ceglédi András által beszállított tárgyak 3 érem, 3 db. karperecrészlet, 2 kis szegecses pityke (Lt. sz. 7416). Korhatározás szempontjából becses a három érem. Ezek egyike összevág a Hampel által közölt pilisi (l. m. l. 27. l, 10. á.) és győri (Ujabb tanulm. a honfoglaláskori emlék. 14. t. 1 sz.) példányokkal, ennek alapján Jámbor Lajostól (814—840) való. A második nagyon hiányos példány, alig fele van meg, szintén annak látszik, a harmadik, melynek hasonmása ugyancsak győri lelet (J. m. 14. t. 4. sz.), Lothár Hugó-féle páviai ezüstpérez a X. száza dból. Az érmek átfurása mutatja, hogy felvarrva diszként szerepeltek.

Ha most már felvetjük a kérdést, hogy e sirleletek minő helyet foglalnak el ujabban ismertetett honfoglaláskori leleteink sorában, erről a nagylókinál a bronzdiszkek, a szabadbattyániaknál az érmek tájékoztatnak bennünket. Az előbbinek aranyozott bronzdiszei, tulajdonképp fegyveröv-diszitmények, ugyanazt a képet tárják elénk, mint a kenézlői 42., 46. vagy 50. sir. (Arch. Ért. 1931, 72. 81. és 88. k.), melyek leletanyaga Fettich Nándor szerint egyik bizonyosága a honfoglaló magyar fémművesség Belső-Ázsiával való kapcsolatának. „A fegyveröv vereteinek ez a garnitúrája nem egyéb, mint késői felujulása az altáj vidéki fémművesség jellegzetes tárgyainak, melyek között a főszerepet a csuklós csat és szíjvég játszotta.“ (U. o. 109. l.) Technika szempontjából érdekes, hogy az ezüst veretek mintái aranyozott alap-

ból domborodnak ki és a csatlemezt alsó részén látható erősítő lemez.) Kor tekintetében e leletek a nagylókiival együtt a honfoglaló magyarság legelső emlékei közé tartoznak, melyeket még Lebediából hoztak magukkal.) A szabadbattyáni érmekkel datált sirhoz hasonló sírok a kenézlői leletek között a II. sír, melyben a ló koponyánál és lószerszámon 16, az embercsontváz medencéjén 1 érem találtatott (I. Berengár: 905—924, Provencei Hugó: 926—945, és III. Lothár: 931—945, olasz királyoktól: Arch. Ért. 1914. 315. sk. a, 340—344. o.); a 37. sírban a fej alatt Rodolphe de Bourgogne (922—916) páviai ezüst érme feküdt. (Arch. Ért. 1931. 103. l.) Csonthból faragott botfej a kenézlői 30-ik sírban fordult elő (Arch. Ért. 1931. 59—60. és 70. k.) Valószínű ez is ázsiai eredetű és a korábbi steppe népek kulturájának öröksége. A magyarországi avar sírokban gyakoriak. (Fettich N. U. o. 106. l.)

E megállapítások azért fontosak, mert, főként a nagylóki lelet, újabb támaszai annak a felfogásnak, mely szerint honfoglalás kori leleteink két csoportra, rétegre oszthatók. Egy korábbi rétegre, melynek kulturája, antropológiai anyaga a honfoglalást megelőző lebediai kubánvidéki állapotokat tükrözteti vissza és még erős ázsiai kapcsolatokat tüntet föl (csuklós csat, szíjvég, szivalakú veretek). Ilyenek Fettich szerint (Arch. Ért. 1931. 109. l.) a kenézlői, törteli, ókecskei leletek, de hozzájuk csatlakoznak a nagylóki, szabadbattyáni sírok is. A későbbi sírokban gyérülnek az efajta emlékek s fokozottabb mértékben keverednek össze a már itteni őslakóktól vagy nyugatról származó kultúrelémekkel. Nagyon tanulságos példák erre a székesfehérvári honfoglalás kori temetők. A demkóhegyi a lebediaiaknak megfelelő emlékekkel. Ilyen az itt talált két kard. Az egyik szablyatípus gyengén hajló pengével, görbe állású markolattal és ezüst berakásos bronz keresztvassal, ami tipikus tulajdonsága a lebediai származású kardoknak (Arch. Ért. 1892. 302. l., 1931, 103. l. Hampel: Alterth. I. 485. k.) Ugyanaz a típus, mint a kenézlői (Arch. Ért. 1931. 56. k.) vagy a hevesmegyei Csák-Beregről származó szablya (Hampel: I. m. II. 849. l.) A másik demkóhegyi kard (Arch. Ért. 1906, 103 l. 5 k., Hampel: Újabb tanulm. 83. t.) egyenes pengéjű és markolatú, hármastagozatú markolatgombbal. Hampel „frank” kardnak mondja. Fettich hüvelyvégeinek palmettás díszítése és gombos befejezése alapján, főként pedig a keleti kardhoz való hasonlósága miatt (Arch. Ért. 1904, 113 l.) a skandináv kardok közé sorolja és a magyarság lebediai tartózkodásával hozza összefüggésbe (U. o. 1931. 62. l.). E feltevésnek teljesen megfelelően a Demkóhegy övveretének szivalakja és a kenézlői leletekkel rokon díszítései is (Arch. Ért. 1892, 305, 367. l.)

Égészen másképet tárnak elénk a sárkeresztúri országút mentén és a rádió telepen feltárt honfoglalás kori temetők.

(Marosi Arnold: Székesfehérvár honfoglaláskori temető. Arch. Ért. 1920—22, 25—41. l.) A székesfehérvári rádiótelepi ásátás U. o. 1923—26. 247—256. l.) Az előbbinek van ugyan egy kardos sirja gombos markolatú, kétélű, egyenes pengéjű pallossal (Arch. Ért. 1923—26, 86 k. 2. sz.) Gombja tagolatlan, oldalt összenyomott kupalak és így kora a XI. századra tehető. Ennek felel meg a sirok leletekben szegény tartalma is teljes híjával az övvereteknek. A Rádiótelepnek két kardos sirja van. Az egyiknek kardja (U. o. 81. k. és 86. k. 3. sz.) teknősbékát ábrázoló háromszöves markolatgombjával, a markolat sodronydiszeivel, a keresztvason kivehető ezüst borításával ép állapotban méltó társa lehetett a kievi és a prágai Szent-István féle kardnak. Gránát köveivel, melyek helyét a gomb és keresztvas felületén látható gödröcskék jelzik, felül is multa azokat. A kardhoz tartozó egyéb leletek: kengyelvasak, zabla, harcicsákány, faveder bronzmaradványai, egy kis szivalakú, levéldiszes bronzpityke, ezüst sodronyfonatok, aranylemeztöredékek valóban fejedelmi sirra engednek következtetni, mely azonban feldúlt állapotban és csak töredékes, hiányos mellékletekkel került a székesfehérvári muzeum birtokába, de így is joggal illeszthető a régebbi leletek sorába. Viszont a Rádiótelep többi szegényes sirja későbbi eredetű. Ennek legfőbb bizonyossága a 36. sir kardja (U. o. 83. k. és 86. k. 1. sz.), melyet talapzat nélküli, tagolatlan gombja a XI. századra utal. Megfelel ennek a bronzveretek hiánya és miként ezt Bartucz Lajos kimutatta, (Honfoglaláskori magyar koponyák, Bpest 1926.) a nagyon vegyes benyomást keltő antropologiai anyag is, mely azt a benyomást kelti, hogy itt a magyarság az őslakossággal már vegyest temetkezett.

Minden arra enged következtetni, hogy a teknősbékás kard sirja nem egyidős a többiekkel. Ezt erősíti helyzete is. Míg ugyanis a többi sirok soros temetőt alkottak, ez a többtől távol magányosan fekszik és legalább egy évszázaddal korábbi, mint a többiek. Ez a magányosság, ami meg volt a nagylóki és szabadbattyáni siroknál is, teljesen megfelel Bartucz Lajos ama megállapításának, hogy a hazát elfoglaló, törzsköcs magyarság temetői egész kicsik (néha két három) sírból állanak, a nők és gyermekek száma bennünk aránylag kevés, a koponyákon csontrészekben sok a sebesülés. Ezzel szemben azok a temetők, melyek a már a huzamosabban letelepült és az őslakossággal összekeveredett a törzsköcsből származnak, ott a halottak száma nagy, közöttük sok a nő és gyermek, az antropologiai anyaguk és mellékletük erősen kevert. (Arch. Ért. 1931, 116. l.) Lassan-lassan egészen kivesznek belőlük az őshazával összefüggő emlékek, csak a szertartásban tartják fenn magukat még a kereszténység elterjedése után is. Szép példája ennek egy Székesfehérvárott a

bazilika alapfalai közelében feltárt sir. A Bank-utca (Szent Korona)-utca 5 sz. régi házát ugyanis 1929-ben lebontva annak homlokfalai alatt a járdától számított 3·20 m. mélységben kövekből összerakott sirra akadtak. (Fejérm. N. 1929 jul. 10—12. sz.) A sirt letakaró kövek eltávolítása után kitűnt, hogy a hosszában futó választófal a sirt két részre osztotta. Az egyik részben két emberi csontváz, a másikban állatsontok voltak. E csontokat Dr. Hankó Béla, debreceni egyet. tanár meghatározása szerint (1934) két éves szarvasmarha maradványai (os sphenoidale töredék, os temporale, bal mandibula, os frontale, humerus, 2 db. mandibula töredék és os tarsi fibulare töredékei). A szolga nép sirjában lehet ilyen maradványokat találni (Hankó B.)

A nagylóki és szabadbattyáni sirok lócsontváz részeit ugyancsak Dr. Hankó Béla vizsgálta meg és meghatározása szerint azok az Equus Caballus Gmelini tipushoz tartoznak. Részletes ismertetésüket l. Dr. Hankó B.: A magyar ló eredete Debrecen 1935.

Marosi Arnold.

A szárazréti középkori temető.

A szárazréti sirokra 1935 nyarán bukkantak rá a Székesfehérvár-Grác közti országút építése közben. Hogy az uttöltéshez szükséges földet megszerezzék, az országútból délnek kiágazó, a Szárazrétre vezető Sándvölgy kezdetén a Bodrogi utcában, Micsó József földjén bányát nyitottak és itt csontvázakra akadtak. A leletről a munkavezető mérnök értesítette a muzeumot augusztus 3-kán, ahonnan Dormuth Árpád szállt ki helyszíni szemlére. A folyamatosan levő kubikus munka miatt rendszeres ásítás nem volt megvalósítható. Meg kellett elégedni azzal, hogy a muzeum kirendelt altisztje állandó figyelemmel kísérte a munkálatokat és ha csontvázra akadtak, a sirokat ő bontotta ki a leleteket azonnal beszállítva a muzeumba. Az ily módon átforgatott föld, mely elterjedt Micsó József déli szomszédjára, a Segesdi-féle telekre is, mintegy 2000 négyzetméternyi területén 105 sirt bontottunk ki. Ehhez hozzáadva a kubikusok által kihányt sirokat az összes feltárt sirok száma 140-re tehető. A sirok soros temetőt alkottak, hol ritkábban, hol sűrűbben következtek egymásra. Mélységük 40—90 cm. között változott. A csontvázak fejfel nyugatnak, lábbal keletnek feküdtek. Legnagyobb részük hasznavehetetlen volt,

csak 30 teljeset és 10 koponyát sikerült a muzeumba beszállítani. Melléklete 20 csontváznak volt, ezek a következők:

1. Harmadik sir: két-két karperec a kezekről, az egyik fonott, fonott nyakperec és nyitott bronzkarika a koponya mellől.

2. Hetedik sir: vékony, nyitott bronzkarika a koponya mellől:

3. Kilencedik sir: fonott nyakperec, két nyitott karperec, pántos gyűrű a kézről, zárt sodronygyűrű a koponya mellől.

4. Harmincharmadik sir: fonott nyakperec, két karperec egymásra hajló végekkel.

5. Harmincnegyedik sir: edénytöredék a lábtól a fenéken keresztalakú bélyeg, oldalán hullámvonal és lent sima hornyolás.

6. Negyvennegyedik sir: nyitott karperec a jobb kézről, két csavart végű karika a koponya mellől.

7. Negyvenhetedik sir: két halántékgyűrű fehér fémből a fej mellől.

8. Negyvennyolcadik sir: vaskés a karcsontnál.

9. Negyvenkilencedik sir: egy-egy nyitott végű karperec a karokról, bronzkarika a fejtől.

10. Ötvenötödik sir: Sodrott karperec a jobb karról, a fejtájról hat bronzkarika, gyöngyszemek.

11. Hetvenedik sir: gyűrű fehér fémből a medence tájról, bronzkarika a koponya mellől.

12. Nyolcvanadik sir: bronzkarika a koponya baloldaláról.

13. Nyolcvannegyedik sir: egy-egy bronzkarperec a karokról.

14. Nyolcvanötödik sir: bronzkarperec a balkarról, vastöredékek a nyaktájról.

15. Nyolcvanhetedik sir: állatfejben végződő, félholdalaku bronzcsüngő gyermekcsontváz nyakáról.

16. Nyolcvannyolcadik sir: két bronzkarperec a balkarról, az egyik fonott, nyakperec egyszerű bronzhuzalból.

17. Kilencvenedik sir: kis körte alakú bronzcsüngő a nyaktájról.

18. Kilencvennyolcadik sir: bronzkarika a koponyától.

19. Százegyedik sir: bronzkarika a koponya baljáról, pántos gyűrű az ujjakról, fonott karperec a jobb alkarról.

20. Százharmaidik sir: két bronzkarika a koponya mellől.

21. Száznegyedik sir: X—XI. századi csehországi érem két lyukkal a nyaktájról, gyermekcsontváz.

22. Szórványos leletek: három bronzkarika, bronz- halántékgyűrű, két bronzgyűrű végükön gomb, két gyöngyszem, három szög alakú csönttöredék, öt peremes edénytöredék. (Lt. sz. 9802-23 és 368/1935).

A szárazréti sírok e szegényes melléklet anyaga rokon a maroshegyi Szücs-féle szőlőben és a sóstói homokbányában fel-

tárt sírok leleteivel. Közelebbi figyelemre méltó darabjai a harmincnyedik sír fenékbélyeges edénye, a nyolcvanhetedik sír állatfejes csüngője, a száznegyedik sír X—XI. századi cseh érme. Az érme korát a Magyar Történelmi Múzeum éremtára volt szíves megállapítani, mely meghatározással összevág a fenékbélyeges edény anyaga, diszítése és bélyege is. Az edény urnaalakú, színe feketésszürke, diszítése fésűvel készült hullám és sima vonal, bélyege gyűrűvel körülvevett kidomborított kereszt (V. ö. Arch. Ért. 1930, 147 l. 94. k. t. á.), mely az egész feneket kitölti. Mindezek olyan tulajdonságok, melyek árpádházi királyaink korábbi időszakából származó edényeire jellemzők.¹⁾ Viszont az érme maga igazolja, hogy az e fajta edények csakugyan a XI—XIII. századból származnak. A székesfehérvári múzeumnak még két ily fenékbélyeges cserepe van, mindkettő Fehérvárról származik. (Lt. sz. 401—402). A szórványos edénytöredékek is megfelelnek annak a kornak. Közöttük egy átylukasztott, széles és lapos, be- és kifelé hajló peremrészlet (Lt. sz. 9823.), valószínű azoknak az üstalakú, középkori edényeknek a töredéke, melyek kimondottan XIII. századi típusok.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adatok Kajászószentpéter és Váli régészetéhez.

A váli völgyet a régi hagyomány egy hajdani Duna-ág medrének tekintik, habár a földrajzi adottságok ennek ellene mondanak, mert az Alcsut-Felcsut melletti dombvonulat között haladva Bicskénél véget ér, és semminő kapcsolata nincs többé a Dunával. A völgyben csendesen folydogáló Váli-víz a vele párhuzamosan haladó Szent László vizével együtt a Vértes és Gerecse-hegység csapadékgyűjtője és Ercsi alatti egyesülve folynak a Dunába. E völgy tehát ősidőktől fogva kiválóan alkalmas volt az ember letelepedésére. Előbb az ősfoglalkozást üző ember találta meg vadját a környező dombok erdőségeiben, majd a pásztorkodó és földművelő ember talált itt kitűnő legelőt állatainak és földet a megművelésre. Ez a magyarázata, hogy a történelmi

korban aránylag sűrűn telepített vidék ez, melyet utak szelnek keresztül és az utak mellett ősi multra tekintő telephelyeket, községeket találunk. (Baracska, Kajászószentpéter, Váli, Tabajd, Alcsut, Felcsut, Óbarok, Bicske) Figyelmünket a váli völgyre — honnan a bronzkorból és korai vasorból értékes emlékeink vannak már múzeumunkban — a Magy. Történelmi Múzeum egy átirata hívta fel, mely szerint Válon egy kut ásása közben hatalmas kőlapokra, illetőleg alapokra bukkantak. Ezt megtekinteni és a körülmények részletes vizsgálatára szálltam ki 1935 december 30-án. Utam Barackáról Kajászószentpéteren keresztül Váli felé tartott. A szentpéteri szőlők előtt egy kis részen ősi sányszerű település nyomai látszanak. A falu határában lévő újtelep lakóházai a mögöttük lévő dombnak partjára támaszkodnak. E célból a löszpart le van vágva és ebbe barlang-

¹⁾ Höllrigt József: Árpádkori keramikánk. Arch. Ért. 1930, 168. l.

²⁾ U. az: Árpádkori keramikánk. Arch. Ért. 1932, 90. l.

szerű pincéket, félszereket, pajtákát vágtak. A levágott sárga löszpartban egyik-másik helyen őskori telephely nyomai látszanak, földbevájt méhkasalakú fekete földdel kitöltött üregek körvonalai. Ez a löszpart a községen is végighúzódik és a Várdomb nevű magaslattal nyer befejezést. Kajászó-szentpéterről Nagy Géza is említ már egy urnatemetőt. (Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról. Bp. 1910. 145—147 l.) Ez a község északnyugati oldalán húzódó és Vargató-dűlőnek nevezett fensík, ahol 12 urnafészket találtak. Az urnák bekarcolt díszítésűek párhuzamos, harántos, zeg-zugos és körszelvényes vonalakkal voltak ellátva, a hozzájuk tartozó bögrék, csészék egyszerűek és kettős, hármast vonalú pontban végződő mészbetétes díszítést mutatnak. Csonthos Andor, akkori országgyűlési képviselő szállította be őket a Nemzeti Múzeumba. Feltevésem szerint azonosak a Dr. Brunner által Lovasberényben feltárt újabb leletekkel. Nagy Géza a Várdombot tekinti a telep helyének, mely az előbbi temetőtől keletre fekszik és itt az egykori sánc maradványait véli felfedezni. Benéztem Czánik Béla ref. lelkészhez, aki maga is archeológiai gyűjtéssel foglalkozik. A tanácsteremben mészbetétes edénykéket és egy hatalmas kb. 80—90 cm. magas őskori urnát, nemkülönben római cserép ill. téglatoredékeket találtam. Az urna és az edények a Várdomb környékéről kerültek elő. Az edények mind ép állapotban, az urna meglepő teljességgel került elő. Egy teljesen ép urna Dr. Brunner Istvánhoz került innen Lovasberénybe, mások ma is benne vannak a Várdomb földjében. Egyéb leletek Dr. Tompá-hoz kerültek a Nemz. Múzeumba. A székesfehérvári múzeum is öröz ugyaninuen egy szép urnát.

Czánik Béla tiszteletes úr fia a község területéről származó éremből egész szép gyűjteményt állított össze. Feltűnő sok közöttük a római érem. Ez bizonyára összefügg a Nagy Géza által fenti jelentésében (i. h. 141 l.) említett római fürdővel, melynek alapjai a község északnyugati sarkán, közvetlenül a faluba vivő dűlő-

út mellett déli oldalon, a nyugati dombvonulat alatt terültek el. Római emlékek iránt érdeklődve a hagyomány egy római útról beszél, mely úgy látszik azonos a *Juhász József* által említett úttal, („A baracscai Jupiter oltárkő és Kőveászó.” Szfvári Szemle 1934. III—IV. 77. l. 6. sz. jegyzet), melynek maradványai Erdnél és Batánál ma is láthatók. Ezen út mellett a Váli-csatorna munkálatai folyamán egyik gazda telkének aljában egy hatalmas álló helyzetben lévő kőemlék került elő, melyet ki akartak emelni a földből, de ökrökkel sem tudták elmozdítani. A talaj körülötte süppedékes, nem lehetett megtekinteni, különben is újból betemetődött így csak később tavasszal, vagy nyáron lehet ismét hozzáférni. Lehet, hogy hasonló egykori útjelző követ van dolgunk, mint a baracscai híressé vált, „statua lapidea“, melyhez a hűn Keve vezér sírját rögzítette a hagyomány (I. Juhász J. cikke). A túlanton a Vereg felé vivő út mentén és dombvonulaton viszont középkori harciaszközök, sarkantyúk és magyar pénzek kerültek elő. A részletes helyszíni szemlét a nyár elejére kilátásba helyezve folytattam utamat Vál felé.

Vál különösen Pogányvár környéke a hallstatti kultúra értékes emlékeit szolgáltatta több alkalommal már múzeumunknak. A községbe érve a jegyzővel értekeztem. Ő hívta fel figyelmemet a Pogányvárral szemben egy pince építése alkalmával előkerült leletekre. Kimentem az említett helyre, ahol Klucsik Pál gazda házánál rá is akadtam egy teljesen ép urnára, két hallstatti talra és egy edényre, melyeket behoztam a múzeumba (Lt. sz. 9938-41). A pince az út jobb oldalán van és a gazda állítása szerint, a temető nagyobb része az úttest és az inneső part alá esik, mert nagy esők az útból mindig kimosnak edényeket és cserépeket. Ugyancsak urnatemető van a Szabadhegy gerince táján Csontha László plébános földjében, ahol szántás alkalmával a lovak egy urnába léptek és süppedtek a földre.

Ezután a Magy. Tört. Múzeum megbízásából Halász László Tabajdi-utcai portáját kerestem fel, ahol kútásásnál állítólag hatalmas kővekből

álló alapszerű építményre bukkantak. A helyet az említett kút körül megvizsgálva megtudtam, hogy kevés víz lévén benne jobban ki akarták mélyíteni, ekkor bukkantak a fenékén kb. 8 m. mélységben hatalmas 90 cm. hosszú, 60 cm. széles, 22 cm. vastag homokkőlapokból álló összefüggő építményre. Egyik lapot kifejtve homokrétegbe jutottak, melyet részben kiemeltek és így immár több vizet kaptak. Minthogy a primitív építményű kútban dolgozni életveszélyes volt, abbahagyták a munkát, és így bent a kútban láthatóan még két kőlap maradt. A kövek nem terméskövek, hanem mesterségesen ki vannak faragva és így voltak egybeillesztve. Fekvési irányuk ÉNy-DK., tehát összeesik a Kajászószentpéter-Vál-Tabajdi iránnyal, a völgy hosszanti irányába.

Délnyugat felé nem terjednek, ellenben bemondás alapján északkelet felé húzódnak. Mindebből arra a megállapításra kellett jutnom, hogy itt egy régi (talán római?) útról van szó, melynek nyoma a hagyomány száján Kajászószentpéteren is él még. Az úttest mély fekvése (8 m.) nem meglepő, mert a domboldalról lezúduló esővíz rengeteg hordalékot hozott idővel a völgybe, úgyhogy Vál határában a régi szőlők öreg diófái ma is szinte koronáig a földben állnak. A Tabajdi-utca házai is magasan a mai uttest felett épültek és a domboldal löszpartjára támaszkodnak. A löszpartban itt is őskori telepnyomok vannak tűzpadokkal, cserémaradványokkal, de határozott körvonalak nélkül. A látottakról jelentést tettünk a Tört. Muzeumnak és így megbízatásunknak is eleget tettünk.

D. Á.

Régészeti leletek a Velencei tó partján.

A Székesfehérvár-Budapest közti új autót, mely a Velencei-tó déli partján húzódik végig Kápolnásnyéktől Kisvelencén, Gárdony, Agárd, Dinynyésen keresztül, majd városunk alatt az Öreghegy táján kapcsolódik bele

ismét a régi budai országútba, 1935. tavaszától épült. Munkálatai kapcsán több helyütt bevágásokat kellett létesíteni. E munkák közben majdnem az egész tó hosszában ősi kulturák nyomait tárta fel a föld. Sajnos rendszeres régészeti kutatás nem indulhatott meg, mert muzeumunk csak későn szerzett tudomást az egyes leletekről, de így is köszönettel kell megemlékeznünk Scheller Lajos az Államépítészeti Hivatal főmérnökének előzékeny figyelméről, aki a talált tárgyakat összegyűjtötte és lelőhelyükről, valamint lelőkörülményeikről részletes felvilágosítással szolgált.

Igy a Kápolnásnyék és Kisvelence közötti bevágásban nem messze a vasuti átjárótól kis agyagedényke került elő. (Lt. sz. 9841). Itt a Nemzeti Muzeum részéről kiinn is volt valaki és kisebb cserépdarabokat vitt fel magával Budapestre.

Ugyane bevágásban tovább Kisvelence mellett eddig ismeretlen célokot szolgáló megmunkált csonttárgyakat hozott felszínre az ásó (Lt. sz. 9842—43.)

Gárdony és Agárd között a kis éren túl ásott agyagödörben szórványosan bronzkori edényké, valamint nagyobb kelta edény töredékei vetődtek fel, nemkülönben egy római sírkőnek töredéke, melynek többi részét állítólag Agárdon egy gazda kertjében vélt felfedezni Scheller főmérnök. Ugyaninnen egy gömbszerű kőtárgyat is kapott a muzeum, melynek kerületén látható bevágás arra látszik mutatni, hogy talán háló nehezeke volt. (Lt. sz. 9844—51).

Legfontosabbak azonban a Dinynyésen ásott anyagkitermelő helyeken talált leletek. A vállalat mérnöke szerint csontvázak kerültek elő bronzdiszkekkel, fejtől edényekkel. Egy nagyobb edény Székesfehérvár-Veszprémi útát készítő vállalat csóri szakaszának irodájából került elő, ahova egyik kubikus magával hozta Dinynyésről. Utóbbi után ítélve kelta temetőről lehet szó. Sajnos félt, hogy minden darabja elkallódott, hacsak egy próbaásatás nem fog még nyomra vezetni. (Lt. sz. 9852.)

D. Á.

A baracscai oltárkő és Pusztatemplom.

Múlt esztendő december havában Dr. Eckhardt Sándor egyet. tanár levélben fordult muzeumunkhoz, melyben részletes felvilágosítást kért a Baracsán levő hatalmas római kőről és annak lelőköriülményeiről. A kő eredetileg a mai Székesfehérvár-Budapest vasutvonaltól balra a Váli-völgybe vezető országút mentén levő Szent Iván-pusztá közeléből került Baracsára. Fontosságát és mondatakialakító szerepét Juhász József mutatta ki (Székesfehérvári Szemle 1934 III—IV. 75—80.) Kézai Simon szerint ugyanis ide Kőveaszó (Kajászó) vidékére temették a tárnkővölgyi csatában elesett hún vezéreket: Kevét, Bélát, és Kadocsát, „prope stratam, ubi statua est erecta lapidea.“ Nagy Géza 1909-ben Kajászószentpéteren járva e hún temetőt is vizsgálat tárgyául tűzte ki és azt az u. n. Pusztatemplom környékére helyezte. A monda kialakulását az e vidéken letelepült kozár-bolgár törzs hún hagyományára vezeti vissza (v. ö. Jelenés a Magy. Nemz. Múz. 1909 évi állapotáról Bp. 1909. 142—145. l.) Juhász József ebben a baracscai kőben látja a krónikások „statua lapidea“-ját. A kő lelőköriülményeinek pontos meghatározása végett 1935 dec. 30-án szálltam ki. A község vezető jegyzője Kecskédi László szerint Gál Gábor baracscai gazda 1687 helyr. sz. földjéről került elő. Nevezett gazdát beidézve megtudtuk, hogy ő a Pusztatemplom és Felső Szentiván pusztá közti földeket 1922/33-ban vette meg. Akkor még állott a Pusztatemplom nevű romnak egyik oldalfala 4-5 méter magasságban. Ez idő előtt kb. 1907—1909 között Csonthos Andor országgy. képv. ásátásokat folytatott a templom körül, melynek folyamán a templom szentélyén (apsisán) kívül balra 5 m. távolságban álló helyzetben előkerült az említett „statua lapidea“. Akkor jobb állapotban volt, az alakok ruházata is jól kivehető volt rajta, nem volt töredezve, felirati része ép volt, de nem tulajdonítottak neki semmi fontosságot. Ledöntve tehát ott maradt, úgyhogy az idők folyamán a dombról lezúduló föld-

tömeg ismét teljesen betemette. Az akkori ásatáskor a templom körül csontvázak is kerültek elő, sarkantyúk, kengyelvasak, középkori harci eszközök Hová kerültek, nem tudni.

A földterület mai gazdája 1922 után szintén ásott a földjén, illetőleg kőveket bányászott ki a földből. Így került ismét elő 1923 körül a nevezett kő, melyet akkor könnyebb szállíthatóság céljából szét akartak fejteni. Ekkor került a közepébe a mai vájat és törték le az alját. Majd egészében kocsira rakták és házépítésre akarták felhasználni, de az előljárásság megtudta és a Hősök-kertjébe vitette.

A templom egyik főfala idővel kettérepedt és veszélyessé kezdett válni, amiért is egészen lebontották a romokat és ma már alapjainak egy-egy része látható csak, amint kis mértékben emelkedik ki a földből. Az alapokat körüljárva látni lehetett, hogy nemcsak öntött falalapok vannak a földben, hanem hengeralakú szép nagy oszlopdarabok és faragott, szögletes pillérrészletek is. A hely könnyen hozzáférhető, nincs bevetve, 3—4 napi kutató ásást könnyen meg lehetne kísérelni.

Baracsán Vörösmarty-emlékek után is érdeklődtünk. A hagyomány szerint az Alsó Szentiván-pusztá mai intézői lakásában lakott volna a költő. Esetleges felvilágosításokat a Csonthos család, Sziús Andor korh. főorvos (Balassa-Gyarmat), Hollósi Márton és Halász Gedeon (Nyék) szolgálhatnak.

D. Á.

A balkáni kacagógerle (*Streptopelia decaocto decaocto*. Triv.)

Székesfehérváron.

A balkáni kacagógerle újabban nagyon foglalkoztatja buvárainkat. Abban mindannyian megegyeznek, hogy nem tévesztendő össze a nálunk kalitkában tartott kacagógerlével (*Streptopelia risoria*. L.), mert annál valamivel nagyobb, színezete, viselkedése és hangja más.

Származására vonatkozólag azonban megoszlanak a nézetek. Maga Frivaldszky Imre, aki ezt a madarat először írta le, azt hitte hogy ez a madár — az ő „félholdas galamb“-jának — a *Streptopelia risoriának*, mint törzsalaknak egyik fajtája. Ezt bizonyítja az is, hogy a balkáni kagagógerlet *Columba risoria* L. var. *decaocto* néven írta le.

Dr. Hans von Boetticher, aki a világháborúban három évig Bulgáriában élt s utána is többször járt ott, „*Die Hühnervogel und Tauben Bulgariens*“ címmel tanulmányt írt, mely a „*Kócsag*“ 1930. I–II. számában is megjelent. A szerző hangsúlyozza, hogy Bulgária rendkívül érdekes madárvilágában a tyúkok és galambok különleges figyelmet érdemelnek. A balkáni kagagógerle pedig — a bolgárok „gugutka“-ja — az ottani madárvilág legérdekesebb jelensége. Maga is foglalkozott vele s arra a meggyőződésre jut, hogy a balkáni kagagógerle nem tartozik a *Streptopelia risoria* alakkörébe. Ezt a megállapítást mi is elfogadhatjuk. A szófiai állatkertben ugyan kelt ki a két alaknak néhány korcsa, azonban, hogy ezek egymás között, vagy az eredeti alak valamelyikével tovább szaporodtak-e, arról nem kapott hírt.

Ákár származásának kérdése, akár hazai előfordulása szempontjából nézzük, a balkáni kagagógerle mindenképpen érdekes madár, mely hazánkban az utóbbi években tűnt fel. Hogy mimódon került ide, az teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Tény, hogy a Balkánon elsősorban azokban az országokban, illetve városokban található meg, melyekben törökök élnek, vagy éltek. Így Törökországban kívül Bulgária, Makedonia, Szerbia (Belgrád), Albánia, Montenegro, Bosznia és Hercegovina (Mostar).

Magyarországon bolgár kertészek közvetítésére is gondoltak, de valószínűleg látszik Kleiner Endre dr. egyik feltevése, mely szerint természetes letelepedése is lehetséges. Ha a rendelkezésre álló kevés adatunkra — Berettyóújfalun, Monoron, Bezdán (Bács m.) — támaszkodunk, meg lehet figyelni a balkáni kagagógerle délkelet—északnyugati irányú fokozatos előretörését. Ebben az irányban

jutott el Székesfehérvárra, ahol pedig még bolgár kertészek közvetítésére sem lehet gondolni.

Székesfehérváron 1935-ben november első napjaiban ötöt, 1934 november végén pedig kettőt figyeltem meg közvetlen közelről. A városban különben nem volt ritka jelenség már korábban is, eddig azonban erről a helyről a madártani irodalom számára — tanulmány híján — ismeretlen volt. Most azonban e közlés által a múzeum bekapcsolódott a kutatás hálózatába és minden remény megvan arra, hogy rövid időn belül már maga a madár is látható lesz a természetrajzi teremben. Ugyanis a városnak falusias jellegű részében elég gyakran szem elé kerülnek. Rendszerint a gazdasági udvarok végén figyeltem meg őket, amint egykedvűen üldögéltek a gyümölcsfákon. Innen szállodtak le egyetlen a baromfi közé és a hulladékban keresgéltek. Meglehetősen jámbor és jóindulatú benyomást keltettek. Itteni viselkedésük tehát hasonló ahhoz, ahogyan Kleiner Endre dr. Monoron megfigyelte, sőt dr. Hans von Boetticher is megemlíti, hogy a szófiai állatkertben már szárnyasok számára szórt eleségből lakmároztak.

Végeredményben tehát a balkáni kagagógerlémel egyre gyakrabban kell számolnunk hazánk madárvilágában. Megjelenése nem elszigetelt, modorának megítélése egszerűség, földrajzi térhódításának folyamata természetesnek látszó: ezek az eddigi leszírhető általános eredmények. Újabb támpontok és megfigyelések csak tisztázhatják, vagy igazolhatják mostani nézeteinket. Végül Székesfehérváron történt megfigyelésével hazai elterjedésének eddigi legnyugatibb pontját ismertük meg.

Radetzky Jenő.

Philipp István hagyatéka.

Önzetlen, kiváló munkatársunk távozott körünkől az elmúlt esztendőben. Philipp István ciszt. r. gimn. rajztanár emlékeit sirattuk földi fájdalommal, ki immár a tudás tisztultabb világából tekint le szeretett Fehérvárjára. Kevés ember volt annyira szerelmese

ennek az ősi városnak mint éppen ő. A jó Isten nem adta meg neki, hogy saját szemével láthassa még a képzületében állandóan ott élő Boldogasszony-templom földben rejlő alapfalait, de művészi szeme behatolt a földre és lelke gazdag szárnyalása felépítette a hajdani királyi vár épületét, a régi templomokat, várkapukat, bástyatornyokat. De nemcsak művészi ihletettséggel, keze finom tollvonásai-
val ábrázolta valósággá a mult elpusztult emlékeit, hanem lassú, aprólékos kutatással kiásta a régi telekkönyvek porlepte lapjai közül a város régi képét, az utcákat, házakat, rámutatott városunk XVII—XVIII. századi kialakulására, családi, ipari viszonyaira és megalkotta az első régi topográfiai térképet városunkról. Senki úgy nem ismerte városunk területi változását a szűkebb városron, illetőleg városrészekben belül, mint Philipp István. A Székesfehérvári Szemle régi I—III. évfolyamaiban rámutatott a mai Belváros és Palotaváros multjára az 1690-es években; feltárta a Budai-kapu viszontagságos multját, a Palotai-kapu helyzetét; a város legrégebbi gyógyszerárára vonatkozó ismeretlen adatok között, melyek által városunk közegészségügy tekintetében rögtön a felsőmagyarországi városok mellé helyezkedik.

A felsőbb isteni végzés nem engedte meg neki, hogy feldolgozza összes adatait, melyeket fáradhatatlan szorgalommal gyűjtött a levéltárakban és a városháza padlásának porlepte aktái között. Utolsó munkájában sajátos méltatlan támadás és gáncsoskodás egy időre elkedvetlenítették és elkésérették mindig önzetlenül dolgozó lelkét, de napirendre térve felette, még betegségében is újabb tervek foglalkoztatták. Kéziratai között ott vannak még a Budai-Külváros (Felsőváros) adatai, melynek főerei a Malom-utca, Öreg-utca és Zámolyi-utca voltak, a régi Vanossi-féle telekkönyv kivonata, az első conscriptiók adatai, a legrégebbi városi levelezési és törvénykezési jegyzőkönyv másolatai; a város családjainak rokon kapcsolatai a fehérvári rácok, valamint a nemesek, katonák iparosok, kereskedők névjegyzéke. Hangya szorgalommal jegyzett

mindent és összeállította a Belváros és Palotaváros háztelkeinek változását, a tulajdonosok kicserélődését az első telekkönyv-írástól 1688, majd 1698—1826-ig.

De nemcsak a tudomány és képzőművészet őrzi meg Philipp István emlékét. Az 1900-as évektől kezdve nem volt irodalmi, vagy nemzeti jelentőségű esemény, melynek nem lett volna aktív szereplője és amit költői lelkülete nem írt volna meg ihletett tollal. Színművek, prólogok tarka sora ez, mely nemes lelkének, magyar szívének dobbanását őrzi meg az utókor számára — mely bizonyára nem fogja *germanizációval* vádolni. A gyászoló család érezvén azt a kegyeletet, mellyel muzeumunk meg akarja őrizni Philipp István emlékét, ezt az értékes kézirat-gyűjteményt muzeumunknak adományozta a következő levél kíséretében.

A Fejérm. és Szfvári Muzeumegyesület

Mélyentisztelt

I g a z g a t ó s á g á n a k

Székesfehérvár.

Miőn a Fejérmegyei és Székesfehérvári Muzeumegyesület Igazgató-sága megítisztelő óhaját teljesítve, én és gyermekeim a Muzeumnak adományozzuk boldogult férjem Philipp István, a székesfehérvári cisz. rendi reál-gimnázium rajztanára, — irodalmi hagyatékából a történelmi Fehérvárra vonatkozó műveinek kéziratát, őszinte hálát érzünk a Muzeumegyesület iránt azért az igazi kegyeletes tiszteletért, mellyel az egykori önkéntes hű munkásának emlékét őrzi.

Bár férjem nem volt fehérvári születésű, mégis egész szellemét magával ragadta az őskoronázó város történelmi és kulturális multja s ez őt mint költői lelkületű régész-történész nemcsak tudományos munkára, de irodalmi megnyilatkozásokra is inspirálta.

Az az áhítatos tisztelet, mellyel Fehérvár multján csüngött, teremtette meg a „Törökvilág Fehérváron“ c. színművét, a fehérvári színezet 100 éves jubileumi ünnepére írt prólogu-

sát, — s mind a többi — a csatolt jegyzékben felsorolt műveit —, amelyeknek kéziratát e levél kapcsán a Székesfehérvári Múzeumnak megőrzésre tisztelettel átnyújtjuk.

Megnyugtató és vizgató reánk az a tudat, hogy férjem emlékének a Múzeumegyesület azzal a megbecsülő tisztelettel adózik, mint amellyel ő érzett mindig szeretett Fehérvárja iránt.

Amikor ezért újból köszönetet mondunk a Múzeumegyesületnek, a mélyentisztelt Igazgatóságot igaz tisztelettel köszöntjük:

Székesfehérvár, 1936 január hó.

*özv. Philipp Istvánné
és gyermekei:*

*Philipp Katalin Philipp Berta
Philipp István Philipp László.*

özv. Philipp Istvánné és gyermekei által a Székesfehérvári Múzeumegyesületnek ajándékozott néhai Philipp István tanár kéziratának jegyzéke:

- 1) Törökvilág Fejérváron.
3 felvonásos színmű. Előadta: Szalkai Lajos Szintársulata 1913 március 8—9-én.
- 2) Emlék előtt.
A szfvári vértanuk emlékoszlopánál rendezett ünnepségen szavalta: Fiáth Imre. 1909 október 6-án.
- 3) Prolog.
Az Erzsébetligeti szabadságharc emlékműjére adott színelőadás szavalta: Kovács Lajos színművész 1908 december 22-én.
- 4) Búcsuszó.
Ö. F. Erzsébet Amália hercegszónyi tiszteletére a Szfvári Zenekedvelők Egyesülete által rendezett búcsú hangverseny-estre 1910 március 19.
- 5) Prolog.
A szfvári színészet 100 éves jubileumára szavalta: Zilahy János színművész 1913 december 20-án.
- 6) Prolog.
A Szfvári Szépitő Egyesület javára rendezett műkedvelői színelőadásra

szavalta: Lauschmann Márta 1914 május 30-án.

- 7) Prolog.
A M. O. V. E. fejmegyei főosztályának 1920 március 13-án tartott hazafias estélyére szavalta: Polyák Jenő.
- 8) Unnepi Óda 1724—1924.
A székesfehérvári ciszterci rend Szent István gimn. 200 éves jubileumára.

A múzeum a kegyes adományt jegyzőkönyvi kivonatban köszönte meg özv. Philipp Istvánné és gyermekeinek, az elhunytak emléke pedig élni fog, mert munkájával ércnél maradandóbb emléket állított magának Székesfehérvár kulturális életében.

D. Á.

Válasz kispostagi cikkünkre.

Az igazság érdekében közöljük a következőket:

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM ARCHAEOLOGIAI INTÉZETE,
SZEGED

Igen tisztelt Igazgató Ur!

A „Székesfehérvári Szemle“ 1935 évi III—IV. számának 76. lapján „Gyűjtés és próbaátadás Kispostagon“ cím alatt intézetemmel kapcsolatosan olyan közlés jelent meg, mely tényként igaz, de végeredményben még sem olyan kompromittáló dolog, amilyennek látszik. Mert nem lehet tagadni, hogy a látszat mindenben ellenünk szól.

Épen azért alkalmatlankodom ezekkel a sorokkal, hogy a tényt a valóságnak megfelelő világításba helyezzem.

Arról van u. i. szó, mintha intézetem valami önző, a másét elharcolni szándékozó céllal, — „rövetette volna magát“ az apostagi lelőhelyre. Már pedig ez homlokegyenest ellenkezik felfogásommal, teljes munkaprogramommal, minden adott esetben való állásfoglalásommal. (Lásd: „Régészeti kutatásunk megszervezése“ c. emlékiratomat. Dolgozatok, 1927.

évf. 209. s. köv. 11.) Mindig nevelés-
gesnek tartottam u. i. azt, hogy valaki
régészember a más területébe kaszál-
jon, holott nincs olyan régészeti in-
tézményünk, mely *saját* feladatainak
hiánytalan elvégzésére elegendő anyagi
erővel és tudományos személyzettel
birna. Semmi józan értelme tehát
annak, hogy *másnak feladatkörébe*
avatkozzék. Minthogy ezt hirdetem,
nyilvánvaló, hogy így is gyakorlom.
Még személyes okom sem lehetne az
ettől való eltérésre.

Mi történt tehát Kisapostagon ?

Az, hogy tanársegédem a szom-
szédban töltötte nyári szabadságát.
Séta közben látta, hogy a gyerekek
régiségekkel játszadoznak. Ezen a
nyomon indulva jutott a telephez,
amiről irt is egyik levelében intézeti
közvetlen fellebbvalójának, Dr. Banner
Jánosnak, aki nekem is említette a
dolgát. Mi felvilágosítottuk őt, hogy
a terület az Ön bölcs vezetése alatt
álló muzeum kutatási területéhez tar-
tozik, s így mi ott nem áshatunk. Ott
azonban azt mondták neki, hogy
Igazgató Ur már előzőleg méltóztatott
ott járni, s egyetmást elvinni, a többire
tehát nyilvánvalóan nem méltóztatik
reflektálni. Erre, s az emlékek pusztulástól való megmentésére, fogott ő
hozza az ásathoz, *hatósági támoga-*

tással és munkaerővel, tehát minden
csalafintaságtól mentesen. Az ered-
ményt publikálta, a hatósági támoga-
tást illendően és nyilvánosan megkö-
szönte abban a szent meggyőződés-
ben, hogy semmi rosszat nem tett,
sőt ellenkezőleg használt... Így tört-
ént. Azt hiszem, hogy ennek az el-
járásnak sem becsületességében, sem
jóhíszeműségében kételkedni nem le-
het. Legfeljebb túlbuzgóságot, „feles-
leges jócselekedetet“ lehet szemére
vetni...

Hálásan megköszöném, ha eze-
ket a sorokat kegyes volna a követ-
kező alkalommal közölni, s így a ve-
zetésem alatt álló intézet megszaba-
dulna attól a látszattól, hogy meg
nem engedett módon, részemről min-
dig nevelésesnek vallott eszközökkel
kiván boldogulni. Amely látszat az
adott esetben csakugyan ellenünk
szól.

Kérem, fogadja őszinte tisztele-
tem nyilvánítását, mellyel maradtam

Szeged, 1936 január 15.

alázatos szolgája

Buday Árpád
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató.

FELJEGYZÉSEK.

Pyrker László. A neves egri érsek,
ki a múlt század elején egyházi és
irodalmi életben nagy szerepet játszott,
tudvalevőleg Fejér megyében, Belső-
Lángon (Nagyláng) született 1772-
ben. Középszkoláit városunkban a
gimnáziumban végezte, majd maga
is belépett a rendbe, mégpedig az
alsóausztriai Lilienfeldben, ahol
1812-ben apáttá is választották. Az
uralkodó később a zepesi püspök-
séget, 1827-ben pedig az egri érsek-
ség vezetését bízta reá. Mint egyházfő
kiváló egyéniség volt, emellett azon-
ban művészi költő-lélek ihlette. Költe-
ményei a német irodalom kincsévé
váltak, de figyelemmel kísérte a vaju-
dó magyar irodalom küzdelmeit is,
amit Kazinczy levelei bizonyítanak.

A Vasi Szemle 1935. évi 5—6.

számában Dr. Schwartz Elemér egy
kisebb cikk keretében foglalkozik a
Pyrker-család származásával és kimu-
tatja, hogy a család eredetileg Tirolból
származott el, de ősei már 1582-ben
Rudolf királytól nemességet nyertek,
sőt nekik adományozta a vas megyei
Felsőőr és Alsóőr községeket. (Lib.
reg 4. 264/68 l. Orsz. Lt.) Mint nemes
család résztvett az országos küzdel-
mekben s így került Pyrker István a
hétéves háborúban Lusinszky tábornok
mellé, aki később vejénél, Zichy
nagylángi birtokosnál jószágkormány-
zóként alkalmazta. Az érsek maga
nem használta a nemesi előnevet, va-
lószerűleg féltette költői hírnevét, mert
így oly látszata lett volna, mintha
csak később tanult volna meg németül.

Ybl Miklós. Városunk nagy szülöttéről, a magyar építőművészet büszkeségéről emlékezik meg Dr. Fábíán Gáspár: „Nagy magyar építőművésze”-ről szóló legújabb munkájában. Itt született a belvárosi plébánia anyakönyvének bizonyossága szerint 1814 április 6-án mint Ybl Miklós és Eimann Anna fia. Atyja jómódú kereskedő volt, egyben a városi választmány tagja. Családjá az 1690-es évekre megy vissza városunkban. Legelső házuk a mai Zichy-ház (Városháza) telkén a Kossuth utcai részen állott; a költő maga a mai Ybl Miklós (Fazekas) utcában született. Sajnos szülőházát még mindig nem díszíti emléktábla. Itt is járt iskolába a ciszterciák gimnáziumába.

Legújban a művész főtí életrajza számára név szerzett új adatokat Dr. Fábíán Gáspár a gróf Károlyi-féle levéltárból. Itt nősült is meg a művész 1851-ben, feleségül vevén a gráci származású Lafite Franciskát, ki Fótón mint nevelőnő volt alkalmazva. A művész akkoriban grófi uradalmi építész volt. Díjlevele 1847-ből datálódik. Bár Fótón kellett laknia és az ottani építésekre felügyelnie, mégsem kötötte le gr. Károlyi István teljesen Yblt, hanem megengedte, hogy Pest környékén is munkát vállalhasson, sőt azt sem ellenezte, ha távolabbi helyről „házánk valamelyik Nagyjától felhivatnék építészeti vállalkozásra, ezt is elfogadhassa”... Mindezért évi 4000 forint fizetést kapott az uradalomtól és nyugdíj jogosultsággal bírt. Házassága után a gróf megengedte, hogy Pestre tehesse át lakását és a Főtí templom befejezése után fizetését 1861-ig biztosította. Ezekről szóló levéltári akták másolatait múzeumunk számára megszereztük és Ybl Miklós neve alatt kéziratanyagunk között őrizzük. Dr. Fábíán Gáspár utóbbi adatokat egy nagyobb cikk keretében is feldolgozta és egyik napilap (Uj Magyarság) rendelkezésére bocsátotta.

Majovszky Pál † A székesfehérvári múzeum barátai körének egyik ismert, érdemes tagját rabolta el a halál Majovszky Pál-ban, ki mint a „Magyar Művészet” megalapítója és szerkesztője létrehozója volt a folyó-

irat 1930-ban megjelent székesfehérvári számának. Kegyeletünket azzal rójuk le, hogy vármegyénk szülöttjének, Csók István festőművész beszédéből vett gondolatcsokrot helyezünk sírjára. A művészetben és művészetért élt... Gazdagítani hazája kulturáltekeit ez volt minden gondolata Azzal, hogy e célját elérhette, elérte mindazt, amiért érdemesnek tartotta élni. Hazafi is volt. Idealizmusa, mely a magyar művészet érdekeit mindenek fölé helyezte, volt az ő hazafisága.

A bazilikai ásatások megkezdése.

Ünnepnapja volt Székesfehérvárnak 1936 április 16-ka, amikor az első kapavágással megkezdődött a Szent-István őskoronázó templomának a Műemlékek Országos Bizottsága által vezetett feltárása. A munkálatok jelképes megkezdésénél jelen voltak Shvoy Lajos, megyéspüspök mint az ásatások területének megengedője és tulajdonosa, Dr. Hóman Bálint, vall. és közoktatásügyi min. kinek jelenlétével az esemény országos jelentősége domborodott ki, Lux Kálmán a Műemlékek Országos Bizottságát, gróf Széchenyi Viktor főispán, Dr. Csitány G. Emil polgármester, Marosi Arnold megalapító az ásatásnál szereplő helyi tényezőket képviselték.

A Budai-kapu római kövei. A székesfehérvári vár Budai-kapujának a múzeumban őrzött olajfestésű képen, továbbá fényképén és a kapu nak Károly János által közölt képén is (Fejérm. tört. II. 54. 1) a bejárat feletti erkély két szélén egy-egy római faragványos kő körvonalai láthatók. Az egyik hosszúka alakú és feliratos. Károly J. a követ külön is közli (u. o. 6. 1.) és Mommsen-ben is megvan (C. I. L. 3346). Sept. Severus, Caracalla és Geta császárok emlékköve, mely a Károly J által jelzett két darabból áll. A kő hollétééről hosszú ideig nem tudtunk, míg 1925-ben a Kiskecskeméti út mentén kisebbik fele előkerült és a múzeum őrizi. (Lt. sz. 771.). Hol rejtőzik a nagyobbik töredék? A Budai kapu másik római köve domborműves, Erről a kőről Horváth Henrik közöl részletesebb leírást és képet (Pannonia, 1935 225. l. 6. á.). Rajzát ugyanis

megtalálta a budai Ferenciek könyvtárának egyik XVIII. századi kéziratokat tartalmazó konvolutumában (Collectae A. P. Joseph Jakolics). E rajzon a korinthusi oszlopok által tartott fölkében egy késő római tógában díszelgő férfi alakja látható. Bal keze irattekercset tart, melynek felső végét jobb keze érinti. Az oszlopok melletti mezőket tudás, a megcsonkult két felső sarkot nyakukat előre nyújtó, ülő madarak töltik ki. A rajz eredetét feliratos ékesíti: *Albae Reg. in Turri Supra Port: Budensem. Delineavit Jones Papai*. A Budai-kapu harmadik feliratos köve, de már nem római, az a vörös márvány tábla, melyet 1935-ben a papnevelő intézet templomának falán helyeztek el.

A püspöki kőtár Szent Imre szobra. Székesfehérvár e becses műtárgyáról, melyet először a Magyar Művészet székesfehérvári száma mutatott be (1930. 397. l.), majd a Székesfehérvári Szemle közölte első ízben felsmerését (1934. 91. l.), újabban Horváth Henrik közöl részletes ismertetést a Pannonia c. pécsi folyóiratban (1935. 222–235 l.). Hogy a dombormű nem római, hanem középkori, azt a ruhakezeléssel főleg a fiatalok diadémszerű fejdíszével igazolja. Hogy Szent-Gellértet és Szent-Imrét ábrázolja, ezt mutatja a két alak között folyó lelki párbeszédnek átszellemült kifejezése, az idősebb alaknak püspökre utaló gyűrűje és fiu kezében levő tárgy, melynek tartása szinte szó szerint megegyezik a keresztény középkori ikonografia templomalapító gesztusával. Mindezek alapján megközelítő biztossággal állíthatjuk, hogy ez az ábrázolás Szent-Imre egyik templomalapításával áll kapcsolatban és a római, bizanci klasszicizmust utánozó romanizmus dokumentuma a XII. század második feléből.

Szabadságharci emlékeink gyarapodása. Dr. Vadas Zoltán, földművelésügyi miniszteriumi osztályfőnök hivatalos látogatása alkalmával meglátogatta muzeumunkat, melynek gazdagsága és szakszerű elrendezése annyira megnyerte tetszését, hogy anyai nagytatyjának szabadságharcko-

rabeli pisztolyait a muzeumnak ajánlódta. A pisztolyok adatait illetőleg az adományozó tudósítása a következő: Anyai nagytatyámnak, Péch Antalnak szabadságharci pisztolyai. Péch Antal született 1822 június 13-án Nagyváradon, 1848-ban az első magyar pénzügyminiszterium fogalmazója és nemzetőr; 1867-ben pénzügyminiszteri titkár; 1868 aug. 10. miniszteri osztálytanácsos; 1870 április 11 a III. oszt. Vaskorona Rend lovagja; 1873, miniszteri osztálytanácsos és selmeci bányaigazgató; 1878 Selmezbánya díszpolgára; 1879 a M. Tud. Akadémia levelező tagja; 1889 Selmezbánya egyhangúan megválasztott képviselője; 1895 szept. 18-án meghalt Selmezbányán. Halála után Selmezbánya utcát nevezett el róla, 1900-ban készült mellszobra Sopronban az egyetemi parkban felállítva.

Színházi adatok. A Magyar Színházi Lexikon szerint jeles színészeink közül Székesfehérváron született Komlóssy Ida 1825-ben, amikor édesapja Komlóssy D. Ferenc székesfehérvári színigazgató volt. Ugyanezen forrás szerint a színházat *Szkalniczky Antal* tervezte, építőmesterei *Schmidt Károly* és *Hübner Károly* voltak. A színház 1874 augusztus 22-én nyílt meg.

A városház lebontott részeinek fényképei. Nagy értékes anyaggal gyarapította Dr. Kocsis István műegyetemi tanár a városházi építkezések tervezője a muzeum fényképgyűjteményét akkor, mikor a lebontott épületrészekről készült felvételeit a muzeumnak juttatta és ezáltal biztosította, hogy egykor mint fontos okmányok szerepeljenek a város bájának fokozatos kialakulásában.

Muzeumunk dicsérete. Az Orsz. Magyar Iparművészeti Társulat elnöksége azt a megbízást adta Latabár Károlynak, hogy a jubiláris kiállítás népművészeti anyagát állítsa össze és e célból anyaggyűjtés végett látogassa meg a vidéki muzeumokat is. Erről az utjáról számol be Magyar Iparművészet 1935. évi 9–10. számában (232–243 l.). „Nincs szándékomban és nem is célom osztályozni egyes vá-

rosok múzeumait, azonban olyan általánosságokra fel akarom hívni a figyelmet, amelyek utam alkalmával szemem elé kerültek és melyeket nem tudok hallgatással mellőzni" — írja cikkében. — A Székesfehérvári Múzeum egyike a Dunántúl leggazdagabb és legjobbban csoportosított múzeumainak. Kerámiai anyaga a legrégibb kortól kezdve a fejlődéstörténeti sorozat legkomolyabb lehetőségeit nyújtja. A kerámia fejlődéstörténeti múzeuma számára igen jó és bő tárgyi alappal rendelkezik" ... „A 16

vidéki város közül csak kettő van, ahol a magyarországi kerámia történeti múzeumát fel lehetne építeni az őskortól kezdve: Hódmezővásárhelyen vagy Székesfehérváron." „Budapesthez való közelsége szempontjából Székesfehérvár Hódmezővásárhely elé kerülhet. A múzeum néprajzi gyűjteményének legszebb darabjai a pásztor faragóművészet néhány igen szép példánya. A jelenleg építés alatt álló néprajzi rész hozzátoldásával, fejlődésének új lehetőségeit nyújtja."

Hivatalos tudósítások.

Választmányi ülések. Ezévi első választmányi gyűlésünket 1936 március 31-én tartottuk, melyen Dr. Kepes János ügyvezető alelnök elnökle mellett jelen volt: Csikós Andor, dr. Korniss Elemér, Klöckner József, Magdics István, Marschall Rafael, Márton Jakab, Majláthy Lipót, dr. Polgár Iván, Rauscher Béla, Schmidl Ferenc, dr. Tarján Pál és Radetzky Dezső.

A titkári jelentés kapcsán a tagok sorába iktatták dr. Goschi Péter áll. gimn. igazgatót, míg négy tag kilépését jelentette be. Titkár bemutatja özv. Philipp Istvánné levelét, melyben férje néhai Philipp István irodalmi hagyatékát kéziratait a múzeumnak adományozta. A nemes adományt jegyzőkönyvi kivonatban köszöntük meg. Igazgatói jelentés több tárgyra tért ki. A múzeum Miss Garrodnak a palesztinai Tabun-barlangban végzett ásatásaiból egy egész gyűjteményt szerzett meg, mely a jégkorszaknak nálunk ismeretlen leleteit egészíti ki.

A falukutató Intézet jelentést kért a muz. könyvtárának anyagáról amit be is szolgáltatunk. A múzeum gyűjteményeinek biztosítása lejárt, új szerződést a Magy. Ált. Biztosítónál kötöttünk. Végül a Nemzeti Banknak a múzeum kulturális céljaira küldött 100 P. adományát köszönte meg az egyesület.

A pénztári ügyek bemutatása és jóváhagyása után az építés kérdését tárgyalta a választmány. Szóba került, hogy a múzeum udvarán az új árkádokat a Várkörutig tovább kellene folytatni, illetve az egész frontrészt

egységes stílusban kiképezni. A költségvetési terv 6000 P-t tesz ki, melyre 4000 P-t a várostól tatarozás címén kér a választmány, 2000 P-t pedig állami hozzájárulásból vél fedezni. Az árkádok meghosszabbítására a választmány felhatalmazást is adott a vezetőségnek.

A belső építési munkálatok során az eddigi gyűjteményeket le kellett szerelni és az új épület követelményeihez átrendezni. Ebben a munkában tevékeny részt vett Radetzky Jenő okl. középisk. tanár, ki önzetlenül állott bele a nagy munkába.

Második választmányi ülésünk 1936 május 28-án volt a közgyűlést megelőzőleg. Ezen dr. Kepes János elnökle alatt jelen voltak: Csikós Andor, Klöckner József, Manger Emil, Magdics István, Marschall Rafael, dr. Mészöly József, dr. Polgár Iván, Streit Ferenc, vitéz dr. Szarka Géza és Joachim József.

Új tagokul Uhlyarik Titusz és ifj. dr. Miklós Géza vétetett fel.

A gyűlés egyedüli tárgyát a közgyűlés előkészítése képezte: tisztújítás és a választmány kiegészítése. Dr. Say Géza elköltözvén, az egyesület titkárságáról lemondott. Helyébe dr. Korniss Elemért jelölte a választmány, míg dr. Say Gézát a képtár tb. igazgatóréül ajánlja. A választmány megüresedett helyére Dr. Balassa Bruno tankerületi főig., Gálos Bernát ciszt. gimn. ig. és dr. Goschi Péter áll. gimn. ig. jelölte a választmány. Radetzky Jenőnek önzetlen munkájáért a muz. gyakornokai címet adományozta.

Női-, férfi szövetek

Selymek

Mosó áruk

Vászon- és asztalneműek

Harisnyák

Női- és leánykabátok

Szőnyegek, függönyök

DEÁK TESTVÉREK

áruházában

SZÉKESFEHÉRVÁR. KÁROLYKIRÁLYTÉR 2.

Alapítási év 1843-ban.

Ádám Károly budapesti kézimunka nagykereskedés
leakata.

Legolcsóbb

Legjobb

fűszer és

csemegeárúkbán

Héjj Testvérek

Városháztér.

Kelengye
Vászon
férfi és női
fehérműek a
legjobb minőség-
ben olcsón

FRÖSCHL

NÉL

Barátok épülete.

V E V I
CIPŐÁRUHÁZ
SZÉKESFEHÉRVÁR

Nagy Sándor utca.

Elsőrendű minőség
—modern forma—

Olcsó árak.

Tel. 179.

TÓTH KÁROLY

FÉNYKÉPÉSZMESTER MŰTERME

SZÉKESFEHÉRVÁR, BAZILIKA-TÉR 3.

TELEFON: 431.

Művészi
munkák.
Nagyítások.
Pasztell,
Aquarell stb.

Amatőr munkák
kidolgozása.
Szolid árak.
Aranyérmekkel
stb. kitüntetve.

Férfi Női divatcikkek

Gyermek és bábé áruk

Cipők, utazási, sport felszerelések

legolcsóbban

KNAZOVITZKY

divatáruházában.

Turistáknak kirándulóknak és
cserkészeknek

HUSKONZERV

SZARDINIA

SZALÁMI

S A J T

legelőnyösebben

SZIGETHY TESTVÉREK -NEL

SZÉKESFEHÉRVÁR

KOSSUTH-UTCA.

K a r l
Kajofi
R u m

ALAPÍTÁSI ÉV 1855.

SZÉKESFEHÉRVÁRI
ÉS FEJÉRMEGYEI
TAKARÉKPÉNZTÁR

KÖZPONT:
NÁDOR-U. 17. TELEFON 43.

FIÓKOK:
ADONY, SÁRBOGÁRD.
SAFE - DEPOSIT.

FOGLALKOZIK A BANKÜZLET MIN-
DEN ÁGÁVAL.